

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

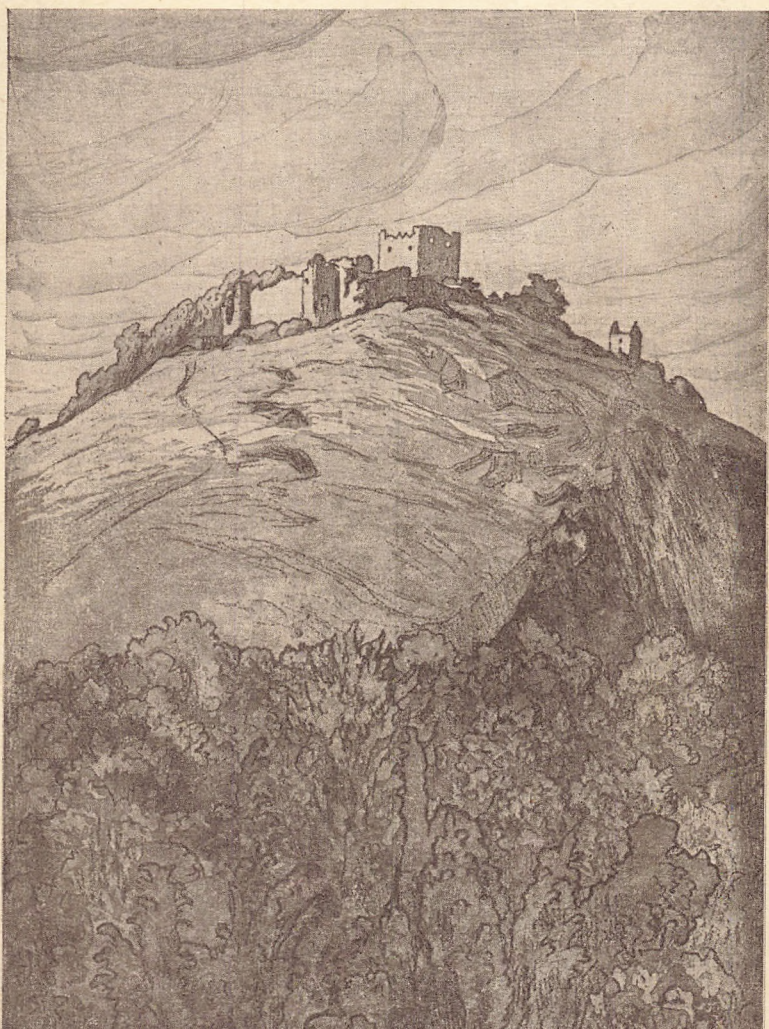
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK
AARBOG 1926

BORNHOLM

*Omslagsbillede efter Radering af
Kunstmaler E. KØIE, Melsted.*

BORNHOLM

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

AARBOG 1926

UDGIVET UNDER REDAKTION
AF THORKILD GRAVLUND

FYENS STIFTSBOGTRYKKERI (DREYER)

1926

INDHOLD

	Side
Bornholm. Af Forfatter Jørgen Vibe	3
Om Bornholm. Af Amtmand Ove Koefoed.	
Forord og Optakt	5
I. Tilblivelse	7
II. Historie	11
III. Paa Opdagelse!	17
Rønne og Omegn samt Sten og Ler.....	17
Rønne—Nexo ad Søndre Landevej	30
Rønne—Nexo over Aakirkeby	45
Paradis- og Helvedsbakker	54
Nexo—Svaneke	56
Christiansø	60
Svaneke—Rønne	63
Almindingen	66
Svaneke—Gudhjem—Ro	71
Rønne—Ro	78
Ro—Hammeren samt om Fiskeri	83
Rønne—Hammeren (Hammershus) samt lidt Landvæsen	89
Hammershus. Af Frk. Ingeborg Petersen	106
Bornholmske Fortidsminder.	
Af Musæumsinspektør Hans Kjær.....	107
Rundkirke-Ritorneller. Af A. Jensen	123
Nogle bornholmske Stednavne.	
Af Underarkivar Svend Aakjær.....	124
Lidt om Dragter og Tekstiler fra Bornholm.	
Af Frk. Elna Mygdal, Underinsp. v. Nationalmusæet.	137
Gamle Viser i bornholmsk Mundart.	
Af Kantor H. Johansen	159
Gamle bornholmske Landbygninger.	
Af Arkitekt H. Zangenberg, Underinsp. v. Nationalm.	171
En Sijlavrågenat. Af Fisker Hans P. Haagensen	189
Ålijna. Af Forfatter Christian Stub-Jørgensen.....	193
Bornholmerne. Lidt om Folketypen.	
Af Forfatter Thorkild Gravlund	195

Strand ved Aarsdale.

Karen Hansen, Svaneke, fot.

BORNHOLM

*Saa blomstrer Hylden igen bag Gavlen,
og Vinden vugger de hvide Skærme.
Valmuen drypper sit Blod i Bedet,
men Enbærbuskene knejser ferme.
Sommerduften slaar sammen om mig.
Bornholm, jeg favner paany dig selv:
en trodsig En og en blodig Valmu
med Hyldens bitre og vise Sjæl.*

*Jeg drikker Mindernes søde Strømme
og tager med hver en bitter Draabe.
For her er Stedet, hvor vi har hjemme,
med vore Stemmer kan Stenen raabe.
Det Maal, hvis Malm vi fik lagt i Barmen,
som nynned' til os i Moders Sang,
skal aldrig dræbes paa vore Tunger,
men nynnes af vore Børn en Gang.*

*Bornholm, vi elsker din rige Sommer,
naar Codans Bølger omkring dig blaane,
og Natten som en fortryllet Elsker
din Pande smykker med Himlens Maane,*

naar Mand og Kvinde i lyse Nætter
maa favnes tyst under Hyldens Drys,
og Skæbne knyttes paany til Skæbne
med blanke Øjne og hede Kys.

Men dybt i Vester staar Stormen bundet;
den sprænger Lænken og svinger Regnen
— i stærke Hænder — med Straalesnærte,
som Hævner drager den over Egnen.
Bornholm, da brister din Skov i Flammer,
en blodig Blussen om Skær og Lyng,
og sorte Bølger slaar Vragets Spanter
mod dine Kyster med Brag og Slyng.

. . . I Himlens Mørke bo'r hvide Fugle.
Aa, Sne kan falde saa sælsomt stille
og hviske til os: Hvad Stormen øded',
var noget, Himlene ikke vilde.
Vort Sind har lært af din barske Vinter,
naar Armod tynger vor Nakke svært,
men aldrig dør du; saa skønt du hviler
som genopstanden i Marmor skært.

Da kimer atter en Fuglestrube,
det blinker lysgrønt paa Lyngens Ener,
og Bækken klukker sin Pigelatter,
mens Haverne driver af blaa Syrener.
Vi kunde knæle og kysse Mulden,
naar Vaarens Hjærte mod Haanden slaar,
naar Øen løfter sit Bryst af Kulden
og Gøgen varsler os end et Aar.

Bornholm, nu drysser de Hyldestjærner
en Mælkevej over alle Stier.
Silden stimer om dine Kyster,
og Fjældstavn hulker, naar Dagen tier.
Den dybe Hulken af Ve og Lykke:
Bornholm, dit Hjærtes al-rige Lyd!
Vi synger, Danmark, med samme Stemme,
vi Børn, som fødtes af Øst og Syd.

Rønne, i Juli 1925.

Jørgen Vibe.

OM BORNHOLM

Af Amtmand OVE KOEFOED

Forord og Optakt.

Bornholm i November 1925.

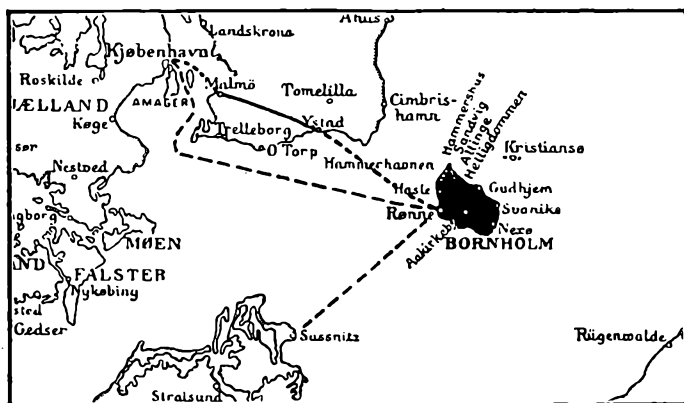
Om Bornholm er der skrevet grumme meget, grumt meget. Denne Bog forøger Ordenes Antal med 60005. Og endda bliver det ikke Bogen om Bornholm, bl. a. fordi den ikke lader sig sætte op paa et halvt Aarstid. I Maj tog jeg mig letsindigen paa at skrive det »turistiske«; gik løs paa Opgaven, — oh ve! da svulmede Emnet under mine Fingre, saa de havde ondt ved at holde om Blyanten. Nu jeg lægger den ned, vil jeg til Forventningers Afpasning meddele, at jeg ganske overvejende kun skriver, hvad jeg selv har set og hørt og husker at have læst; Nylæsning hverken kunde eller turde jeg give mig i Lag med. Der kan herved — samt fordi jeg har maattet klippe en Taa og hugge en Hæl, — komme noget tilfældigt, ujævnt over Fremstillingen: her er jeg for bred, hist er jeg for smal, og et 3', 4', 5' Sted er jeg slet ikke. Den er ogsaa bleven noget udstykket, fordi jeg med Forbillede i P. Haubergs ypperlige »Bornholm« har ønsket at slutte Vandringerne ved Hammeren og Hammershus og derfor arbejder mig frem i Kryds fra — det altfor lidt besøgte — Sydland. Men hvad jeg letsindigt ønskede og tungt har prøvet, var nu ogsaa blot at give Dem, mine Landsmænd, en Mundsmag af Bornholm; har De saa først prøvet selv, kommer De igen med andre. Hvilket var Maalet.

Tak maa jeg her have Lov at sige til mange. Til Turistforeningens Bestyrelse, at den turde betro mig læge Skriverkarl at prente om denne kære, dejlige Ø med Bilande. Til hver, der fulgte mig Stjerne rundt og oplod mine Øjne. Til alle dem herovre, som gæstfrit og hjærteligt aabnede mig deres Hjem. Til dem endelig, hvis Skrifter alt før har glædet mig, og af hvilke nu flere ilede mig skriftligt til Hjælp, — Læseren vil mærke, at nogle Steder gaar jeg ikke alene paa mine egne Ben, — samt til alle Billedfremstillerne; der skulde blot være Plads for mange flere Billeder!

Mægtige Fugletræk gaar over Bornholm. Naar Kulden viger mod Nord, og naar den igen drager sydover, kan vi Time efter Time i Aftnerne høre de muntre Fugle kalde ad hverandre: :: hvor er Du? her er jeg! ::. Kære danske, menneskelige Trækfugle, kom ogsaa I til os, kaldende den ene ad den anden, lad os baade høre Jeres Munterhed og se

Jer! Slaa Jer ned her en Sommer, men kom ogsaa — og hør særlig denne Kalden! — i Juni og om September, det er ikke godt at sige, hvornaar her er allerbedst. Vinteren nævnede jeg gerne, men det nytter vel lidt? — Med Glæde ser vi Ferie-træk baade nordfra og sydfra, men som Luftning fra Vest er det hyppigste, saaledes venter vi, at vore egne Landsmænd fylker sig tættest herovre; dansk er Bornholm, kun I, ingen uden I kan gøre, at den ogsaa som Trækfugleland altid toner Dannebrog øverst. Der er kun 8 Timers Fart herover — fra

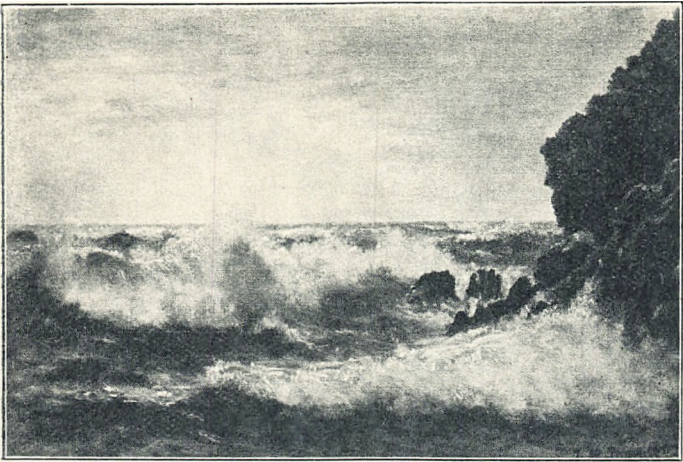
Her ligger Bornholm!

Ystad 3—4 Timer — med vore gode, nye Skibe, og Østersøen er da ikke det eneste Vand mellem Danmarks Strande.

Skuffes saa ikke, naar Blikket første Gang møder Bornholm, og den kun svagt buer sig over Østersøen! Bornholm er ikke et Bjærgland. Ja, drog Havet sig bort, da taarnede Landet sig op, og glem ikke denne Tanke, naar der bades ved Granitkysten, men hold den Selvfølgelighed for Øje, at Højders og Kløfters Vekslen ikke standser ved Vandspejlet! Et Klippeland er det meste af Øen, nyt for Danske ovrefra og ved Siden deraf rummende alt, hvad der er os Danske hjemmekendt og kært. Tag et Kort med (Generalstabens 1/40.000 i 4 Blade), men gaa ogsaa paa fri Haand! — har De den Ære at være Dus med Naturen, saa kan De begynde hvorsomhelst; De er snart ude i Eventyret.

Velkommen, Landsmænd, med dagaabne, frittende Øjne! Jeg skal nu gøre mit Bedste for at tilfredsstille Videbegæret, men jeg maa have Lov at være tør, højtidsfuld, kaad, som min Blyant er spidset til. Blot Undertonen, en Tak for Livet, for Danmark, for Bornholm, altid maa høres igennem!

Hav og Klipper. Efter Maleri af Marinemaler I. H. Brandt.

I. TILBLIVELSE

Aar bag Aar i endeløst svindende Række. Hundredtusinder af Aar. Aaringers Millioner — Tanken svimler og slipper, — da fødtes Bornholm med Brødrene Norge, Sverige. Finland. Dag og Nat var der vel og Himmel foroven, men Vandene havde ikke ret samlet sig under Himlen til eet Sted. Jorden glødede i sin Smeltedigel. Den kogte over; et Udbrud som af sprudende Bjærge, — og Hammeren, Rytterknægten og meget andet hævedes, en blød, dampende Masse over et Hav. Saa laa de og svaled sig tørre. Længe. Meget længe. De blev gamle og graa, rynkedes og sprak; det var Begyndelsen til de bornholmske Sprækkedale. Sprækkedalene, se Kortet! Saa længe stod dette paa, at der i samme Tidsrum byggedes Lag i Finland op af flere Tusind Meters Mægtighed. Og alt imens blev der gennem Urfjældet med dets Feldspat, Kvarts og Glimmer, i et Ord: Granit, draget pyntende Farvebaand; af sit eget, af sin Ungdoms sidste flydende Stof udkrystalliserede det de rødlige Pegmatitgange, mest Feldspat og Kvarts, og baade franeden og fraoven blev Sprækkerne fyldt af nye Bestanddele: Diabasen (Grønstenen), der sprøjtedes op gennem Jordskorpen, og Flydesandet, som havde dækket Graniten, og nu den spaltede sig, fusede ned i Spalterne.

Solen brændte paa, Regnen dryp - dryp - dryppede, Frostens Følgesvende kilede sig ind, hvor de kunde komme til, — Graniten forvitrede, smuldrede Grus og Sand af sig. Saa brød Havet ind over Landet, de opløste Granitdele laa dernede, og Havets Strandaflejringer blev til Nexøsandstens nederste Lag; Bølgeslaget gik over de bløde Masser og teg-

 Grønsand.

 Grønne Skifere.

 Kulførende Dannelser.

 Nexø Sandsten.

 Mørke Skifere og Kalksten

 Granit

nede sine Linier deri. Vulkansk var Graniten; fra dens Forvitring hidrører Sandstenen og de endnu yngre Stenarter, alle lagdelte, dannede ved Afsætning i Vand, pressede sammen under Efterfølgerlagene og ved kemisk Paavirkning yderligere hærdede.

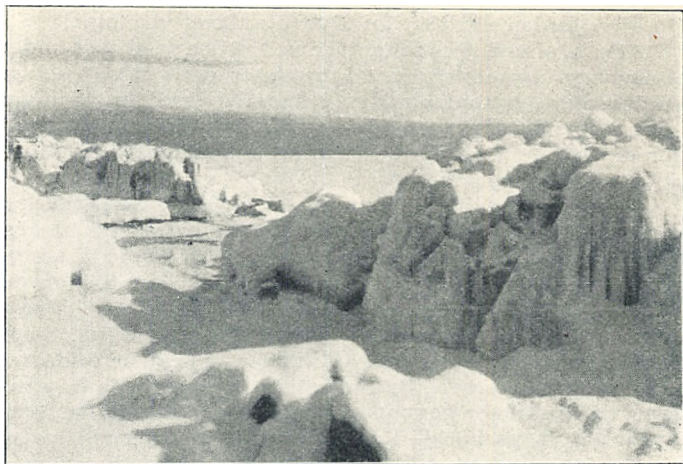
Højere steg Havet, sank saa igen; Sandstenen voksede.

Men Jorden var tom for Dyr, og Havet var tomt.

Atter svulmede Vandene, det hele Norden sænkedes under et Dybhav. Dyrearter opstod, og Arter døde ud, — det er Verdensaldre, vi tumler med! Nu finder vi deres Forsteninger i de skiftende Haves Skifre- og Kalkaflejringer, og hvad der af Dyrene kun kunde raadne, det er omsat til Alunskiferens Jordbogsindhold.

Og Vandene sank, og Vandene steg. Sank. Steg. Nu laa der et mægtigt Fastland fra nord for Polarkredsen til ned over Tyskland, — den Dag i Dag gaar der fra Rønne til Adlergrund, Halvvejen til Rügen, en Stenryg med kun 6–8 Favne Vand over, — nu udskiltes *det*, som skulde blive til Bornholm, — men Nuerne var Aarrækker, der ikke tælles. Store Ting skete under de skiftende Vilkaar. Fjældene foldedes, — Dovre, Jotunheim og Kammerater er Overlevende fra dengang, og Brudlinier begyndte at dannes paa Bornholm. Forvittringslag førtes bort — Kaolinen ved Rønne har vi tilbage, — eller gav Stof til mægtige Dannelser af Sand og Ler i lavtliggende Floddeltaer. De bornholmske Kullejer blev til, og det peger jo langt, langt tilbage til en Tid, da Kullene var Stammer af levende Træer: træagtige Bregner, Palmer og nogle Naaetræer, der har deres nærmeste Slægt i Nutidens Japan; Lerlagene har gemt dem som en Blomsterpresse, der var lagt sammen i Gaar; i tilgrænsende Jernstenslag finder vi Snegle og Muslinger. Grønsand og Kalk dannedes. Og langs gamle Brudlinier og ny blev Lagene igen forskudt; Forkastninger væltede dem om, saa gammelt kom til at ligge ovenpaa nyt, Forkastninger formede de bornholmske Granitkyster.

Sol og Hav havde haft Landene heroppe under deres stærke Kunstnerhænder. Nu var det, som sluknede Solen; Havet frøs; Verden blev kold. Vældig kom Ismuren glidende fra Nordost, uendelig langsom, uendelig ubarmhertig i sin Villie til at holde lige paa; tordnede mod Bornholm, løftede sig over Landet og lukkede alt Lyset ude derfra. Kom siden igen med nye Stormbukke, men nu var det befriede Nordbornholm stærkest, ragede som en Nunatak over Indlandsisen, og den frosne Herre maatte i sit andet Angreb nøjes med at skyde sin kolde Fod øst—vest over Sydlandet. Dog, ogsaa Isen blev en Kunstner. Den rundede Klipperne, som den gik op over, gav dem glattet Stødside mod det Verdenshjørne, den kom fra, mere ujævn Læside og ridsede med Sten, der ragede ud under dens Bund — Kæmpehøvlens Knivsblade — sit Kunstnermærke, Skurstriberne, i Graniten som i Sand- og Kalkstens Flader; den lagde sig ned i Revner og de paabegyndte Sprækkedale, pløjede væk af de smuldrede Lag og overlod det videre Udrensingsarbejde til Havet eller til rindende Vande, — den gav os vore smukke Dale. Skurstribers og Hoveddales Retning tegner Isens Vej.

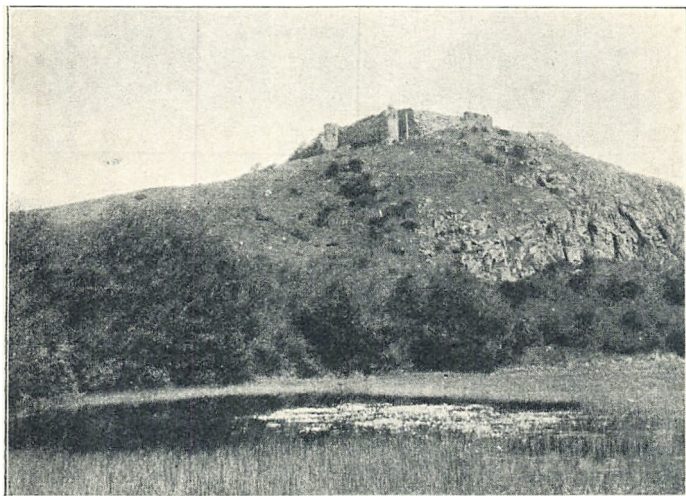
Istid. Februar 1924.

A. Kjoller, Allinge, fot.

Men atter vandt Solen Magt. Isen tiltraadte Tilbagetoget. i god Orden, uden Hast, standsede sine Rande i tilbagetrukne Stillinger, sendte Smeltevandsfloder udover Landet med Grus, der nu ligger i Bakker paa det østlige Sydland. omkring Klemens Kirke m. m., og lod paa Nordøstkysten danne isdæmmede Søer, hvor der aarligt aflejredes Ler. Da Isen saa omsider gik heden, efterlod den som Arv ikke blot store og smaa Flytblokke, som den havde ført med sig langvejsfra og lod plumpe af sin Ryg, — nogle af dem blev til Rokkesten, — men ogsaa fedt, kalkholdigt Moræneler fra Østersøen, bedre Grobund end den indfødte Granits Smuldrestof, der gør og navnlig har gjort Højlyngsstrækningen fra syd for Hammeren ned gennem Landet til hen mod Nexø saa lidet frugtbar.

Med Isens Forsvinden var Bornholms Tildanning ikke færdig. Endnu nogle Gange skulde Lands og Havs Højdeforhold skifte, — en Overgang blev Østersøen et ferskt Indvand, — og helt ned i Stenalderen har Kysterne ændret sig noget; Strandvoldene ved Nexø er hævede Havstokke fra dengang, i Aflejringer ved Frennemark syd for Svaneke er der fundet Spor af Menneskers Tilværelse. Yngst i Rækken er Klitdannelserne, navnlig omkring Dueodde og fra Rønne til Hasle. Hvorledes de forskellige Dannelser, Graniten udgørende de $\frac{2}{3}$ af Bornholms Undergrund, fordeler sig, ses af det lille geologiske Kort. I Søer og Moser viser Fund os, hvorledes Planterverdenen efter Istiden skifter fra de nordligste Arter til Fyr, Eg og andre Skovtræer, viser os Levninger af Rensdyr, Elg, Kronhjort, Vildsvin, Bæver og Sæl, af Skarv og Stokand.

Ja, Udviklingen er ikke blot fortsat til op mod vor egen Tid, — ved blankt Vand kan man en Fjerdingvej syd for Sose se Træer ligge rodfast hen over Bunden —, den fortsættes vel den Dag i Dag, er kun ikke let at se i et Menneskes forsvindende Levetid. Een Ting særlig af det her genfortalte er det værd at gøre sig klar: den jordfødte Granit er Fader til alle de senere Lagarter; af Havets himmelspejlende Moderskød steg de frem. Og naar det bløde Ler, befriet for Vandet, gennem Ildprøven bliver til det haarde Stentøj, saa slægter det Faderen paa i Støbning — Kredsløbet er fuldbragt —, men de straalende, skiftende Farvespil, dem det i Arv efter Moderen fik.

Hammershus fra Paddesænke.

A. Kjoller, Allinge, fot.

II. HISTORIE

Og hvornaar kom saa de første Mennesker til Bornholm? I hvert Fald næppe senere end ved Begyndelsen af det 3die Aartusinde før Kristi Fødsel, og nær ligger det at tænke sig Landtagerne komme fra Skaane, maaske det ogsaa er Synet af Øen derovrefra, som i en senere Tid har fremkaldt Navnet Borgundarholm, af »Borgund«, en Borg, en Højde; denne og andre Navneformer er bleven til »Bornholm«. Som Kongerækker er tidsfæstende Holdepunkter for os historiske Læfolk, er Grave (Stenrøser, Brandpletter m. m.), Redskaber og Smykker det for de Lærde, og Bautastenene taler de med lige saa godt som en Døvstummelærer med sine Elever. Runestenene er de første, som — ved Tiden forbi Aar 1000

Rundkirke i oprindelig Skikkelse.

e. Kr. — selv oplader deres Røst; kun en eneste, Bosestenen i Nylars Kirke, nævner en historisk Tildragelse, men Fler-tallet af dem viser ved Indskrifterne, at de er rejst, efter at Kristendommen var kommen til Bornholm.

I Gorm den gamles Ungdom synes Øen at have haft sin egen Konge, men snart efter hørte den til det samlede Danmark. Det var maaske i Sålenebugten ved Gudhjem, at Harald Blaataand og hans Søn Svend kæmpede den Kamp, efter hvilken Palnatoke, da Kongen om Aftenen var gaet i Land, skød ham død med sin Pil. Paa Svend Tveskægs Tid nævnes Veséte som Jarl herovre, Fader til Bue hin digre, Svigerfader til Palnatokes Søn, Morfader til Vagn Aagesøn, — det er Jomsborgs ubændige Kræfttid. Kristendommen prædikedes navnlig af den skaanske Biskop Egin i anden Halvdel af Tusind-aarhundredet, men endnu ristedes Runer rødt paa Fjenders Ryg, ristedes vel siden i Sten til Minde om mangan falden Fælle; Jarlen Egil Ragnarsøn, Blod-Egil kaldet, fordi han efter en Kamp slukkede sin Tørst i Blod, rasede som Viking i selve Knud den Helliges Tid, indtil den fromme Konge gjorde et af Jarlens egne Træer til hans Galge.

Da Svend Grathe i 1149 maatte overdrage Lunds Ærkebispesæde 3 af Bornholms 4 Herreder og kun beholdt Rønnes, var det Indledningen til en 400aarig Fjærnelse fra Dannerkongens Magtomraade, og da Striden mellem Krone og Krumstav brød ud ved Midten af 1200-Tallet med Kristoffer I og Jakob Erlandssøn, som lod sin Broder og Krigsøverste Anders opføre Hammershus, og da Anders sammen med

Rügens Fyrste stormede Kongens Borg Lilleborg i Almindingen, var Blodtid inde igen for Bornholm. Rønne Herred gik nu til Rügen og blev efter nogen Omskiftelse overdraget i 1303 fra Erik Menved til Ærkebisp, som altsaa nu sad inde med hele Provinsen. Flere Gange havde dog Kongerne Overtaget og fik Slot og Ø under deres Magt, men fra 1327 var Herredømmet Ærkesædets, og selv den statskloge Valdemar Atterdag lykkedes det kun rent forbigaaende at knytte Bornholm til det ellers paany samlede Danmarks Rige, men Ærkebisp, erklærede dog, at han havde Besiddelsen paa det Vilkaar, at han eller hans Efterkommere skulde overlade den til den danske Konge, saa snart denne begærede det.

En Fredstid blev det ikke, som oprandt. At Bornholm laa paa alfar Søvej, havde vel alt fra Oldtid haft sin gode og indbringende Side: fra Nordøsttysklands Floder til de botniske Randlande, fra Hedeby til Rusland — og derfra til Grækenland — gik de gamle Handelsveje, og Møntfund viser, at Bornholmerne ikke lod sig Udbyttet gaa forbi; senere var Forbindelsen med Greifswald og Colberg — til gensidig Fordeel — saa inderlig, at den første havde et Gilde og et Kapel i Rønne, den anden sit Gilde i Nexø, (et Forhold, der mindedes endnu i de svære Aar efter Verdenskrigen, idet bornholmske Byer samlede sig om Hjælp til de Pommernbyers Nødlidende). Bornholm blev de østlige Hansestæders Handelsplads. Men ikke altid kom de med Varer eller Penge; Fetaillebrødre blev Sørovere; og Bornholm havde kendt Lübeck fra ond Side, før Lübeck blev Herre her. Christian II førte Vilkaaret fra Valdemar Atterdags Dage i Marken, — Udgangen paa de herefter følgende Stridigheder og Forhandlinger blev, at Lunds Ærkesæde skulde have Bornholm, men Lübeck fik det; Frederik I maatte, som Erstatning for Hansestadens Udgifter ved dens krigerske Hjælp til hans Kronerhvervelse pantsætte den Øen for 50 Aar fra 1526. En lybsk Foged blev nu den styrende, omend Kongens verdslige Herredømme ikke var saa nulagtigt som i Bispetiden. Tilskyndede af Christian III forsøgte Bønderne Opstand mod den haarde Foged Bernt Knop, men blev slaet. Af en anden Støbning var Fogden Schweder Kettingk, Vallensgaards Ejer, som bravt forsvarede Bornholm under den nordiske Syvaarskrig og gik i Forbøn for Bornholmerne, da Kongen vilde paalægge dem en Ekstraskat. 1576 maatte Lübeck aftræde sit Pant; Frederik II stod stift paa de 50 Aar og vilde ikke anerkende en mellemliggende Overenskomst om Forlængelse.

Fra da af har Bornholm været hjemme hos Danmark, bortset fra ganske smaa Tidsrum i det 17de Aarhundrede. Det var nu Svenskerne, som gjorde os Øen stridig. 1645 kom de med en Krigsflaade; Militzen, oprettet af Christian IV, gjorde ikke sin Pligt, Nexø erobredes, — Svanekeboen Albret Wolfsen

ilede med en lille Skare, midt i Morgenandagten i Kirken, til Malkværnskansen og gjorde sammen med Ibskermænd deres yderste, Wolfsen og 2 Kammerater faldt, — Hammershus maatte overgive sig. Men ved Brømsebrofreden 2 Maaneder senere holdt Christian IV Bornholm ved Riget. Roskildefreden Februar 1658 gav Øen til Sverige, men 8. Decbr. s. A. afkastede Bornholmerne, tilskyndede af Frederik III, Aaget og overleverede deres Ø som arvelig Ejendom — 2 Aar før det øvrige Danmark blev Arverige — til Kongen, der til Tak tilsagde Indbyggerne saadanne Privilegier og Benaadninger baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader, hvorved Landets Bedste og Opkomst søges.

Navnene paa de gode Haslebo — Jens Koefoed, Præsten Poul Anker m. fl. —, der førte an, Printzenskiölds Tilfange-tagelse og Drab samt Hammershus' Indtagelse, — det er, hvad andre Danske bedst kender af Øens Historie. Og hermed ender i det væsentlige — Kapertiden efter 1800-Tallet kunde nævnes — Bornholms udadvendte Historie, for hvis kendteste Tid Fæstningen Hammershus staar som Tegnet. Hammershus forfaldt, Historien vender sig indadtil, og som et Tegn for den kommer til at staa dette, at Bornholmerne, der selv havde knyttet sig til det gamle Land, nu næsten vendte deres Selvstændighedstrang mod selve Landsfaderen. Klippehaardhed var der jo i den omgivende Natur, haarde havde Tilskikkelserne været, mod begge havde haarde Redskaber maattet anvendes. Udenom laa Søen; Bonde og Borger blev Sømand, — endnu i sidste Aarhundrede drev Rønneskipperne Robbefangst ved Spitzbergen, — det Liv forlangte Fasthed, gav Rejsning. Og Søen skilte den Gang fra Danmark ovre, mere end den forbandt. Til alt dette kom Oprettelsen af den særlige bornholmske Milits 1613 og den nys omtalte Tildeling af Særrettigheder.

Militsen var en Del af Rigets staaende Hær, uddannet paa Landet Bornholm til dettes Forsvar — udenfor Øen havde Bornholmerne ikke Mødepligt; mødte de, var det frivilligt, men at de mødte, det véd hver Dansk, blot man nævner Ordene Løjtnant Anker, Skanse 2 —. Fra Ungdom til Død stod Bonde og Borger i Militsen, og blandt dem blev Befalingsmændene i Reglen taget, — det gav noget hjemmegjort over Styrken, Bornholmerne forblev ogsaa i Trøjen Bornholmere, men som Mandskab og Befalende i det daglige Liv udenfor Tjenesten færdedes paa lige Fod, — den ene var jo den andens Slægting eller Nabo, — kunde det nok i Tjenesten knibe med Underordnelsen, og denne Ligemandsfølelse virkede videre ud, Bonden og Borgeren veg ikke for en Tørn med Præst eller Herredsfoged, stævnedes Embedsmændene for Herreds- og Landsthing og fik et Par Gange fjærnet de mishagende, ja, kongelig Majestæts Regering maatte sande, at disse

Folk paa deres Ø derude i Østersøen var »af en egen Genie« og man maatte pænt lade Militzens lemfældigere Regler gælde videre, da Korporalstokken i 1741 blev svungen over den øvrige danske Hær; det »syntes ej tienlig at bruge formegen Rigueur«.

Tilsagnet fra 1658 om Særrettigheder blev staaende i sin Ubestemthed, og Bornholmerne undlod ikke at lægge mere Indhold deri, end de Styrende kunde finde ret, det kom til Gnidninger, og Statsskibets Befalingsmænd ønskede mere end én Gang som Skipperen paa en bornholmsk bemanded Skude, at de ikke havde flere Bornholmere ombord, end der var Master, ja, i 1770 slog Gnidningen Ild, saa Regeringen var ved at give Ild igen og lod udruste 3 Orlogsskibe mod Bornholm, der aabent havde rejst sig mod et almindeligt dansk Skattebud. En Østerlarskersøn, den Retslærde Peder Kofoed Ancher, fik Stormen stillet; men heller ikke her tabte Bornholmerne Slaget: nogle af Skatterne faldt helt bort, Resten halveredes. Saa fæstnedes Særrettighederne i Lovsform.

Et tredie Omraade var der, hvor Kongemagt og Folkevillie stødte sammen. Som Udmærker henlaa en Trediedel af hele Øen, Lyngheder og Stenløkker, nyttede kun til Fællesgræsning, Tørveskær og Lyngrivning. Men det skulde blive anderledes, sagde Bonden, og han tog fat paa det slidsomme Værk at gøre Ur til Pløjeland. Jamen, det er mit, sagde Kongen og inddrog i 1739 al Udmærken, søgte ogsaa at drage Karle og Piger fra Hjemøen. Dog Bornholmerne lod sig ikke uddø paa Bornholm, Ploven fik ikke Lov at falde hen, og Regeringen maatte give efter overfor denne Befolkning, der aldrig havde kendt til Vornedskab. Over 100 Aar gik, før Spørgsmaalet om Ejerretten til Udmærken ordnedes mellem Stat og store og smaa Bønder.

Der kunde nævnes flere Sager endnu, som paa Grund af Bornholmernes Hængen ved det tilvante og Hævdelse af, hvad de ansaa for deres Ret, ikke førtes til Ende uden Vanskeligheder, endda Hensigten var den bedst mulige: Almindingskovens Genoprettelse 1809 ved Hans Rømer, Sandflugtens Dæmpning 1819 ved Peder Jespersen — begge fødte Bornholmere, om hvem siden skal fortælles, — Landbrugets Fremgang fra gammelt til nyt; hertil sigtede Bornholms første Matrikulering 1816—50, Magelægningen af Gaardenes vidt spredte Lodder til et saavidt muligt samlet Hele 1820—40 m. m.

Men Tiden led, Tid giver Fred. Bornholmerne passede sig ind under den rigsdanske Grundlov. Hærloven af 1867 gav Militzen et Grundstød; Bornholmerne indkaldtes i første Omgang til de sjællandske Regimenter, — Fædrenes Vagtbavner paa Højene forsvandt, de 3—400 Aar gamle Kystskanser staa forladt. De særlige Skattebegunstigelser er ikke mere til. Og som Dækket over den haarde Klippebund, der gemmer Fugtigheden og gjenner Solvarmen opefter igen, mere

og mere dækker om Sædrødder og Rodfrugter; som Stenen selv med sin Ætling Leret, er bleven Menneskenes Tjener, en Befordrer af deres Vel, saaledes har de sidste Menneskealdre set Søen blive til den »Bølge, som skiller ej«. Disse ændrede Forhold har virket til, at Bornholm, fuldt fælles med det øvrige Danmark om ydre Historie, ogsaa i Inderlighed inderligere slutter sig dertil. Men her vil jeg rigtignok tilføje: gid det — til det heles Bedste — ingensinde maa ske med Udslettelse af Bornholmernes »eegen Genie«!

Af hedengangne Borgundarholmsmænd kan, foruden de allerede nævnte, nævnes den bondefødte Skipper Hans Peter Kofoed, som blev en rig Brygger paa Kristianshavn, og hvis Midler gennem hans Enke, Legatsstifterinden, Etatsraadinde Marie Kofoed, f. Bohn, (død 1838) den Dag i Dag kommer mangehaande bornholmske Forhold tilgode; Kaperkaptajn »Ridder« Caspar Wolfsen; Svanekesønnen Joh. Nic. Madvig; Maleren Kr. Zahrtmann. Om Begrebet Bornholmere faar det her være nok at anføre hvad Overlæge M. K. Zahrtmann siger om deres videst kendte Mand, Madvig: hos ham kom deres bedste Egenskaber til Syne; han var grundig i Overvejelse, raadsnar i Kløgt, sindig i Handling, sejt i Villie, vaagen i Aand, nøjsom i Krav, jævn i Optræden og dansk i Sind.

Mennesker. Danske. Bornholmere. Det er Rækkefølgen. Ene tilbage af de gamle østdanske Lande ligger Bornholm her som en Forpost i Morgensolsiden særpræget, almindensk. Og Maalet er den gamle østdanske Tunge gemt udenom Rigssproget. Er Bornholmsken køn? Ja, her vil jeg først sige, at ligesom der indenfor dette lille Landomraade kan være mærkelige Vejrligsforskelle, f. Eks. 0 Grader i Rønne, ÷ 10 oppe i Almindingen, saaledes er »Rønnefint« ikke det samme som gudhjæmsk Tale o. s. v. Og dernæst: én taler pænt det, som en anden taler grimt. Men for det tredje: kønt er, hvad der tager os om Hjertet, og naar nu De, kære Landsmand, faar hørt Bornholmermaalet rigtigt, saa tror jeg, De af Hjerte vil sige: kønt! Men skulde De efter en Uges Ophold herovre faa Anfægtelser i Retning af at forsøge Dem paa Sproget, da redd Dem homøopathisk ved at fremsige: »Du pibel, som liggjer paa gjåred, ta kjitan, gakk på tjlled å hent slømmer te gjyjltan, så ska du få palthästa te ujnarna,« (Pige, som ligger paa Gærden, tag Spanden, gaa paa Loftet og hent Skaller til Grisen, saa skal Du faa Flødelapper til Aften). Selv vilde jeg en Gang forelæse en lille Bornholmerinde et Digt, i hvis Fremkomst jeg havde nogen Del: Barnet stirrede med aaben Mund paa mig, tog Digtet, læste og sagde saa: »Naah, det er Bornholmsk!« Jeg var helbredet

Og gaa saa i Land, se Bornholm, hør Bornholmerne og lær dem at kende! De rejser rigere hjem, og vi har været glade, meget glade ved at se Dem.

III. PAA OPDAGELSE!

Rønne, søndre Baadhavn og Kirken.

Chr. A. Møller, Rønne, fot.

Rønne og Omegn samt Sten og Ler.

Ren og rødtaget rækker Rønne sig lang langs Østersøen.

Indtrykket af det rene melder sig straks ved Indsejlingen, naar man ser den pyntelige Havneplads med dens næsten helt igennem smagfulde Bygninger, gamle og nye, uden alt det Skraldemandsgods, de Husgavls- og Baggaardsrædsler, som mange Byer, ogsaa Søbyer, viser frem, naar man glider ind i dem. Indtrykket fæstner sig, naar man gaar op i Gaderne, og det er da ogsaa saadan, at ved Foraarstid kan man overalt i Byen se Ejerne eller deres Haandværkere staa og vaske Husene, tjære Bindingsværket og kalke Tavlene, til det hele skinner. Dette velholdte er et Træk, som gaar igen i de andre Byer og udover Landet; forfaldne Gaarde og Huse er afgjort i Mindretal.

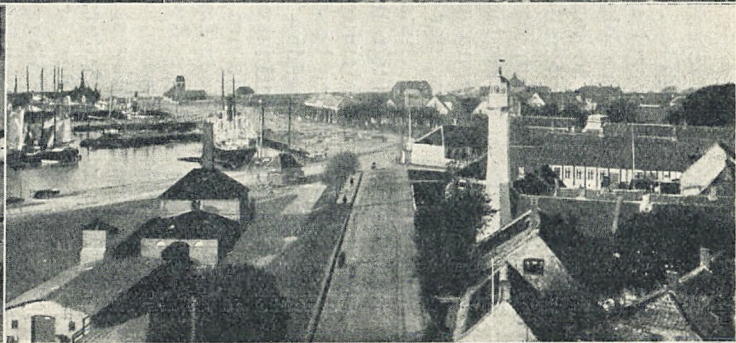
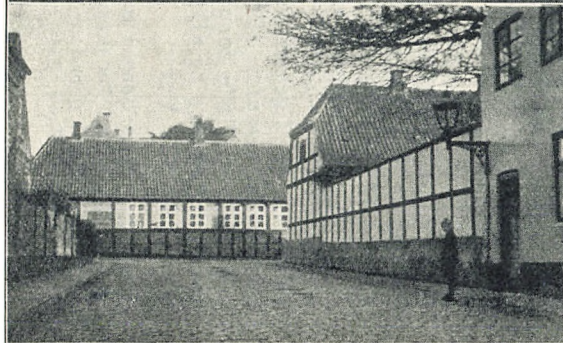
Det rødtagede faar man rigtigt at se, naar man staar øverst oppe i en af de højtliggende Bygninger: næsten ikke et Hul mellem de røde Tegl, undtagen hvor grønne Træer stikker op imellem og for-

tæller, at her er Plads for Haver lige ind i Stadens Hjerte.

Lang er Rønne, dens samlede Gadelængde udgør et Par Mil. Lave er langt, langt de fleste af Husene, hver Mand omtrent sit, derfor maa der mange Huse til de 10—11,000 Indbyggere, efter hvis Tal Byen er Nr. 23 blandt Danmarks Provinskøbstæder, mens den kommer ind som Nr. 3 eller 4 efter Tallet af Ejendomme, og derfor er der Lys ned i Gaderne, — tænk paa de Børn og andre Mennesker, som i København er hobet sammen paa Bunden af Vesterbros og Nørrebros Stenkløfter!

Og saa ligger Rønne ved Østersøen. Blank og smilende eller grumset i Sind og Skind, altid giver den Friskhed ind over Byen, og ikke blot Morbær, ogsaa Figen, endog Mandler kan modnes her som andensteds i Bornholms Kystegne. Dertil forlener jo altid det aabne Hav sin By med en Skønhed, hvis Værdi for det daglige Liv maa værdsættes højt. Men husk, at Rønne ligger *øst* for Østersøen! Altsaa, gaar man mod Nord, har man Vandet til venstre, og har man det til højre, gaar man mod Syd; hvis man er hjemmefrem f. Eks. i København eller Aarhus, maa man ligefrem vænne sig af med en Fornemmelse af, at man gaar baglæns, eller at Naturens Kort er spejlttegnet.

Det første, som ses ude fra Søen, er den hvide Kirke højt paa en Bakke. Det, som vel først har givet Grundlag for Beboelse, er de i sig selv saa farlige, men nu alle molelagte Revs Skærmen om en Red. Hvor her Landet, som nordligere og sydligere falder brinkstejlt mod Stranden, skraaner blidere ned, har de første Røtneboere trukket deres Baade op; hvornaar omtrent det var, derom taler for de Indviede nogle Brandpletsgrave og en enlig Bautasten, der som en Overlevende af omkring 20 staar bag en Havehæk oppe ad Arresthuset til. Siden kom der en liden Skibsbro, og nu ligger her, foruden Fiskernes gamle søndre Baadhavn og Nørrekaas, en omfangsrig Havn, der henter Skibe ind og venter flere, 7—8—9 Meter dyb. Omkring Aar 1300 var det en Købstad med Kirke dér paa Bakken; i 1915 ombyggedes Kirken til en ny, mere brugbar end den gamle efterhaanden var bleven; udefra syner den dog i det væsentlige som sin Forgænger.

Ronne Tage set fra Kirketaarnet. — Gadeparti bag Kirken.
Silkegade mod Storegade. — Havnen set fra Kirketaarnet.

Th.Yhr, Ronne, og Læge Yhr fot.

Herfra blev Hovedvejene lagt ud til Bondelandet, Østergade i Øst, Storegade i Nord, og nordpaa strakte sig efterhaanden Bebyggelsen mest; langs Østsiden af Storegades brede Stykke blev en Del af de gamle Skipper- og Redergaarde lagt, og hertil var Adgangene — Raadhusstræde og Snellemark — op fra Havnen. Mod Kirken fører nu om Stunder en bred Bakkevej, men Byens Midte er Kirkepladsen forlængst hørt op at være. Nulpunktet ligger nu paa Rønnes umanerligt store, navnlig lange Torv, der maa have virket godt, da Husene alle lignede hinanden som gamle Ægtefolk, fredrikdensjettesagtigt hyggelige, men som i vor Tid, efter min ringe Mening og med al Anerkendelse af kønne Enkeltheder baade i gammelt og nyt, er noget Kørsammen, — heldigt virker dog som Skille- eller Samlingspunkt Springkummen med sin Trækrins midt i det hele, et Minde om Familien Zahrtmanns Tilknytning til Byen. Hver Lørdag fører de Handlende her deres Varer til Torvs, Kødmandere og Gartnere, og naar der er Fest i Staden, eller »Landadelen« af anden Grund kommer tilbyes, har de paa Torvet Holdeplads for deres mange Automobiles; i de rummelige Købmandsgaarde er der knap saa fyldt nu som »for i Tider« af landlige Vogne, dog lever endnu en Del af de herskabelige Landauere, og Bornholmernes lette, fintbyggede Heste, af Hillerødstoddet, er heldigvis ingenlunde uddøde. Endnu et Billede af Torvets Liv er det, naar Bornholms Værns — »Væbningens« — Musikkorps i Uniform glæder os ved deres Spil. Mens De lyttende hertil driver op og ned ad Pladsen, kig saa paa de Bygninger, som enkeltvis er det værd, f. Eks. Raadhuset — »Raastauan« — fra 1834, hyggeligt og værdigt i al sin Jævnhed; indenfor er der — paa en lidet værdig Plads! — anbragt en Stenplade fra den forrige Raadstue, der ligesom *sin* Forgænger igen laa i Raadhusstræde, ovenfor »Rosengaarden«, d. e. Amtstuen, paa hvilken Plade foruden Frederik IV's kendte Rokkonavnsløng og »Dominus Mihi Adiutor« og 1729 staaer følgende Vers:

Frygt Gud: vær Kongen tro! gjør hver Mand Rett og Siell.

Saa skall Du stedtze boe i. Fred og lewe well.

Øver ærlig Mand, som seer paa mig, kand ind og ud freit gange,
Mens Morder, Hore, Tyv og Svig min Rielder tar till fange.

Saa vil jeg foreslaa, ærlige Mand, at vi ganger ud og ind mellem Rønnes gamle Gader. Det bliver ikke en Time i Bygningsstilens Udvikling gennem længere Tidsrum, saaledes som man kan faa i andre Købstæder, ogsaa danske, — en gammel Gaard, Lybækkerstuen, ligger i Grønnegade ved dens Udmunding i Toldbodgade; den lille Hovedvagt — Sten fra Hammershus — skal man se, den røde Murstens-Købmandsgaard vinkelret derpaa med Rederudkiget paa sit Tag, o. s. v. —, men hvad man lægger Mærke til, og hvad der efter mit Kendskab til danske Købstæder er ejendommeligt for Rønne, det er den Grad, i hvilken de mageløst hyggelige Bindingsværkshuse præger store Dele af Byen, og gid en god Skæbne og Forstaaelsen af, hvad det er værd for en By at bevare saadant Præg, maa holde sin Haand over, hvad der endnu staar! Slaa et Slag gennem Laxegade — til den gamle graablaa Ejendom dér ved det store Træ, som og til andre Steder paa Bornholm, er der knyttet afgørende Træk af Holger Drachmanns Ungdomshistorie, — gaa gennem den smalle Del af Storegade — det røde Hus straks paa venstre Haand! — op mod Kirken og forvild Dem i Krinkelkrogene sydøst for den! Maaske kan De opdage Gadeskilte, men maaske ikke; gør ikke noget, De finder nok ud igen, og De har moret Dem godt imens: se, dér er et gult Bindingsværkshus, og dér er et rødt, og de gamle, tjærede Egebjælker-»Korsvirkeshus« hedder disse Bygninger paa svensk, — fremhæver Farverne saa godt; her er et sammenhængende Stykke broget Husrække, men her kommer en rødkalket Havemur, med grønt opover og nedover, og derhenne springer et Hus pilskævt frem i Gaden; kig frem gennem hele Gaden, nyd Farvers og Liniers Spil, ogsaa Tegltage-nes og den blaa Himmels, — maaske faar De i Tilgift Kirkens hvidtgrødt, — men fald ikke, mens De stirrer, over de bitte Badehustrapper, som fører op til de lave Stuer, og fald ikke ned mellem de toppede Brosten i Sidestræderne, — »hvorfor slaar I ikke Jeres Sten ned i Gaden, det gør vi i København,« sagde en tiaars Hovedstadsdame. Fra Krinkelkvarteret tilbage til store Storegade, Ansigtet mod Silkegade, der skraaner ned til Østersøen ved Nørrekaas: en anselig, gul Bindingsværksgaard forrest paa Hjørnet overfor os, i

Flugt med dens »Væggered« en graafarvet Kvistgavl med irret Lygte paa; Gadelinien trækker sig lidt ud til venstre, Grønnegades yderste Hus springer rød-tavlet frem med Front imod os og en Lygte paa sit Hjørne, og idet Silkegaden med noget stærkere Fald skraaner videre, springer endnu et Bindingsværk frem, gult og med Lygte Nr. 3, — sidst glider Blikket henover Søens Flade, og gaar Solen just glødende ned, eller Lygtelyset, nu den er gaaet ned, kæmper sig op mod Dagens svindende Tone, saa siger De sletingen-ting, bliver bare staaende musestille og gaar siden hjem, god i Sind.

Men der er en Ting til, jeg gerne vilde sige om Rønnes Gader: bare De kunde opleve dem en Vinter-aften, naar Sneen ligger tyst og højt over Brostenene og nedad Tagene, og mens Solen skinnede, har Sneen dryppet fra Taget og der har dannet sig Istapper, alen-lange eller trekantet flade som en røget Lax; Lampen er tændt bag smaarudede Vinduer og lyser ud i Sneen, og Sneen lyser tilbage paa røde Mure. Rent Pandekagehusæventyr! Og næste Morgen er det noget af et nyt Æventyr, naar Landboernes Kaner og Slæder glider ringlende gennem Gaden, og alt andet Kørende ogsaa er sat paa Meder, fra den gamle, gule Postvogn — — ak nej, det er sandt, den tog de jo fra os, og vi fik en nystrogen »Bil« i Stedet, men saa da fra Kul-til Barnevogne.

Vi var ved Silkegade, og den kan passende være Udgang for et Par smaa Trip, der viser, hvordan vi lige udenfor Døren har frisk Luft og noget kønt at se paa. Vi kommer — over en lille Plads, hvor de ældre Fiskere om Aftenen nyder Hvilen paa en Bænk, — ud paa Nordre Spaseresti eller Adjunktstien, saakaldet, fordi det var en af Statsskolens Lærere, som fik Jernbanen til at anlægge Stien og Stenforkastningen nedenfor og samlede Pengene til et Stakit mod Banelinien, — og straks har vi Nørrekaas med de tøffende Baade for os og Molebroen, der stikker frem i Søen med sit Sprinkelrækværk, et fint Skyggerids mod Lufttonerne bagved. Med større Langsyn følges Kysten nordpaa langs den hvide Strand med Sandflugtskoven over, op til hvor Hasle ligger og lyser rødt i klar Luft, dannebroget, naar der er Sne paa; nedenfor

Ved Norrekaas. Efter Maleri af Fru Johanne Hjorth, Ronne.

til venstre Kysten om Helligpeder, ovenfor til højre Ruts Kirkens høje Land. Fornøjeligt er det om Vinteren at høre Gaddisernes (Havliternes) Sangpassiar ude paa Vandet og saa opdage deres sorthvide Flokke, halvtreds, hundreder; vips er de væk, dykket ned, holder Vejret længe dernede, vips er de der igen, en, tre, tyve og saa den hele Flaade, rystende Hammen; det lyner af de hvide Brystfjer, naar Flokken letter og stryger frem mod Solen, — en Baadjæger har, oftest forgæves, løsnat sit Skud imod den. Man kan ogsaa træffe at se en Ederfuglefamilie ro fro omkring paa Bugten med kolde, vaade Fødder og Mave. Men kommer Isen dragende derudefra, — vi saa dens Kant i Gaar lyse frem i det fjerne, — og mødes med Strandisen, saa den hele Østersø er dækket, da dør alt Liv, Fuglene har søgt længere ud, hvor der er Vaager at dykke og fange i, og saa straalende Lyset kan være over saadan en udstrakt Hvidmark med Skrueisens Stak ved Stak, man trættes i Længden af dens Intetsigen og bliver glad den

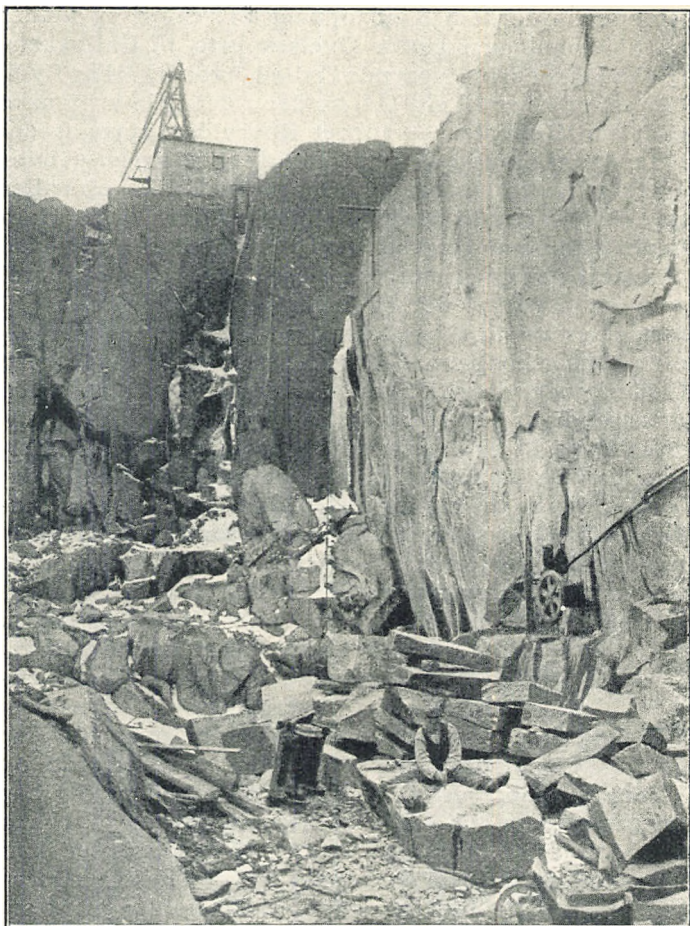
Dag, da en Storm har befriet det indesluttede Hav, og »Stakkene«, Stabler af flade, firkantede Istallerkner, flyder om med sortladent Vand imellem sig og leger Grønland til Glæde for hver Ven af dette fjærne, vældige, dragende Stykke Danmark.

Naa, vi sidder her og digter Vinteræventyr, mens vi nyder den sommerlige Udsigt fra Adjunktstien, — lad os fortsætte over Byaaen og gaa ud paa Stranden til Nebbeodde, som viser sit venstre Ansigt derhenne. Her vil jeg begynde at snakke lidt Geologi, som jeg siden forfalder til. Det mest uøvede Øje ser fluks, at øverste Lag er Affald fra en sen Jernalder, en Slags industriel Køkkenmødding: Vaskopspande, Fiskedaaser, Cycledele m. m. m. Derefter følger Ler og Sand; hvor det er blødt, har Søen spist deraf, ædt sig Huler ind i Brinken, ædt saa meget, at et lille upynteligt Murstensskur, der for ikke altfor mange Aar siden satte Ryggen lige mod Nebbeodde, nu staar et godt Stykke ude paa Havstenene som en glemt Misforstaaelse; men Leret og Sandet kan ogsaa blive til haard Jernsten, naar det er blandet med det af det gennemsvivende Vand nedfældede Jern. Forsteneringer findes her mange af, og det skal være Ferskvandsforsteneringer, mens de længere nordpaa er afsat i Saltvand. Paa Oddens Hjørne ses en Forkastningslinje, altsaa Lagenes oprindelige indbyrdes Leje er forstyrret ved en Rystelse.

Efter denne Lektie vender vi om og gaar tilbage samme Vej, som vi kom, dels fordi St. Torvegade, ved Brolægning og som Beboelsesrække til det yderste ordentlig, er overordentlig i Kedsommelighed for Lystspaserende, dels fordi Rønne tager sig saa pænt ud fra Strandstien, naar man holder Gasbeholderne ude paa den ene Side og Jernbanens maaske nødvendigvis lad os sige mindre skønne Bygninger paa den anden; helst skal dette Bybillede ses efter Solnedgang, naar Græsset er blevet grønnere, Plankeværker o. l. mildnede, og Staden ligger som paa en Sokkel af den rundende Grønkrænt. Naar Jernbanebommen er passeret, fortsætter vi Turen langs Banelegemet til Havnen, lugter Tjære ved søndre Baadhavn og ser Garnene ligge til Tørring, kaster et Blik ud over det endnu ikke fuldførte Havneanlæg i Syd med den bornholmske Bygningsforekomst et Silderøgeri og gaar saa ved det slots-

lignende Alderdomshjem opover Skrænten og videre ud til Væbningens gamle Øvelsesplads, til Galløkkens (Galgeløkkens) højtliggende Fællede, hvor Gyvel og Lyng blomstrer hver til sin Tid, og der i det hele er ganske godt om Blomster, — »opret Kobjælde« staar fredet indenfor et Gærde af hvide Politivagtsstolper, — hvor Lærken løfter sig paa sine mageløse Triller og triller paa sine Løfter til Magen. Under Brinken ligger Havfladen, højnende sig ud mod det endeløse, dragende vel mest naar den er i Ro og har denne vinblaa Farve, som er noget af det sydlandske ved Bornholm. Vi fortsætter ud til Ormebæk, hvor Udsigten aabner sig over Onsbækbugten — Kortet siger Mølle Bugt — og til den gode, danske Skov paa den anden Side og de Strande, hvor jeg snart skal føre Dem ud, og vender saa tilbage til Byen gennem det smalle Træskjul mellem søndre Landevej og Galløkken, kigende til det runde, digre Kastel, formodentlig paavirket af Rundkirkestilen, Klassekammerat af »Tordenskjolds Citadel« i Frederikshavn, men alligevel opført i Slutningen af sekstenhundredegfirserne — Peder Wessel kom til Verden 1691 — som Led i en Landbefæstning, hvoraf der ellers nu kun er et Par Voldgadenavne tilbage.

Men Rønne er jo mere end Natur- og Gadeskønhed. Der arbejdes. Paa Overgangen til Arbejdets Skønhed kan vi passende betragte den over 100 Aar gamle Theaterbygning paa Hjørnet af Østergade og Theaterstræde. »Lær Visdom af Livets Optrin!« har en gammel Rektor sat over Scenen, og selv om ikke alle dennes Optrin har struttet af Visdom, saa kan man lære en hel Del derhenne; der er Theater i Bornholmerne, ikke blot saaledes, at de holder af at se, hvad andre har skrevet og andre spiller, nej, vi har ogsaa Folk her paa Bjærget, der er Mand — og Kvinde — for baade at skrive og at spille, mest Folkelivsbilleder fra en Tid, som er gaet, men mindes endnu, og det er en sand Fornøjelse at opleve saadan en vaskægte Bornholmsaften, selv om en »førdere« Mand maa lægge en Tomme til sine Ørens Vækst for at fange flest muligt af de »fødte« Ord, som nok for nogles Vedkommende desværre er gaet eller er ved at gaa ud af Talesproget, men som altid mødes med Jubel af de forstaaende Tilskuere, (der kan være uvartige

Granitbrud.

Ord imellem!) Ogsaa et Sted som Gudhjem er med paa Skuespilomraadet. Der gøres her en dygtig, værdibevarende Indsats fra Forfatternes og de Optrædendes Side; Spillet er uden store Fagter, alvorligt og lunt.

Efter Theatret nævner jeg Bornholms Musæum, hvis righoldige Indhold gaar ligefra Geologi til Maleri. Et Besøg her, og endnu bedre flere grundige Besøg, lønner sig, men nok allerbedst for den, som først har lært Bornholm at kende i Marken.

Saa var det »Arbejdet« efter almindeligste Forstaaelse, — selvfølgelig kun det særlig bornholmske.

Kommer De gennem St. Mortensgade, ligger her et af de største Stenværkers og Stenhuggeriers Udstillingsplads og Huggebane. Jeg nævner med det samme Stederne for de andre store Stenvirksomheder: ved Nexø, paa Hammeren og ved Vang. Raa og blanktslebne staar Bornholms Klippestykker her; vanskeligt at sige, hvornaar de er smukkeste; sikkert, at man ligefrem kommer til at holde af de Sten, naar man lever imellem dem, og har man set dem i sammenhængende Klippeflader, genkender man dem med Glæde, selv naar de ligger udstykkede i Vejenes Skærvebunker: dér er den mørke Rønnegranit, dér den flammede eller spættede sortoggraa Sten fra Paradisbakkerne eller fra Vang, dér Hammerens lyse Granit, det røde dér er et Stykke Pegmatit (Rødskaal), som i slebne Flader giver de dejligste Tæppemønstre, og her har vi den blidere, blødere Sandsten med dens fine graa-gul-rødlige Farveovergange. Bygningssten og Mindesmærker leverer Bornholm — og jo saa Brosten, store og smaa. Det er forbavsende, saa en øvet — helst fra Barnsben stenvant — Hugger med sit Kendskab til Stenens indre Bygning har Øje for, hvor han skal ramme: med lette Slag paa Mejslen striber han en Fure henad Oversiden, vender Stenen, og saa, tju, et kraftigere Slag eller 2 eller 3, dér ligger den store Klods med friske Brudflader!

Fra Stenen til Leret, - begge Klode-Bestanddele har det aandeindblæste Ler, Mennesket, fra meget, meget gammel Tid vidst at danne til og bruge efter Behov og til Glæde for Aandens Udkig, Øjet. Bare man faar saadan en Klump mellem sine

Hænder, giver man sig jo uvilkaarligt, som i Leg, til at forme den; man bliver ivrigere, og for at skaane sine Klæder

Pottemager. Fabrikant P. Hjorth, Ronne, fot.

og faa Hænderne mere fri, sætter man Klumpen paa et lille Brædt over sine Knæ, glatter siden Kunstværkets Yderside med en Træpind, — saaledes er vore Gravhøjes Urner bleven til, saaledes laves Jydepotterne. Men tidligt er den drejende Pottemagerskive bleven opfunden, vistnok rundt over hele den drejende Lerklump Jorden. Almindeligst — og saare gammelt — er det med et stort Svinghjul forneden, som Foden faar til at suse rundt, og — paa fælles Axe — en mindre Skive foroven. Paa denne Skive klasker Pottemageren en Bold af det rensede Ler, klemmer den kraftigt, mens den snurrer, for at jævne Ujævnheder i Stoffet, vender den om og giver den samme Behandling en Gang til, stikker saa en Finger eller fler, bestandig vandfugtede, ned i Oversiden for at danne Hullet, og nu fatter han om Leret forneden og lader Hænderne glide opefter, udefter, ind efter, — komseda, komseda, se, hvor Leret er ham følgagtigt og slanger sig i Vejret! Foden og Haanden standser, Skive og Ler skilles med en Kniv, — og dér staar Karret som et fuldbaarent, fugtigtskinnende nyfødt Barn. Derefter Lufttørring m. m. Men nu følger det vigtigste og sværeste: Brændingen. Der er lagt Ved til Ovnens, de mangeformede Krukker stilles derind paa Hylder, Ovnaabningen mures til, og saa sidder Kunstneren. — for det er han — ene med sig selv og Nattens Timer, passer Ilden, ser ud til Himlens Stjerner og venter, venter. Naar siden Afsvalingen har fundet Sted, kommer det spændende Øjeblik, da Ovnens aabnes, og det skal vise sig, om Brændingen er lykkedes. Glasering, Paamaling og den Slags skal jeg ikke komme ind paa; forskellige fine Navne har Væren faaet: Fajance, Majolika, Terrakotta, — men lad os kalde den paa jævnt Dansk Lertøj, Pottemagerarbejde: Anvendeligheden og Skønheden bliver lige stor for det, se blot paa den Syltekrukke dér, er den egentlig ikke pæn? — den gammeldags hyggelige Urtepotte, ikke at tale om det fornemme »Stentøj« i alle Regnbuens Farver. Og til alt dette findes Raastoffet paa denne lille Ø, mest ude ved Onsbæk syd for Rønne. Gaa ind i Musæet og se ogsaa, hvad der for 100 Aar siden kunde gøres af Ler paa Bornholm.

De spørger efter Bornholmeruhrene? Ja, de har haft deres Tid, og de dikker Tiden støt afsted i mange Hjem, en gammel Ven af Husets Folk. Og er deres Stortid end forbi, de laves endnu, lad Dem lave et!

Nu ud i *Omegnen!* Skal vi være flotte og hyre et Automobil? Styreren kører ad Søndergade og søndre Landevej, standser et Par Minutter ved Pyt-Hus-Skrænten, hvor der for en hundred Aar siden er gravet Ler og Kul, — en gammel vandfyldt Lergrav ligger omtrent helt ud til Østersøen, — og hvor vi paa nært Hold har

Udsigten mod Onsbækskoven. Til den fører Vejen nu hen, og Rønne Plantage nærmer sig fra venstre; naar Vognen har truttet for et Par Sving, strækker der sig foran os en ualmindelig smuk Vej med blandet Løv- og Naaleskov til Siderne, store Birke foran Brynene. Lige efter »Ørnestenen« drejer en Vej til venstre, Vognen bumper lidt, men det gaar, og gennem Plantagen daler vi ned paa Aakirkebyvejen, svinger atter til venstre og, naar vi er forbi Robbedale Trinbrædt, til højre over Skinnerne. Pas nu paa, for om et Øjeblik ser De, inde i nogle lægtergærdede Løkker, Sten mellem Lyng og Enebuske og smaa Vandpytter, og det er ikke Sten til at slaa Smut med, men Bundstenen, der gaar i Dagen, selve Bornholms Granitfjæld, som her møder Dem for første Gang.

Vi maa se at smutte ned til Rabækkeværket med de store hvide Dynger, Affald fra Kaolinbrydningen, og minder selve Synet af Kaolinen om dens Slægtskab nedefter med Leret, saa kan man ved at bryde en Klump fastslaa Slægtskabet opefter med Granit, idet mere uforvitrede Dele ligger inde i Klumpen. Porcellænsjord kaldtes den i tidligere Tid, benyttes ogsaa stadig af vore Porcellænsfabriker, mere dog ved Fremstilling af Papir; men væsentligst er for Tiden Tilvirkningen af ildfaste Sten, Chamottesten: Kaolinen blandes med Ler, mest bornholmsk, Stoffet knuses, formes, efterpresses, tørres og brændes, og Stenene anvendes saa overalt, hvor Murværk skal væрге sig mod Ild, i Lokomotiver og andre Kedler, i Kakkelovne o. s. v.

Men vi maa videre og kan nu vælge at komme op ad Snorrebakken til Granitbrudet ved Klippegaard. Har man faaet Lov at gaa ind i Klippegaardsløkkerne, finder man baade en Del vandfyldte Huller, det er de gamle Brud, og nogle mægtige Gruber, hvor Arbejdet er i fuld Gang; ind mellem Vandhullerne breder sig Blomsterdækket, smukke Stenblokke ligger rundt omkring, og fra Brudets vestlige Udkant gaar Blikket ned over det solbeskinnede, arbejdsrygende Rønne med grønne Skove til begge Sider og Havet langs det hele. Nede i den største Grube, et gabende Svælg med mørke Mure, hvor Pegmatiten trækker sine røde Striber, staar en lille Mand — han ser da lille ud heroppe fra —, og borer et Hul, kommer Krudt i Hullet,

tænder en Lunte an og undlader derpaa ingenlunde at fjærne sig uden Sneglefart. Men saa er det, som var Verdensperpendikkelen gaaet i Staa og Intethedens Rige begyndt. Langsomt dør nogle Minuter bort, hvert paa flere Gange 60 Sekunder. Øjnene stirrer tomt. Da, — skjælv ikke Fjeldet? Et dumpt Knald, og frem og ned brager ud fra Millioner Aars Sammenhæng en Knold paa Tusinder af Pund, hulende sig et Leje i Bundens knasende Ross, mens en Sky af Stenstøv staar op af Dybet.

Tilbage til Vognen, Vejen snoer sig mod Nord, til den brat — en Række Kæmpehøje paa højre Haand — vender i Vest ud til Haslevejen. Her kan vi forlade vort Køretøj og tværs gennem Blykobbe Plantage (Nordskoven, Sandflugtsskoven) gaa ned paa Stranden ved Hvideodde; lige ovenfor er vi kommen forbi en Bunke jernrødt Støbesand, og Jernstensklippen, hvoraf det er dannet, spores flere Steder ved Kysten, men dér, hvor vi kommer ned, ser Stranden saa uskylds-sandhvid ud. — Jernklippen er nedenunder, se Stenen derude, omtrent paa Linie med det midterste af de Opslag, som varer mod Badning: dér er Randen af »Jespersens Bue«, en foldet, opskraanende Havdal, hvis ene Bundende her naar til Vandspejlet; lavt indenfor, dybt udenfor, Strøm og Sug. Syd for Odden ligger Rønne Badeanstalt eller Af- (bevares, ogsaa Paa-) klædningsanstalt. Gaar man tilbage til Byen ad Landevejen, har man mod Øst det flade Forland og bag derved Kaolinvæggen og Granitoverlandet; Brudenes Hejsegrejser ses deroppe.

Det var Rønne med Omegn og derunder lidt om, hvad Bornholm i det hele er for noget. Lad os nu undersøge det nærmere!

Fra Rønne til Nexø kommer man enten ad
Søndre Landevej,

der som et Sjippetov hænger mellem Byerne, nær ved at slæbe i Vandet mod Sydvest, eller ad Vejen over Aakirkeby — om man vil, med Ruteautomobil — eller endelig med Jernbanen, som først følges med den nordligste af de 2 Landeveje, men ved Aakirkeby lader sig drage nedad, for at Vejen til Nexø ikke skal synes

saa kort, som den er, og saa naar frem til denne Østens Hovedstad gennem søndre Landevejs Opland.

Vi, der kender søndre Landevej, holder meget af den, og gid den maatte faa mange nye Venner! Bare at køre den igennem er en Fornøjelse, — Udsigten over det aabne Vand, Landskabets skiftende Form, Gaardene med deres Smaaskove, Aernes Bugtninger trukne op med Grønt, — men bedre er det unægteligt at gaa den paa sin Fod med Afstikkere til Stranden, gennem Vandløbene o. s. v.

Vi tager fat ude i Rønne Plantage ved »Ørnestenen«, løber lige op til den i dens Granskjul og finder den at være en stolt, høj og højtidelig Bautasten, aldeles utilnærmelig for dem, der fritter om gammelt Nyt. Igen nede paa Landevejen lægger vi Mærke til, at den her danner en lille Bakke, og paa Kortet kan Kurven følges mod Nordvest ad Rønne til og mod Sydøst til dér, hvor Vejen gaar over Lilleaa. Det menes at være Bredden — den højre — af en Iselv, strømmende ud fra en Randbræ, som under Isens Bortsmeltning fra Bornholm er standset paa en Linie noget østligere end Lilleaa; Floden bortførte Bræens Smeltevand, Grus og Sand faldt tilbunds og aflejredes i den under Vandets Fart mod Nordvest, mod Deltaet om Robbedale og Rønne. Aflejningsstoffet, hvis bølgede Linier kan ses bl. a. i en Grusgrav ved Vejen til Arnager, præger hele Landskabet fra Stampen til forbi Arnager, vel nok Bornholms fattigste og mest ufrugtbare Landskab, — den nøjsomme Kartoffel trives dog her —, men derfor, med sin Lyng og sin spredte Bevoksning, ikke det grimme. Naar vi er kommen forbi Skovstykket omkring Sognevejen ned til Arnager, ser vi paa Marken Bornholms eneste Runddysse; den er rent ud sagt noget sølle, med Overliggeren knækket og nedfalden i Midten, men Skaalmærker har den, — det faar trøste os.

Naa, vi er kommen lidt for langt af Led og vender derfor tilbage til Stampens Skov, hvor der naturligvis i sin Tid har ligget Stampemøller ved Stampeaaen (Vellensbyaa); nu er her Ørredudklækning. Faar vi Lov at gaa indenfor Hegnet, finder vi en køn dansk Skov med aabne Pladser, — paa en af dem spores endnu en forhenværende Cyklevæddeløbsbane, — og

de geologisk tilgængelige bør begive sig ad Aastien, i hvilken de, hvor den over Sandet træder forbi Brinken ud paa Stranden, kan finde et Jernstenslag med en Mængde forstenede Muslinger, — dette er Stedet, hvor bemeldte Juralags nøjagtige Plads i den geologiske Lagrække bestemtes; de bør endvidere finde en høj Aavæg med Fosforitklumper og mindes en Bodilskersøn, Adjunkt, senere Overlærer Magnus Jespersen,

Forchhammers Pynt.

Læge Yhr, fot.

som allerede i 1860erne saa, at Fosforiten kunde omdannes til Kunstgødning.

Efter at have ventet paa d'Herrer Geologer gaar vi nu allesammen over et højtliggende Lyng- og Naaletræsstykke ned paa Stranden ved Bavnodde — nyd først Udsigten deroppefra mod Pynterne, vi stiler imod! — og naar den første af dem, paa Kortet ikke navngiven, men af Geologerne kaldet Forchhammers Pynt. Søen slikker lige op ad den, og maaske maa vi ligesom Gletscher-Bestigere hugge os Trin i den faste Grønsandsvæg, hvis vi vil naa tørstøvlede om Hjør-

net. Efter den Bedrift tager vi Pusten et Øjeblik, og Pynten er ogsaa nok værd at standse lidt ved. Søg først de morsomme Forsteninger: her er Østers og andre Muslinger — oh, lykkelige Fortidsvæsner! —, og her er Belemniter, paa almindelig Dansk Vættelys, paa bornholmsk Tordensten; her paa Øen er det Tordenen, som slaar ned, og disse smaa gulbrune, halvklare Tordenstraalespidser — forstenede Blæksprutteskeletter — er slaaget ned i Forchhammers Pynt og lader sig nu pille ud med Fingrene eller ved en Lommeknivs Hjælp. Se dernæst tilbage paa Forchhammer, naar vi paa vor Strandvandring er kommen indenfor den Havsten, der paa Generalstabens Kort kaldes Sangedynen, men simpelthen hedder Sengedynen: dér ligger den bare, strænge, stejle, graablaa Grønsandsklint og tager sig ud, vædeskinnende af Vandet, der er silet ned gennem de overliggende løsere Lag, men ikke kan gennemtrænge Grønsandet, og bagved har vi som fremhævende Modsætning den mildt skraanende og grønne Bavnodde med Stampe-skoven foroven.

Forbi Horsemyre-Odde gaar Turen videre lige løs paa den stevnsbugede Arnager-Klint, der ser ud, som den var bygget afløst opstablede hvidgraa Mursten med Markens grønne Tagskæg over. Slaa nogle Stykker af Kalken løs med Spadestokken eller Hammeren, saa kommer der Skalaftryk af Muslinger frem, eller Skallen ligger der selv, ligger der minsandten med Perlemoderen paa, hundredtusindaarig Perlemoder, ungdomsny i sin bløde Graasilkeglans! Ikke sandt, et vidunderligt Møde mellem ens eget N. N. fra nittenhundredeoghvidkaal og dette Aktstykke fra en Tid, som var levende, da end ikke Grundlaget for urgamle Sagn var dannet? Men se ud, se ud igen! Se Bølgerne bryde over Kalkrevet, som i en Bue skyder sig ud fra Kysten, hegnende en Red, hvis koralsøagtige Tryghed indenfor det stormende Hav var kendt i hvert Fald for Aarhundreder siden; nu har Ingeniørkunsten en Kende sydligere skabt Fiskerne en Øhavn, der ved en lang Bro forbindes med Stranden nedenfor det lille Leje. Se saa Madsegrav! Ja, ogsaa dette Navn søges forgæves paa Kortet — ligesom Betegnelsen Homandshald for Kyststrækningen til begge Sider —, men det faar vor

geologiske Kammerat til at flamme op i saa stor Begejstring, som slig Stenmand kan huse; thi Madsegrav-

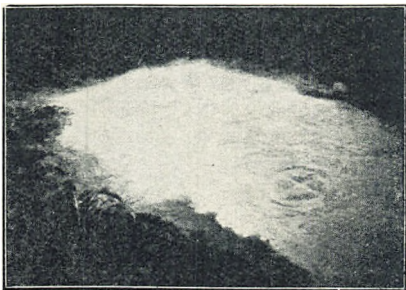
Arnager Klint.
Bankbogholder E. Kofoed, Varde, fot.

skrænten er klassisk opbygget: nederste Lag er fra den kuldannende Tid, saa følger omtrent $1\frac{1}{2}$ Meter med Fosforitknolde, øverst — lige under Nutidens Jordhud — Grønsand. Vi andre finder bedst Stedet, naar vi véd, det ligger nedenfor en høj Skorsten, der underligt forladt og meningsløs rager op i Landskabet. Det var i Krigens Tid; det kneb med Kunstgødning til Landbruget, saa optog man den jespersen-

ske Fosforittanke, og — nej, lad os ikke tale for langt om de »Partre« Millioner Kroner af Statens Penge, som ligger begravet her! Dette er en af de Erhvervsruiner, som vidner, at Bornholm har lidt af alt, men altfor lidt af meget, (dog, stenrig er Bornholm). I fælles Glæde samles vi om en Kilde, der kraftig og dejligt kold bobler op i Stranden ved Skræntens Fod, skyller sit Vands Jern af henover Stenene, som rustrødner derved, og i et klartrenset Løb forsvinder ud i den i Forvejen ikke særlig saltene Østerstrand.

Saa gaar vi gennem en Regnskylsudskæring op paa Landevejen, dér hvor dens Sjippetov er ved at dypes i Vandet. Gemt inde i det smalle Stykke Fyrreplantning ligger en af Bornholms mange Kystskanser med hele fire Længer, men et meget ældre Mindesmærke ligger paa Lille Strandbygaards Mark, omkring 100 Meter i Vest fra Gaardens nordre Hjørne: en Helle-ristningssten med Hjulmærker.

Og lad mig nu forestille Dem for Lilleaa, som løber under Landevejen, kort før vi naar Sose Mølle. Ved den 28. Selvejgaard steg jeg ned i den, og næsten tørskoet kunde man gaa paa Skiferbundens Flisebelægning — »Storegade« kaldte min Ledsager denne Naturvej, og høje som et Hus paa 5 Stokværk hæver sig snart Skiferbrinkerne, som Aalejet er skaaret igennem; Egerødder er som smaa smuttet ind mellem Lagene, nu strækkerdesig, blottede, armtykke, etsteds deroppe langs Husmuren som Bjælker, der skiller et Stokværk fra det næste; Aske, lige op og ned som Skorstene, naar fra Kæl-

Helleristningssten ved Lille Strandbygaard.
Bankbogholder E. Koføed, Varde, fot.

der til over Taget, mens runde Elletræers frodige Urtepottevekster danner Overgangen til det grøntbrogede Gulvtæppe og Væggens Dragning: Fredløs, St. Hansurter, Bregner, Gedeblad m. m.; som særlig Bregnerne staar dér — en ejendommelig lille en netop saa højt oppe, at jeg trods al ond Havemandsvillie ikke kunde faa den nappet med min Spadestok, — som de staar dér, fintløvede og ligesom overbrusede, stukket ind i Skiferrevnerne, er det Billedet af en overdaadig, tufstensopbygget Vinterhave. Ræve har krattet sig Huler i de modstandslette og dog faste Brinker, Fasanen søger Skjul i naturlige Hulheder. Naar vi igen er kravlet op paa Marken og følger Lilleaa mod Syd over Landevejen, kommer vi gennem »Dynerne« (udtales omtrent »Dønnerne« — lukket ø, ingen Stød-tone!), et kuplet Landskab med Lyngbakker og Fyrre, ned til Udløbet og har mod Vest Sose Odde, mens Udsigten mod Sydøst rækker forbi de andre Aaers Munding til Raghammer Odde.

Ved Skjelbro, godt et Par Kilometre østligere, gaar Landevejen over den lille Risebæk. En grimme Bygning, kendelig langt væk, betegner Stedet; det er

Lilleaa.

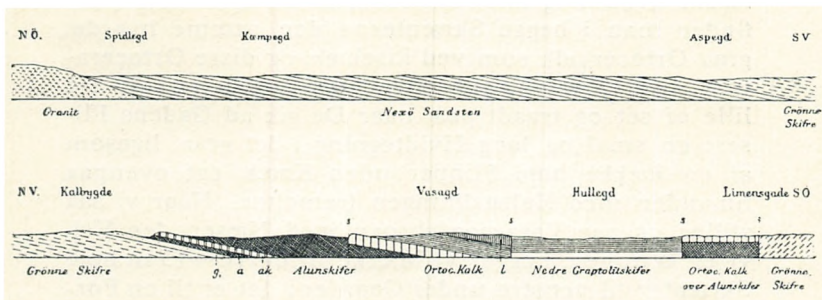
Ad. Møller, Rønne, fot.

endnu en Krigstidsruin, Gravminde over en Cementfabrik, avlet for ikke-bornholmske Penge og død saa at sige i Fødslen; store Bunker af daarligt Kul vidner endnu om, at Væsenet knap har naaet at tage Føde til sig. I de senere Aar har Bygningen dog gjort Nytte ved at huse en Husflidsskole, og Geologerne, som jeg paa denne Tur stadig vender tilbage til, er Ophavsmændene taknemmelige, thi ved at afrømme Jorden over det paatænkte Brud omme ved Vejens Sydside har de lagt en pragtfuld Cementstensflade blot, hvor man før møjsommeligt maatte skrabe et lille Stykke frit, og her aabenbarer sig et Netværk af rentud be- daarende Skurstriber — mest i øst-vestlig Retning — fra den 2den bornholmske Isoverhaling. Ogsaa Risebækken følger vi medstrøms; hvor den fra sin sidste Skrænt falder ned mod Stranden, har Menneskene hugget den en Trappe af Skifer, og Træer og Buske staar ved Trinene og vinker Farvel.

Men nu kommer vi til Læsaa, selveste Læsaa! Jeg siger det med et Trompetstøds Kraft, og straks vil De se Geologer og Geologinder træde en glad Krigsdans, men ogsaa for os andre er her værd at vandre. Oppe fra Almindingen kommer Aaen, hedder dér Svenske-

bækken, løber fra Koldekilde langs Kaprifoliestien og gennem Ekkodal ud i Vallensgaardsmosen, kalder sig Kæmpeaa, naar den haster gennem den dobbelte Stenport under Aakirkebyvejen, og antager saa endelig det Navn Læsaa — Guden Hlers Aa, — under hvilket den er kendt af Alverdens Jordvismænd. Et Længdesnit af den viser hele Lagfølgen Granit - Sandsten - Skifre - Kalk, og de ligger omtrent i Tidsorden, saa at man kommer fra ældre til yngre Lag. Det er, som var en uhyre Stabel Tavler væltet saadan, som man spreder Kort ud, naar man vælger Plads til Bridge, og vær- saagod, paa en saare kort Strækning er i sjælden Grad

Læsaa-Snit.

de mange Lag tilgængelige for Undersøgelse langs Aaløbet. Omtrent ved Spidlegaard nord for Aakirkebyvejen skyder Graniten ned under Nexø Sandsten, som igen dukker sig paa Højde med Aspegaard. Lad os hellige os de yngre Lag, der ikke som de gamle nøjes med deres eget Værd, men gemmer fremmede Skatte i sig. Der er nu først Vejrmøllegaards grønne Skifre med de ældste, bornholmske Forsteninger, Hyolither, Fortidsslægtninge af nogle Havsnegle. Saa kommer vi til et lille Vandfald med Bund af den rustplettede Rispebjærg-Sandsten, — Rispebjærg skal De snart høre om, — og lige nedenfor Faldet følger et Lag Andrarumskalk, graalig, meget haard og gemmende en Masse forskellige, ofte udmærket bevarede Forsteninger, (Andrarum er ikke Munkelatin, men en liden Stad udi Skaane, hvor man tømmer Kalken). Nu begynder den sorte Alunskifer, først i Aabunden, snart efter som en betydelig Brink, hvori der — ved Profilets Ender

og øverst oppe — lader sig krebse, men den paagældende Krebseart, Trilobiter, er i Aarenes Løb bleven nogle temmelig haarde og tørre Bidder. Og saa fremtræder der her, meget synbart indlejret i Skiferen, nogle ofte over 1 m lange vandrette Linser af Antrakonit-Kalk, igen med Forsteninger og desuden med jordbegaftige Stoffer som Indhold, hvorfor Stenen lugter brændt, naar man slaar paa den med en Hammer; »Boller« kaldes disse Linser, — er det ikke velgørende, naar den høje Videnskab — jævnfør »Køkkenmøddinger« — gør saadant et Ordfund, saa vi andre smaa kan spise med uden at knække Hjærnetænderne? Hvor Aaens Krumning afslutter Vasagaardsengen mod Vest, finder man i begge Skrænterne den samme haarde, graa Ortocerkalk som ved Risebæk, og disse Ortoceratiter, hvis Forsteninger navngiver Laget, har De fra lille af set og traadt paa, naar De gik ad Gadens Fliiser: en smal og lang Hvidtegning i det graa, ligesom af en Række høje Flipper uden Knæk, sat ovenpaa hinanden med Halsaabningen fremefter. Naar vi saa stiller os paa Vasagaardsbroen med Næsen den Vej, vi er kommen, lægger vi Mærke til de 10—15 m høje Skrænter til venstre under Gaarden; det er til en Forandring Graptolitskifer, og har De ikke mødt Forsteninger før, saa kan De her finde Aftryk omtrent ved hvert Stykke, De tager i Haanden, — Graptoliter hedder de altsaa og var en Slags Kolonidyr, lavtstaaende Væsner, men nu optagne i den videnskabelige Rangforordnings 1. Klasse, fordi de samme Former optræder i samme Tidsorden de forskelligste Steder paa Jorden og derved tillader en nøje Sammenligning af vidt skilte Egnes Lag. Saa vender vi os om og finder paa venstre Aabred nedenfor Broen en Kende Skifer, der, forholdsvis ungdommelig, bærer det lapsede Navn Trinucleusskifer efter den Forstening, som nu den har ment at skylde en endnu yngre Tid, og er vi kommen nogle faa hundrede Meter paa den anden Side Hullegaard, befinder vi os i et gammelt Brud. Paa Ørsteds og Forchhammers Anbefaling — for godt 100 Aar siden — forsøgte man sig her med et Alunværk, for saadant et havde de i Skaane, — det gik nu ikke, men over Alunskifren ligger et Lag Ortoceratitkalk, kendt og brugt i Bornholms gamle Dage til Kalk-

Fra Læsaa.

Læge Yhr fot.

brænding og til Bygningssten; de omliggende Gaarde ægtede den til Hammershus, den sidder i Aa og flere Kirker. Limsten (eller Cementsten) kalder vi den herovre, og derfor er vi nu ved Limensgade; som »bornholmsk Marmor« pranger den ogsaa, fordi den med Tiden bliver sort og glat og ved Polering ganske blank, saa den — det gælder ogsaa Andrarumskalken — kan blive til fine Brevpressere paa vort Skrivebord m. m. Jamen, højere op: Diamanter gives der paa Øen her! Gak over søndre Landevej og mod Aamundingen og find atter her en Ret Linser, budt frem i Graptolitserviet; skærer man Linsen over, kan det hændes, at der midt i den ligger en bornholmsk Diamant, — vi maa dog nok helst nøjes med at se dem paa vort Musæum.

Hermed slutter vor Læsaatur. For de boglærde Stenfolk har den været en Række levende Billeder til deres Bøger med de forfærdelige Navne i; for os alle et Indsyn i Naturværkstedets Arbejde gennem umaalte Tider, og gik vi der end med Spøg paa Læben en dejlig Sommerdag, det kan ikke være andet end,

at de dybeste og ærbødigste Tanker i os fik Brød af Sten, — skulde De, hjærtkære Ledsager, faa en forbigaaende Fornemmelse af at indtræde i forstenet Tilstand, saa tøv op ved at se paa det rindende, levende Vand og det for Vindene legende Løv, og gaa hen til den gamle Vandmølle, som ligger dér med sine klinede Vægge, med Møllestenene og Hjulet og det hele, kun ikke i Gang; den er som et elskeligt gammelt Menneſke, der har været med i Livets Arbejde for ikke længe siden og nu løser sin sidste, kønne Opgave: at fortælle om sit Liv og være mild.

Nu tager vi et bravt Skridt frem, over Grødbyaa, forbi Pederskirke. Forſtaar De at se paa et Kort, vil Egnen dér sydefter lokke Dem med sine Smaaskove og Vandløb, Sandmarker og Myr; Navne som Billegrav og Holsterhus faar igen Geologen til at ſpidſe Øren, for Arkæologen flimrer det med F. M. er, og Folkemindemanden ſer i Syn for ſig Bonavedde, Søn af Tornegaardsmanden, men med en Havfrue til Moder, og derfor kunde han ſe Underjordsfolket; de drillede hinanden, men Bonavedde stod ſig, og da en af Puslingerne rakte ham et Sølvbæger, kastede han dets Indhold bag over Hovedet og ſprængte, forfulgt, paa ſin Hest til Pederskirke, hvor Bægret til de ſildigſte Tider har været at ſe paa Altret. De ſelv ſtudſer ved Navnet Riſpebjærg, — oh, det er jo Inge-manns »De Underjordiske« med Havfruens bølgevuggende Sange (Weyſe!) og mer Bonavedde!

Men det, ſom en Kending navnlig tænker paa ved Riſpebjærg, det er den udſtrakte gamle Ringborg; paa den nordligſte Del af »Bjærg« — Bjærn, ſiger Bornholmerne med Flertalsform —, med Øleaa langs Nord-veſt, ligger Sporene af den; Vold navnlig i Øſt og Syd, de andre Sider antageligt værnede ved den opdæmmede Aa; nu finder vi i Borgens Indre en aaben, ſkovkranset Feſtplads med Flagſtang. Men her er mere Forſvarsværk: ude paa Bukkegaards Mark ligger der en Stump af en høj Jordskanſe, og endnu kan man ved Bølger i Jordsmonnet gætte ſig til, at den hele Linie har gaaet fra her ſyd for Aaen, forbi Korreſlot i Sydøſt til henimod den nuværende Landevej; nordefter har Forſvaret kunnet støtte ſig til en ſammenhængende Skovſtrækning, hvoraf kun Stumper er lev-

net os. Linien sluttes med en Skanse ovenfor Kattesletsgaard ved Nexø-Aakirkebyvejen, hvorfra igen de lave, men bratte Højder langs Døvredal naar op mod Gamleborgen, som hæver sig sydsydvest om Ibsker Højlyngs vildsomme Klippeland. Det hele kan gøre Indtrykket af en tilbagetrukken Kampstilling, hvor Indbyggerne vilde møde en Fjende, som havde gjort Landgang paa Sydøstlandet; »Korreslot« kommer maaske — men anden Fortolkning er ogsaa mulig — af Kure-Vagt, og det kan godt passe, at det har vogtet Vejen, hvor denne fra det lavere Land løb op gennem Skansen. Gamle er disse Anlæg ved Rispebjærg; den lybske Høvding Schweder Kettingk, som vides at have haft sin Feltlejr et eller andet Sted paa Øen, har muligvis benyttet og udvidet, hvad han forefandt her. Lignende gamle Forsvarsanlæg synes at have ligget ved Klemens Kirke og paa Kastelbakken øst for Aakirkeby.

Hvor der er saa meget Værn som ved Rispebjærg, maa der have været nogen at værne og noget at værne sig med. Gaa ud paa Marken syd og øst for Borgen; en Stenaldersboplads; Flinten ligger Dig for Din Fod, Du bukkes Dig kun for at naa'en, det er Affald fra en Vaabensmeds og en Stenkræmmers Værksteder. Og Vaabnene? ja, et af dem fandt jeg, da vi paa Vandring fremover Øleaas Stengulv, — hvor der var fuldt af Skivesnegle, i Pytresterne levende, men døde paa Tørhellerne, — var naaet op til Aagaard: en Stenkugle, stødt rund mod anden Sten; ogsaa disse andre, Tildanningsredskaberne, er fundne paa Egnen; Kuglen fylder netop tilpas i en Mandshaand, eller den har kunnet lægges i en Slynge. Ser vi ikke lyslevende for os David og Goliath? De husker nok: »David kom, saa sig om: hvad vil denne store Vom? . . . . gør et hvast Slyngekast, Stenen blev i Panden fast.« Naar jeg ser hen paa min Øleaakugle, føler jeg for Goliath.

Nu siger vi Farvel til Søndre Landevej, drejer af i Syd ved den kullede Povlskirke eller vælger allerede fra Øleaa at gaa »markløs« mod Sydost, kommer saa ned til Strandmarkens tæmmede Flyvesand: Naal, Birk, Lyng, enkelte rørgroede Vandhuller, Marehalm og saa Sand, saa hvidt, at det skriger i Øjnene, naar Solen skinner derpaa, — det bornholmske Sand selv skriger paa en ganske egen Maade, naar man træder

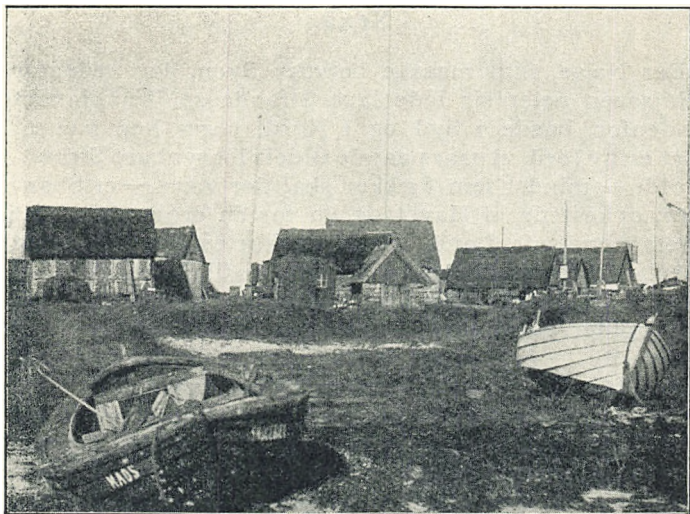
i det, — og saa højt, at Beskueren ovrefra undres ikke blot over overhovedet at finde Klitter, hvor han havde ventet Klipper, men over, at Klitterne gaar ham saa højt over Hovedet, at de ogsaa heri staar Maal med Hovedlandet Jyllands. Det er særlig omkring Dueodde, med det lille og det store Fyr indenfor, at dette overraskende bornholmske Landskab træder frem, og man mangler noget væsentligt i det samlede Billede af Bornholm, saalænge man ikke har denne Plade med; Revlerne er ikke de vestjyske,

Ved Dueodde.

A. Kjoller, Allinge, fot.

Braaddet ikke saa mægtigt, selv om her, navnlig ved Nordostvind, kan gaa en artig Sø; men maa altsaa Østersøens Ø paa dette Punkt vige for det danske Fastland, — vældigst Indtryk af Natur faar vi i Danmark vel nok af Klit og Strand og Hav fra Skagens Gren til Blaavandshuk, — det er dog et Stykke stor Natur her omkring Bornholms Sydspids og saa mærkeligt modsat Nordspidsens, som, alt det Bornholm rækker sig, kun er godt 5 Mil borte; mærkeligt er Dueoddelandet ogsaa derved, at det flytter sig, — der er Kviksand i Havbunden, og Flyvesand forbliver Flyvesand, Vind og Strøm ændrer Klitters og Forstrands Udseende og Linier.

Snogebæk.

Ad. Møller, Rønne, fot.

Dueoddenaturen og Havets danske Toner følger os paa Vej, naar vi valser om Landshjørnet og paa Havstokkens fastfjedrende blanke Balgulfv danser ad Snogebæk til, men deroppe omkring kommer vi paa Stengulfv, Sandstenen hæver sig i Dagen og flader sine Fliseskodser ud under Vandspejlet. Snogebæk selv er mærkbar ved sin Øhavn, bygget af og paa Sandstenen, og saa ved Fiskernes Redskabshuse, som med deres umørtlede Stenvægge og det langt nedhængende Straatag har noget saga —, noget landnamsagtigt ved sig. Ad Balke Strand, som er det næste Stræk, færdes man gjerne mange Gange, naar man først har gaet der en Gang, her er saa kønt og fredeligt ved den barnetrygge Badestrand, og især efter at man ved Bugtens Inderpunkt har ændret Kurs mod Nordost, har man over nogle flade og magre Jorder Sydlandets pragtfulde Udsigt op mod Højlandet med Paradisbakkernes og andre mørke Skove, — Bodilskirke lyser foran dem. Forbi »Lange Skanse« begiver vi os langs Stranden eller gennem Byskoven — med den store Helleristningssten »Fandens Keglebane«, — ind til den med sine henved 3000 Sjæle næststørste Bornholmsby,

Nexø

eller Najse, som maaske betyder Byen, der nedenfor Højaasen nejer sig i de lave Strandaase. Vandlandet indenfor, baade i Syd og i Nord, peger hen paa, at det er ny Jord, vi gaar paa; de tildels let synbare Strandvolde — mindst fem Rækker skal der være — er Skanser, opkastede af Havet og én for én erobrede af det fremtrængende Land. Skal jeg kortest nævne, hvad der særpræger Nexø, bliver det — til Forringelse af ingen, til Hæder for alle hjemfødte Najsefolk, — at de holder ualmindeligt meget og samdrægteligen af deres By, — og saa de murhøje Havegærder af Sandsten, (dem, nok ogsaa Rotter holder meget af). Skal mere siges, saa er der her som i de andre bornholmske Byer Bindingsværksgaardene, der breder sig saa velhavende, men uden Pral, med den fødte Fornemheds hjertelige Selvfølgelighed; færre er der blevet af dem, og den, som efter Aars Fraværelse kommer igen, vil — her som i Rønne — finde ikke mindst Torvet med et nyt Ansigt; skulde nogen monne mene, at Nexøtorvet i det hele er sluppet bedre over Omskabningen end Rønnes, skal jeg ikke stemme imod. Der er Tørdokken, som sprængt ud i selve Sandstenen (1892) er det inderste Led i Havnen, der yderst mellem sine lange Molearme paa den gammelberømte Reds Grund byder Skibene en rolig Søgade at løbe ind ad; endda er der Red nok udenfor, hvor en Flaade kan ligge lunt i Gem, naar Vestenstormen brølende er ude efter Bytte. Og saa den hvide med røde Tegl tækkede Kirke; Taarnet af Kamp, derover Bindingsværk, derover Tagrytterspiret med Vinduer mod alle Verdens Hjørner; de Dødes Have omkring Helligdommen, hvor en Fa's og en Mo's Kærlighed til deres lille etaars Pige endnu et stort Hundredaar senere taler for os ud fra den kunstfærdigt skønne Gravsten, et af denne Kirkegaards mange Sandstensmindesmærker. Staa her en Sommeraften, naar alt voldsomt er dæmpet, og Kirkens Hvidhed giver igen af, hvad Solens Dagslys gav, — naar Ringeren aabner for Glamhullerne, og Luftens Bølger bærer langt over By og Land Bedeslagenes tre Gange tre, Gud Fader, Gud Søn og Helligaand. Sit pax vobiscum, Amen.

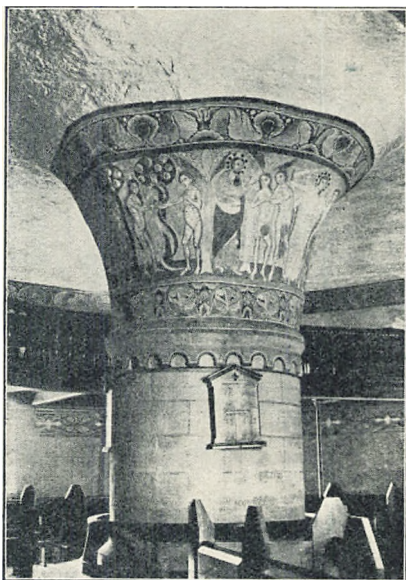
Gadeparti i Nexø.

Ad. Møller, Rønne, fot.

Rønne-Nexø over Aakirkeby.

Gennem Østergade og ad dens Fortsættelse Landevejen spaserer vi ud til Robbedale. Eller man tager Toget derud for at faa Lejlighed til at se, at Rønne har hele 3 Banegaarde, H, N og Ø: Hovedbanegaarden, nordre og østre Trinbrædt. Fra Robbedale fører en snorlige Vej, kantet af Mastegræner, i østlig Retning gennem Blemmelyng; hvor Bevoksningen slipper paa højre Haand, bryd af dér og gaa frem over det aabne, tildels myragtige Lyngland, hvor Bundklippen, naar den viser sig, er Sandsten, Nexødannelsens vestlige Udkant; forbi Kjelding Høj ad Uglegade (»Ugle« betegner vist »Hul«, jfr. Ugler i Mosen) over Landevejen videre til Rolfshøj — paa Stedet kaldet Roelshøj —, hvor De finder et kønt, bakket Naaetræs-omraade, Skjul for Bautasten. I Stedet for at gaa tilbage paa Landevejen kan vi saa ad en Sognevej skraa hen til Egnen ved Vellensbygaard med det tidligere til Terrakottatilvirkningen benyttede, forskelligt farvede Vellensbyler; Gravningen her som andens- steds foregik paa den Maade, at man tog, hvad der

laa overst, og saa flyttede Spaden et andet Sted hen, og Hullerne, som fremkom derved, kaldes efter Stofets Anvendelse Potterekuler.

Nylars Rundkirkes Indre. A. Kjoller, Allinge, fot.

Ad Landevejen skridter vi saa videre til. Nylars Rundkirke. Saavelnigt ligger den med sit gamle Klokketaarn og den lille Dam nedenfor Kirkegaardsdiget; men jeg vil overraske Læserne ved her at fortælle ikke om Kirken, men om Navnet Kofod (som har 17 forskellige Stavemaader).

Der er fremsat den Forklaring, som kunde finde Støtte i det almindeligste Kofodvaaben, en Sparre — saadan $\wedge$ —, at Navnet hører til dem,

der udledes af Redskaber, her et tobenet Jern, mindende i Form om Koklovens Forside med dens Spalte — altsaa det Tyveredskab et Koben. Det er en lav Forklaring! (selv om vi vel allesammen i Skoletiden har lydt Navnet »Koben« eller blot »Benet«). En anden Sprogstifinder vil aflede Slægtsnavnet af »Kofoged«, hvad enten saa denne Tjenestemand var Rægter — et Udtryk for de Kofod'ers ældgamle Samhørighed med den danske Jord —, eller han som Foged opkrævede en bestialsk Formueskat, (næppe den saakaldte Rumpeskat, der menes at være en bagvendt Udtale af det mere ædeltklingende »Romerskat« c : Peterspenge). Holder denne Tydning Stik, — hvorefter Kofoed bliver den fineste Stavemaade, — saa er det et Bevis for Folkets endnu levende Sans for det fortidige og dettes Forhold til Nutiden, naar ens Kone faar en Vaskeregning »til Fru Kofoged«; men omend Tydningen hæver sig en Del over den først berørte, maa dens Rigtighed betvivles, naar man med Øjet paa, at Kofod'erne allerede for Aarhundreder siden var talrige, betænker, hvor overhænds mange der da maa have været enten

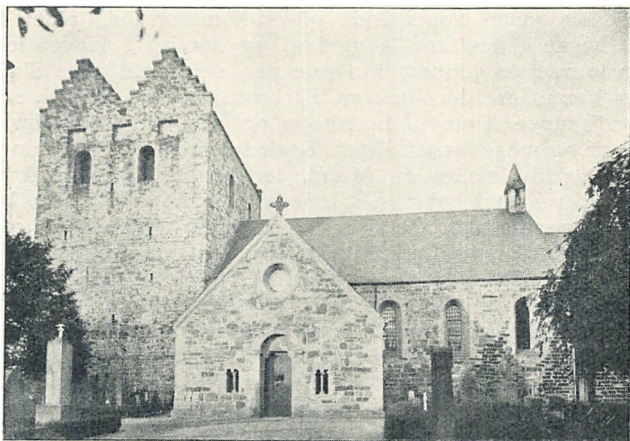
af Høveder at røgte eller af Skattesmølere at tugte. Men nu skal De høre Forklaring Nr. 3, — Nr. 4 gives ogsaa, — og saa fatter De, hvorfor jeg netop ved Nylars Kirke tropper op med Slægten. Inde i Vaabenhuset staar der 2 af Bornholms Runesten; den enes Indskrift melder, at »Kaabe Svend rejste Sten denne efter Bose, sin Søn, den brave Mand, som blev dræbt i Kamp ved Udlænge . . . . .« Denne Svend Kaabe eller Kåpu bærer samme Slægtsnavn som Brødrene Sigurd Kaabe og Bue hin digre, Sønner af Bornholmsjarlen Vesete, de første Bornholmere, Danmarkshistorien fortæller om; med de andre Jomsvikinger kæmpede de i Hjørungavaag mod Hakon Jarl, Bue blev ilde tilredt i Ansigtet og sagde da: »Kun lidet vil nu den danske Mø paa Bornholm synes om at kysse os, om vi nogensinde oftere kommer did,« siden fik han begge Hænderne hugget af og sprang i Havet med Armstumperne gennem Ringene paa sine guldfyldte Skrin, men hans Søn, der ligesom Farbroderen hed Sigurd, slap efter Kampen hjem til Bornholm og blev dér Stamfader til en stor og meget anset Slægt. Saaledes melder Jomsvikingesaga. Og nu gisner en Mand, der hedder fhv. Realskoleforstander i Aakirkeby N. P. Jensen, som har givet mig Lov til at fremsætte hans Gisning her, at Kåpu - Kaabe i Tidernes Løb har lydforskuet sig til »Koffed«, den bornholmske Udtale af Kofodnavnet (Kofoged maatte blive til Kofåud). Se, det er da noget, man kan være bekendt! Skjoldungerne er uddøde, og Hvideætten, der skal stamme fra selve Palnatoke, har ikke Ætlinger med Hvidenavnet, men Kåpu-Kofod'erne, der ikke har været uden Anseelse, er den Dag i Dag en stor Slægt; rundt i Danmark findes den, i Holland og Belgien findes den (»Kouwwet«) med de gamle danske Fornavne Jens, Hans o. s. v., og slaar man op i Bornholms Telefonbog, fylder Kofod, »dette ejendommelige Navn, — siger min Hjemmelsmand —, der lyder sært i andre Danskes Øren, men har en smuk Klang blandt Bornholmere«, 4^{1/2} Side og slaar derved »Jensen« med ¹/₂ Side; Petersen og Sørensen kommer langt bagud. En spøgefuld Københavner, der en Aften ved Rønnedamperens Afgang raabte et kraftigt »Farvel, Kofod!« ud i Mørket, fik et mangestemigt Farvelsvar fra Dækket.

Naa, undskyld! Emnet var saa bornholmsk som muligt, men De ønsker alligevel nu at komme videre. Ved Lobbæk smutter vi nordpaa over Banen op til Klinten, der hæver sin Granitryg godt 300 Fod over Havet og et bemærkeligt Stykke over Omgivelserne og byder en Udsigt viden om. Ved Kæmpebro kommer vi over Læsaa lidt syd for Spidlegaard — det er »Hospitalsgaard« — med Murlevninger af et af Bornholms

middelalderlige Kapeller, helliget St. Jørgen, de spedalskes Beskytter, og saa er vi i

Aakirkeby,

højt beliggende paa sit Granitunderlag, som her i en Tunge skyder sig ind i Sandstenens Rige. Længe har vi kunnet se Aa Kirketaarns vældige Murmasse med Tvillingtaget over, — Murene er 4—5 Alen tykke —, nu har vi hele Kirkens graa og tunge Ærværdighed for os. Læg Mærke til Bygningsemnet, der overvejende er Stenen fra Limensgade; se Schwéder Kettingks

Aa Kirke.

Chr. A. Møller, Rønne. fot.

og hans tvende Hustruers Gravsten i Vaabenhuset mellem 2 Runesten, se Mester Sighrafs gamle Font af gotlandsk Sandsten; tænk, hvor meget endnu kønnere Skibet vilde være — det virker for kort paa Langleden, — hvis det Pulpitur lod sig fjerne; og se saa at stavre op gennem Taarnets 4 Stokværk, — baade Op- og ikke mindre Nedstigningen er fuldt saa besværlige som ad en Bjærgsti, fordi Trinene er mildest talt slidt —, og naar De staar oppe ved Gluggerne, saa luk op og brug disse Kirkens Øjne, meget har de set gennem henved 800 Aar: Fred og Ufred, Skov, som faldt, og Skov, som rejstes, Lyng, der blev Ager, og Havets lange, mod Uendelighedens Rundhorizont udstrakte Flade om Sydkysten, uforanderlig

gennem Tiderne, foranderlig mellem Morgen og Aften. Fra Kirken gaar vi hen paa det hyggelige Akseltorv med dets røde Bindingsværkshuse, gør derefter et Svip til »Klint« Nr. 2, syd for Byen, for ved Selvsyn at se Granit og Sandsten læne sig til hinanden.

Og saa gaar det ned ad Doktorbakken ud fra Aakirkeby. Vikommerover Jernbaneskinneerne og ser til venstre en hvidgavlet, teglhængt Villa med Kors over den østre Gavlj; det er »Bethania«, bygget for Pastor Trandberg, som blev en Vækker og Sjælesørger for mange, bl. a. paa sin Fødeø Born-

Sighrafs Dobefont.

Th.Yhr. Ronne, fot.

holm, hvor han stiftede en Frimenighed; siden er Bygningen overdraget til Bornholms Valgmenighed og er ligesom i Trandbergs Tid paa en Gang Kirke og Præstebolig. Et Stykke længer ude, lige øst for Myreagremøllen, ligger nogle Skridt til højre for Vejen et lille Sandstensbrud, hvor Amtet tager Skærver, og man behøver saamænd bare at kige ned i Grøften en Gang imellem for at se, hvor nær ved Overfladen Stenen ligger. Paa vor venstre Haand runder sig Kastelsbakken, hvis Navn vel er Minde om en gammel Befæstning. Et Minde fra en langt yngre Tid, nemlig op ad vor egen til, er Egen dér paa Hjørnet af Siegaardsvejen; »Brændevinsegen« er dens ædle Navn, for her standse Bornholmerne paa deres Vej mellem Nexø og Rønne og nød deres »Syp«. Kort før 21 km-Stenen fortæller en Hjørnesten, at Sidevejen mod Nord fører op til »Graneli«, og Graneli det er et levende Minde om en af Bornholms gode Sønner: hvor der før var Lyng og Ur, breder sig nu Marker og Lund og Have omkring en velholdt Bondegaard.

Han hed Hans Christian Kofod, fødtes til en Husmands-
lod her og døde paa sin Gaard i 1923, nogle og firs Aar
gammel. Fra Barndomshjemmet har han kunnet se ned over
det flade og frodige Sydøstland, men lige om sig havde han
kun Udmarkens stride og haarde Karrighed. Som ung Mand
tog han saa fat sammen med sin tilkommende Hustru, de
slæbte Sten sammen og byggede deres første Hus, som Lynet
for nogle Aar siden har gjort til Ruin, og saa greb han sin
Spade, den først Døden slog ham af Hænde; han ryddede,
gødede, saae og plantede, og Bunden viste sig modtagelig
for Odling; i den skovagtige Have, hvor Gangene kringler,
titter nu Blomster op, og rundt om vokser sjældne Naale-
træer, skudt op af Frø, som den gamle selvlærte Mand for-
skrev fra fjerne, fjerne Lande. Og mens Graneli voksede fra
en lille Husmandslod til en Gaard paa henvend 100 Td. Land,
voksede Kofods Virke ud over store Dele af Bornholm; det
var ved den Tid, da de udskiftede Udmarker skulde plantes
til; Kommunerne sendte Bud efter Granelimanden, han kom
med sine Ungplanter, der nu er bleven til Skovbæltet mellem
Almindingen og Ibsker Højlyng, og som Middelalderens
fromme, flittige Munke lærte han sine Landsmænd at dyrke
Haver, at plante Frugtræer, — selv en from Mand, ydmyg
af Sind, Staal i Karakter og stædig, vidende, at hans Evner
var Gave ovenfra med Ansvar i Følge. Nu har Bornholmerne,
som hædrede den gamle Plantør allerede i levende Live, i
taknemlig Ihukommelse fredet en Del af hans Park og stiftet
et Legat i hans Aand.

Det var en Afstikker fra Landevejen, men jeg mente,
det kunde uddybe Begrebet Bornholm at standse lidt
ved en Mand som Kofod-Graneli, bl. a. fordi hans Per-
sonlighed i meget giver et Billede af den bornholmsk-
danske Husmand, som — nøjsom, arbejdsglad og stille
selvbevidst — har kæmpet sig frem mod Ligemands-
stilling blandt Sognefæller, idet han tog og tager sin
Del af Kampen for at øge sin Klippeøes Givtighed, og
som ikke bag Ploven eller med Saaklædet om Lænd
glemmer at have Øje for Markens Lillier eller Øre
for Lærkens Triller.

Men vi maa tage en Afstikker endnu og, idet vi
vender tilbage fra Graneli, fortsætte tværs over Lande-
vejen forbi den gamle Stubmølle. Her er Mundgodt
for baade Geo- og Arkæologer, og Du, der blot vil se
kønne Landskaber, slæng dig, mens de andre roder,
her er altid nok at se! Øst for Bjerregaard, paa en
Højning, som Folk paa Egnen kalder Klappe- eller

Klaffebakken, er der Skibssætninger, langlige Grave med For- og Agterstavnssten og Sten for Spanter; men Du, der har slænget Dig, ser kun ligesom hvælvede Kistelaag med Pynt af Lyng og Birk. Ovre sydvest for Egebygaard (»F. M.« paa Kortet) i en Løkke med Stengærde om, finder vi igen Grave, mange i Tal, nogle har været undersøgt, de fleste ligger urørt hen; det er større og mindre Røser, en Smaamandskirkegaard fra Broncealderen, — Liniebegrovelser kunde man kalde dem i Modsætning til de statelige Høje paa Storbondedjorderne, Datidens »vestre Kirkegaard«s fine Afdeling. Men nu tager Geologen fat. Han véd, at paa et langt Stykke af vor Vej har Grænsen mellem Granit og Sandsten bugtet sig om os, her finder han en »Forkastning«, hvor den ellers fladt liggende Sandsten skraaner op fra Syd, rækkende frem mod den nære Granit. Han ser ogsaa noget andet: Stenfladerne er fulde af smaa kegleformede Huller, lige til at stikke en Legetop ned i; men Toppens Kant har vel raget lidt op, og saa har Isen stødt Toppen ud; der er imidlertid bleven nok af dem tilbage, man ser Undersiden, tydeligt skilt fra den omgivende Stenflade. Om disse Dannelser skyldes enkeltlevende Koraldyr eller Sivrødder, der har hulet Sandet, eller Regnvands Nedsynken i det tørre, med Tørvesmuld, raadnende Tang o. lign. blandede Sand, derom er kloge Folk uenige, men tilsvarende Dannelser i Nutiden kunde tyde paa det sidste. Saa gaar vi til Graniten, og den hedder her noget saa fint som Skriftgranit; den findes nord om Egeby henne ved Tomten af en Gaard, hvis Stuehustrappe ligger der endnu. Navnet kommer af nogle mørke Prikker paa Overfladen, som i deres Sættning danner ligesom fremmedartede Bogstaver for Øjet; hugger man Stenen igennem, viser den sig stænglet i sin Opbygning, — Stænglerne er Prikkernes I'er, — og dette er især tydeligt, hvor Stenen er ved at forvitres til Kaolin som i en Granitvæg sydøst for Skovgaard (nedenfor Egebygaard), et tidligere Vejstensbrud, nu næsten dækket af Krat. Det er vist til denne Stenart, Carsten Hauch hentyder, naar han i 2. Del af »Guldmagere« lader sine Personer tale om »Tegn« i Graniten.

Nu farer vi fort ad Landevejen østpaa. Ved en lille, lav, rød Gaard kommer vi ind i en lille, høj,

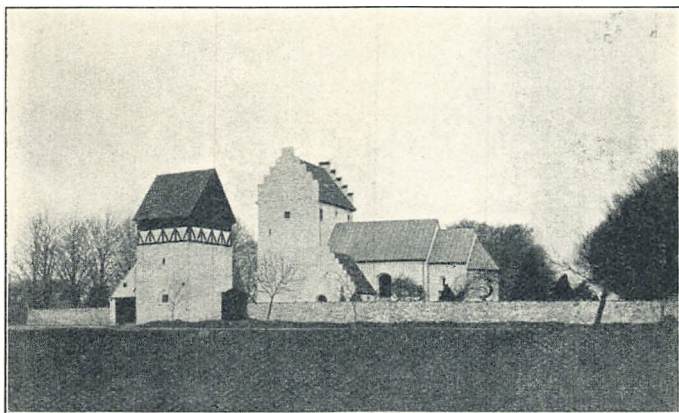

grøn Skov, og midt i den, omtrent ved 22 km-Stenen, kan man mellem Grenene paa en Gran til højre se et Bræt med Paaskrift »Bautasten«. Find dem og se: en Hal, et Kirkerum, 2 Ege-Midtersøjler langs ad Skibet, en Krans af lave Sten omkring den første og spredt ved Rummets Vægge Bautastene, — 3 Kæmper blandt dem skuldertæt i »Koret«. De lærde siger, det er Mindesten, en Mindelund, — nu vel, vi »bøjer os, bevares, for van Dyck«, men derfor har vi Lov at synes, Stemmningen er Viets: hedenske Præstesæder rundt om Egen, i Bunden Gudestøtter, — her ofrede til Guder Goderne! Jeg kender ikke paa Bornholm en Samling tavse Bautasten saa talende som den paa Hjortebakken her. (Se Billedet S. 124.)

Ved den røde Skovgaard slipper Skoven: vi kommer forbi Hallegaard og Kattesletgaard, hvor Døvre-dal begynder, men for at naa ned i den fortsætter vi til Vejen, der tilvenstre overfor en Mølle gaar i Nord, og følger den, til den af sig selv fører os over Dalen. Langs den sydøstre Side, foroven eller ned mod Bunden, følger vi denne ret brede Sprække, som oppe i Paradisbakkerne har sin Fortsættelse i Dynddalen, og som paa en Strækning er Øvelsesbane for den misundelsesværdige stedlige Skytteforening. Døvre-dals nordvestre Grænse er den skarpt staaende Klippe, mens Faldet ovre paa vor Side er skraanende; etsteds lige paa Vippekanten er en Flytblok bleven liggende, hvor Isen sagde den Farvel, — »Troldestenen« kaldtes den af en Dreng, jeg mødte. Foran os lukkes Udsynet af Bodilsker Plantages østlige Udløbere, hvor den gaar over i Paradisbakkerne. Jeg kom der selvanden en solvarm Augustdag i saa vandfattig en Sommer, at selv Lyngen var solbrændt brun; men evigtgrønne stod ranke, høje Ene ovre under Klippen, og om vor Fod groede smaa Bregner mellem Stenene; i Dalbunden var en Sump bleven tilbage, Køerne nød at staa i Mudder til op paa Bugen ligesom de indiske Bøfler, og det svuppede efter Klovene, naar de dovent trak Benene op. Hvor Dalen flader sig ud, søgte vi østpaa, stred os — til midt paa Livet i Krat af Slaaen, Bregner, Storkonvaller m. m., og næsten trædende paa Fasanunger og Agerhøns — ned til Øleaa og balancerede over ad en vindfældet Gran, — De, fornuftige

Læser, vilde have fundet Stien, der en Kende længere nede kan bære Dem over; mindre romantisk, men ligesom lidt nemmere.

Og saa endte vi paa Gamleborg, en af Indfaldsportene mod Paradisbakkerne; men i Dag vil vi først slaa en Volte ned forbi Gryet, en lille Lund med 50—60 Bautasten, — Grydet burde det vist hedde, af oldnordisk grjot, Stensamling; med Morgengryet har det i hvert Fald ingen Forbindelse, og hvis et d er faldet bort, kommer det sig af, at Bornholmerne ligesom Fynboerne — men rigtignok med højst forskellig

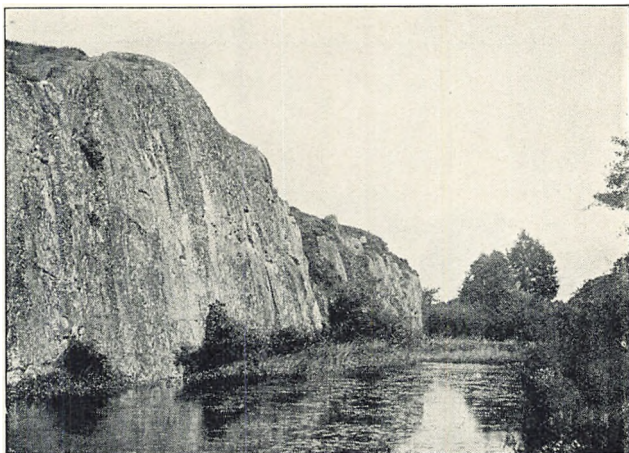

Bodilskirke.

Chr. A. Møller, Rønne, fot.

Udtalemaade — stryger »det stumme d« i Ord som Brød og rød. Bautastenen har rimeligvis oprindelig knejset paa fri Mark, men de stemmer nu godt med den omstaaende regelløse Bevoksning. Nattergale triller Mindekvad, og smaa Konvaller, »nyt af Aaret« i hver Vaar, ringer om de Graastenskæmpers Fod den samme Sang, som Bølgen synger evigt imod Stranden: paany — forbi — paany! (Dette har jeg delvis stjaalet, Ejerinden har tilgivet mig). En Del af Stenene var omfaldne, men blev i 1925 paa Nationalmusæets Foranstaltning rejst ved Haand- og Dunkraft, — Pragtkarle, mange af dem, aldrig rørt af en Mejsel og dog med jævne Flader, idet der sikkert er anvendt Ild ved Kløvningen efter Brudlinier, — Tørveskrue kalder

Jyderne det stenbrydende Baalved, som de bruger den Dag i Dag. Efter et Løb op paa Slamrebjærg, — nu skal jeg ikke trætte Dem med Geologi eller Arkæologi, men kig til Radiumskilderne! — tager vi Bodilskirke i Øjesyn med dens ejendommelige Klokketaarn, — rødmalet Bindingsværk foroven. Dens kvindeligt lydende Navn er en Forvanskning af Botulfs Kirke (»Budolfi« i Aalborg). Og saa er vi snart igen i Nexø; heroppe fra Aakirkebyvejen skal den og Landet ned ad Snogebæk ses eller fra Klinten oppe i Helvedsbakkerne.

Fra Paradisbakkerne.

Ad. Møller, Rønne, fot.

Det falder naturligt at tage Nexø som Udgangspunkt for en Udflugt til Ibsker Højlyngs

Paradis- og Helvedsbakker.

Ord maa her holde sig beskedent tilbage, og jeg vil kun række Dem en Ariadnetraad til Labyrinten, hvor De nok alligevel farer vild, men frygt ikke: Minotaurus er her ikke, Skønheden er overalt. (I Bornholmske Samlinger IV giver K. A. Petersen en med Kyndighed og Kærlighed skreven Vejledning.)

Altsaa. Udsynet fra Nexø mod Nordvest standses af en stejl, bjerglignende Granitaas, Højlyngens sydøstre Grænse, Helvedsbakkerne. Godt gemt bag deres Kam ligger Eventyrets Land, Paradisbakkerne, et

Stykke vildt Højland, gennemfuret af dybe Dale og Kløfter.

Vandrer man ad de saa passeligt enkle Stier fra Øst mod Vest med det fortrinlige Udsigtspunkt Klinten som Udgangspunkt, kommer man først tværs over Kodal, der skiller Helveds- og Paradisbakkerne. Videre fører Stien op gennem Grydedalen med Rokkestenen, der endnu trods sine 25.000 Kilo lader sig rokke. Dalen optages for en Del af den smukke lille Sø Gryden; hvorfra Stierne fører videre mod Nord og Vest over Stendalen og den snævre Kløft Dybedal. Længere mod Vest kommer man til Tamperdalen med en bred Diabasgang, og længst mod Vest standser man sædvanlig ved den skønne Majdal, hvis nordlige Fortsættelse er Ravnedalen med høje lodrette Vægge, der bærer tydelige Mærker af Isens Skuringer over Klipperne. Fra Ravnebakken ovenfor Dalen aabner sig vide Udsigter over det omliggende Landskab. Nord om Bakkerne, ved Præstebo, brydes den blaaliggraa, lysflammede Granit; bl. a. Ciboriealteret i Ribe Domkirke har hentet sine Søjler derfra.

Syd for de egentlige Paradisbakker ligger paa en høj Klippeknude Gamleborg, et Voldsted fra Vikingetiden, med god Udsigt til Omegnen. Derfra kan man over Stendalen og Skotteklint med Skottedam gaa tilbage mod Øst til Lisegaard. Ved Stendalen ligger en stor Istidsblok, Slingesten: da Bodilskirke skulde bygges, boede der paa Christiansø en Trolde, der vilde hindre dette Kirkebyggeri og derfor slyngede den store Sten derimod; men hans Kræfter var for smaa, Stenen naaede kun til Stendalen.

Ja, strejf De kun videre paa Opdagelser! De vil forstaa, at hver den, som skriver om Ibsker Højlyng, og som trods det umulige deri leder efter de rammende Ord, famler tilbage mod det urgamle, det storlinede. Den ene Forfatter taler om Viddernes Duft af Tidernes Morgen; ikke Spor af Menneskeboliger; Naturen er uberørt og jomfruelig, majestætisk og hemmelighedsfuld. En anden føler sig heroppe i Bakkerne, 3—400 Fod over Havet, som Eneherre over den ganske Jord; her er knap saa frodigt, men fuldt saa ensomt som i det første Paradis. Og Nummer 3 erklærer den lille Dybedal for et Skabelsens »Bliv!«, som er blevet. Her

i Paradisbakkerne er det ogsaa, at Ingemann i »De Underjordiske« lader Iden Elna og Rudolf mødes, de eneste Overlevende efter Pesten, som ringede sig til hinanden med Kirkeklokkerne, sagtens Ibs og Bodils. Var her blot, som vel den Gang, noget mere træbart! men Skoven voxer op af sig selv og skjuler Landskabets kraftige Linier; dog kan man endnu faa Udsyn over hvælvede Vidder, klædt i lutter Lyng, — »Lyngen og Ensomheden og Tavsheden hører sammen« —, eller hvor Ulvefoden (bornholmsk »Rævaromper«, undskyld Afbrydelsen!) fingrer sig frem med sine grønne, myge Ranker; og glemme maa vi heller ej at takke for de Farver, vi uden Træerne maatte savne, — se det unge Vildkirsebær, som kiger op fra Dybedal, blomsterhvidt ved Framtid, rødbladet om Fiskjed (Vaar og Høst).

Saa kom De ud. Under Dem breder Bondelandet sig aabent og smilende. Det var, som havde De derinde glemt, at der gaves en Verden udenfor, og De stryger Dem over Panden. Ibsker Højlyng stryger De ikke af Deres Sind.

Nexø – Svaneke.

Vi kan gaa om ad den kønne Ibskirke med det gamle bredsvære Forsvarstaarn, 4 Stokværk med Trappeløb inde i Murene; vi faar saa Højlyngen tæt ved os paa venstre Haand. Eller vi kan tage fat paa Strandvejen, som nu trofast vil føre os saa at sige til Hammershus.

Første Stoppested kommer snart, ved Frederiks Stenbrud, kongeligt anlagt 1754 under Frederik V, efterat et Par Nexøarbejdere en halv Snes Aar tidligere havde fundet Lagene og var begyndt at bryde af dem, — kongeligt forsynet med en Stenbrudsgaard, som ligger her endnu i al sin Herskabelighed, skygget og hygget af sine jævndrende Elme-, Kastanie- og Valnøddetræer, — kongelig med naadig Majestæts Inspektør, Forvalter og Formand, der saa mare ikke var i Skjorteærmer med-uden Flip, men i guldgalloneret Uniform med trekantet Hat og Kaarde! Ved Frederiks Hospital, ved Kirken i Nexø, til Mindesmærker paa Kirkegaardene dér og i København m. m. m. fandt Stenen Anvendelse, ogsaa Frihedsstøtten paa Vesterbro, der i kunstnerisk Finhed staar saa højt, stammer fra Nexø. Midt i forrige Aarhundrede gik Kongeligheden af Frederiksbrudet, og i Stormflodsnatten mellem 12. og 13. November 1872 gik Havet ind i det og lagde det under sin Enevoldsmagt. Naa, Enevoldsmagt og Idyl kan jo forliges i Danmark; gennem et

halvt Aarhundrede laa Brudgruben hen som en køn lille Sø, (som Sø er den afsat paa Generalstabens Kort), Fiskesnører sænkedes i det stille Vand, et lille Sandstens-Ararat ragede op midt deri, og paa Landsiderne trak Skrænten i Grønkrud, — Frederikssøen blev et kært Maal for Nexø'ernes smaa daglige Vandringer. Men i 1922, da Halvtredsaaarsdagen for Ødelæggelsens Vederstyggelighed gik paa Hæld, og en tung Vinterhimmel luede op i Genskin fra Solens Nedgang, løftedes Bægre derude til Genindvielse af femte Frederiks Stenbrud; en fastbygget Mur var rejst mod Havet, hvis Angrebsrækker skal løbe sig træt op ad en bestandig voksende Forkastning udenfor, og Søen var tømt for Vand og Fisk, ved Ararats Fod dukkede et stensat Arbejdsskur frem med Redskaber i, halvttilhugne Mindesmærkesten laa paa Søbunden, som de havde ligget den 13. November 1872, — Idyllen var tabt, men en Arbejdsplads vunden; Handelsbankens Bygning i Rønne var den første, som nyprydedes af Nexø Sandsten, og siden er den vandret videnom som Dække paa offentlige Pladser, som Bygningsled, som Mindestøtter, ogsaa til Kaminindfatning har den vist sig egnet, — vi behøver ikke at søge til Udlandets Marmorbrud.

Hvor Brudomraadet standser mod Nord, kan man staa med den ene Fod paa Sandsten, den anden paa Granit, og mellem Støvlerne gaar en Kobbergang. Fra Lerskredbatteriets Granitrunding tager vi Kysten sydpaa i Kikkerten; lidt nordligere, hvor Landet buer indenfor Malkværn, der bærer sit Navn med Grund, vinker 3 Mindesten paa den Skanse, hvor Wolfsen og hans Fæller fandt deres Heltedød en Junidag 1645; de kæmpede forgæves imod Fjenden, i Kampen for hver Kæmpers Modstandsmod er de for altid med. Læg nu godt Mærke til Granitskærskysten, som er begyndt her, værnende det bornholmske Land mod Havets Landgangsforsøg, for saadan ser den i det væsentlige ud et godt Stykke mod Nord; Stenene, gennemgaaende noget mindre end oppe omkring Hammeren, har den samme afrundede Form som dér; træløs er den strænge Kyst ikke. Ved det betydelige Fiskerleje *Aarsdale* forvitrer Graniten og bliver til det bedste Grus, der haves paa Bornholm; det kan give et mærkeligt Billede, naar en Klippe saaledes — undskyld Ordet! — skæller, men beholder et fast Hovede tilbage paa Halsen. Nu løber Vejen langs Frennemark, en bred, mod Søen ludende Flade, hvor Lyng og Bauta-sten, sære af Form, og den ind- og udskaarne, slid-

haarde Kyst giver et Billede, som man synes maa have staaet saadan i lange, lange Tider; dog skal man gaa ned paa selve Frennemark for at faa Billedet uforstyrret, da der oppe ved Vejen er ridset i det ved Kartoffelavl og Grusgravning. Bliv saa dernede, saaledes at De fra det røde firkantede Fyr, som virker godt i Land- og Vandskabet, faar det første Blik mod Svaneke med Havnen og Havnepladsens højtliggende og anselige gamle Gaarde. Om denne lille Stad

Svaneke

— med Svanen i sit Vaaben — tør man vist have Lov at bruge Betegnelser som nydelig eller yndig. Den virker som et fint Smil med sine ikke brolagte, men grusede Gader, Bindingsværkshusene, hvor gammeldags jergelændrede Stentrapper fører sidelæns op til Indgangsdøren, ægte Vinløvsranker op ad Husenes Gademure og Haver med høje og brede gamle Træer indenfor og udover Stengærderne. Som Jordsmonnet folder sig, er her baade en Højby og en Lavby, men det hele skraaner blideligen ned mod Østersøen, og dér aabner Skærkysten sig til begge Sider, fint fliget

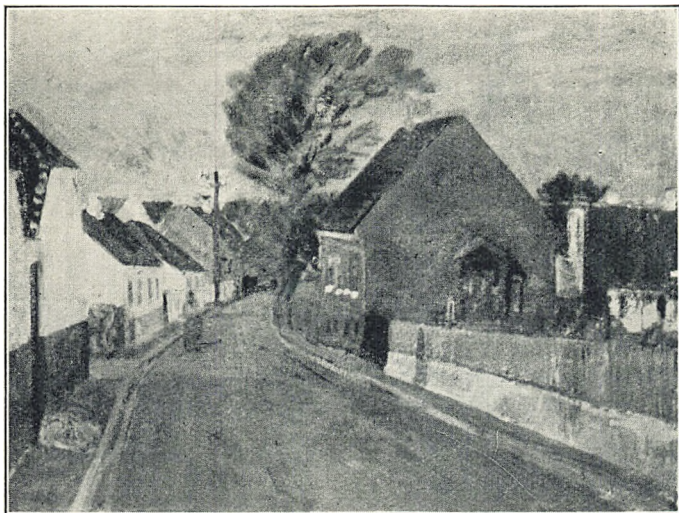

Gadeparti fra Svaneke.

A. Kjoller, Allinge, fot.

ud i Vandfladen, som Blink i Blink smaanytter ved Sol og Magsvejr; men spiller Stormen op sin gungrende Sang, da staar Skumflokker ind over Havstenene,

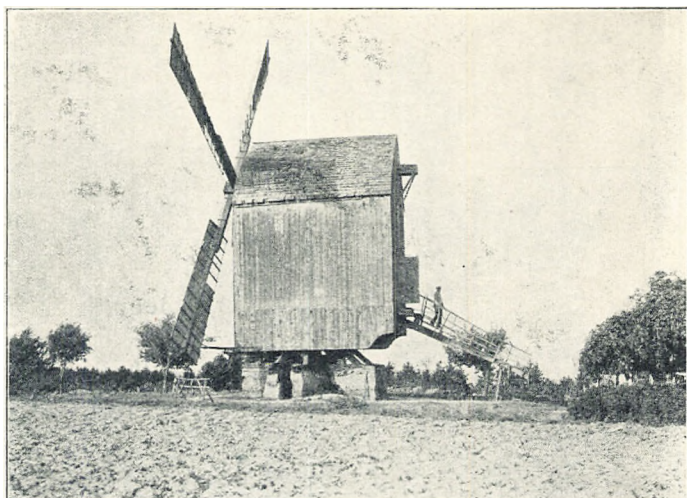

Gade i Svaneke. Efter Maleri af Kunstmaler Kræsten Iversen.

og Vandmassen rejser sig, med Molerne til Springbrædt hushøjt tilvejs, legende deroppe med sin Draabeyngel, og styrter med skylende Plask i Havnen.

I denne lille By fødtes en stor Mand, Johan Nicolaj Madvig, fremragende af Hjærte som af Hjærne, ragende paa sin Livsbane frem i Landet og udover dets Grænser som et af de høje og brede Træer i Hjembyen, Universitetets Førstemand, Minister, Elefantridder, Geheimeraad pp.; til sin Dødedag havde han Smilet fra Svaneke om Læbe, og Læberne talte mange Sprog paa Svanekemaal. Kommer man ad Rønnevejen hertil, staar ved Byens Indkørsel hans Buste paa en Sokkel, sat mens han endnu levede; den fremtræder beskedent, er ikke i »overnaturlig Legemsstørrelse«, men Ligheden er køn.

Madvig tilgive mig, at jeg fra ham springer lige til Stubmøllen nordud for Byen! Han har set den, for den er ogsaa en gammel Herre, helt fra Christian IV's Tid, da der var megen Latin, men ingen Madvigs Grammatik til. Desværre bliver der ikke her Plads for en Tegning af denne gamle Mølle med Navnene paa alle de Dele, den er sat sammen af; men gaa selv op i Møllen og faa den forklaret, saa vil De erfare, at den hedder Stubmølle, fordi den bæres af en Stub, der staar fastholdt mod Jorden og er det eneste, som bliver staa-

Stubmøllen ved Svaneke.

A. Kjøller, Allinge, fot.

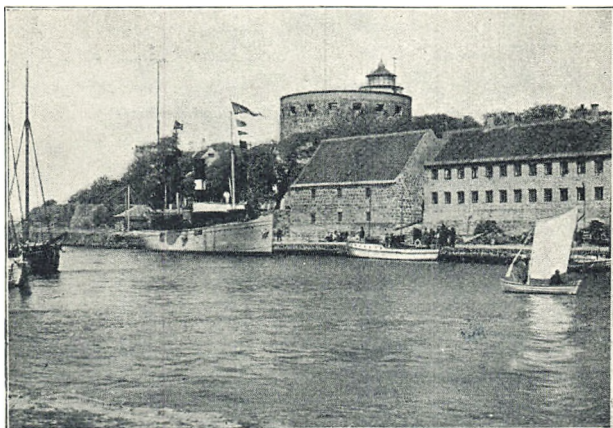
ende, naar man med et Spil anbragt nedenfor den sjove smalle Landgang, der fører op til Mølleøren, drejer Møllen i Vinden, medens dette for de hollandske Møller sker ved, at kun Hatten med Aksel og Vinger drejes af Vindrosen; ved Bremsningen er Pressen, en af mange Stykker sammensat Træring udenom Hathjulet, en saare vigtig Ting, — men kommer Møllen i Bagvind og har Sejlene paa, saa løber den løbsk; naa, sligt skal ogsaa være hændt en, der er skabt som Hollænder.

Fra Svaneke er der — saavidt muligt! — daglig Motorbaadsforbindelse med

Christiansø.

Naar man fra Bornholms Vestland kommer saa langt over paa Nordostsiden, at den derværende Østersø ses, lyder Spørgsmaalet: hvor er Christiansø i Dag? og saa iler Kikkerten Synsranden rundt, finder sommetider slet ikke den eftersøgte, der har svøbt sig i Dis, men standser ellers henrykt ved et lille lysende Punkt i Kimingen, brændglasstraalende, naar Eftermiddags-solen falder i Ruderne derovre. Vil De iøvrigt vide Punktets Beliggenhed, saa slaa paa Kortet en vandret

Streg fra Hammeren og en lidt mod højre opstigende fra Svaneke, — dér fik De det! Og saa hedder »det« for Resten Ertholmene og bestaar af Christiansø, Frederiksø, Græsholmen og Tat. De to første er for Mennesker, de to sidste for Sælhunde og Fugle; en Gang var de ogsaa Frikvartersopholdssted for en Ko, Øernes Mælkeforsyning, men den blev afskaffet, fordi det ved Masketid var saa vanskeligt at hitte den rundt paa Ertholmene. Og hvad er saa Ertholmene? En Øgruppe hørende til den danske Statsdel Bornholms Amt, men udenfor den kommunale Inddeling; en Ertholmer er forsørgelsesberettiget i Danmark, ikke i N. N. By- eller Sognekommune; Ertholmerne svarer ikke Kommuneskat! Lykkelige Væsner, udbryder vi og tager os, hvor Tegnebogen skulde sidde. Ja, svarer de, lykkelige er vi paa Christians og Frederiks Øer, men ikke af nævnte Aarsag. Hvi da? Ja, hvad er Ertholmene egentlig? Vistnok den mærkeligste af alle skønne Pletter i vort Land, — og den, der først hilser den danske Sol Godmorgen. Af Jordens Indre steg et Havbjærg med kullede Rundtoppe over Vandspejlet; af Christiano Quinto, rege Danorum, Gothorum, Van-

Christiansø.

A. Kjoller, Allinge, fot.

dalorum, duce Slesvigiae etc. etc. beordredes anlagt Fæstningsmure og et rundt Taarn paa hver af Hovedøerne; af Soldaterne og Fiskerne hidbragtes Muld fra

Bornholm, af Fuglehæren Gjødse, og fra Himlen nedsendtes Straaler af Sol. Modsætningerne, Barklippe med jordisk Krigsudstyr og Mulddække med Solfred, skabte Modsigelsen: en barsk Trope. Hvor de Døde knap kan komme i Jorden, men der maa sprænges deres Kister en smal og øverlig Stenseng, dér vælder det bag Havemure af Blomsters Pragt og sydlig Frugt. Og er man naaet gennem »Gaden« med dens Nybodershygge, saa staar man — atter Modsætning! — Øje til Øje med Naturens Førstefødte, Grundfjældet og Havet. Ederfugle og noget tropisk plejer jo heller ikke at mødes. Derimod er Sammenstillingen Klippe og gamle Mure her som andensteds snarere som en naturlig Forening end som en Modsætning.

Vil De vide mere, da gæk rundt — her er stort, her er fjærnt —, og vil De vide det mindre, men ikke

Fra Christiansø med Frederikso og Græsholmen.
A. Kjoller, Allinge, fot.

Gyldenloves Bastion. Efter Træsnit af Kunstner Aage Roose.

kedelige, Øernes og Bygningernes Historie, saa slaa op f. Ex. i Bornholmske Samlinger IX og X og i et Særtryk af »Architekten« for 1924 med gode Billeder. Og er De forlystelsessyg, saa gaa paa Bal i »Maanen« i Aften!

Naar vi med store Øjne hæftet mod »Øen«, som svinder ind for os, er kommen tilbage til »Landet Bornholm« pr. Tøf, saa lad os pr. Hjul »gøre« Landevejen

Svaneke - Rønne.

Vi passerer Vaseaa og Gyldensaa. Tilvenstre Louisenlund; Navnet er i sin Form en Germanisme, underligt forsinket og meningsløs, thi Louise er Grevinde Danner, og Lunden hed vel noget, før hendes høje Gemal købte den som et Friluftsled i sine arkæologiske Samlinger, — nu tilhører den Stiftelsen Jægerspris. Lunden rummer Bornholms største Samling Bauta- sten, og Stenene er saa vist gode nok, Kæmpeminder om Kæmper; men hele Grundstykket er hegnet saa artigt, og nette Havegange fører fra en dannet Stakitlaage rundt til alle Seværdighederne, — — Vikingeballét! Vi hjuler væk, nikker ved Stamperegaardsvejen til »Brændte Ole«, en gammel, hul Eg; Ole var, paa

Svenskekrigstiden, en Svensker, der flygtede for Bornholmerne, søgte Skjul i Egen for et Tordenvejr og siden fandtes i lynsveden Tilstand. I Østermarie laa der indtil 1885 en gammel, ved sin Bygningsmaade særlig mærkelig Kirke, men den og et Par andre af Øens overleverede Gudshuse befandtes ikke tidssvarende, og altsaa af Vejen med dem! Men mænd om jeg vil, sagde Østermarie, og hendes Sten var faste som Villien, saa maatte Ødelæggelsens Værk standse; nu staar her en Ruin, men selv om denne kunde der være meget mere at nævne end den lille Mærkelighed, at af 2 overfor hinanden siddende Dørpiller er den ene af Granit, den anden af Limsten. Gaa ind i den ny Kirkebygning Vaabenhus og betragt Mindetavlen over Jens Pedersen Kofoed samt hans tvende Hustruer og 24 Børn, eenogtyve plus tre; Midterpartiet er et Maleri af hele Familien, Faderen med en øvre og en nedre perspektivisk Sønnerække til den ene Side, en øvre og en nedre dito Kone- og Døtrerække til den anden; ganske særdeles forbløffende indbyrdes Lighed paa Sværdsiden, tildels paa Spindesiden, alle i sort med hvidt, — jeg kan ikke lade være at tænke paa en Organist malet mellem sine Orgelpiber; men hele Tavlen er gjort ud af sin Tid og med Kærlighed, og derfor er den god. »Befrierens« Gravsted har antageligt været inde i den gamle Kirke, men vide det gør man, med Skam at melde, ikke.

Dog, tilbage til Naturen, et første Indtryk af Almindingen! Først en ikke særlig høj eller tæt, lyngblandet Plantning paa Grusgrund, tilvenstre den store Baste-mose, et af de Steder, hvor Dyrene græsser i Flokke ved Solens Op- og Nedgang; over Jernbaneskinne-erne, pas paa Toget, og pas paa de prægtige Ædelgraner nu paa højre Haand, plantede af Skovrider Rømer for godt 100 Aar siden, velartede yngre Slægtninge af Langens ved Klampenborg. Hareløkkerne! det store, aarlige, todages Dyrs-kue omkring 1. Juli, smeltende blaa Sommerhimmel over en fuldgrøn Skov, Mennesker i tusindvis, lyse Klæder og farvestærke Parasoller; eventyrligt kraftige Tyre og Orner, Køerne og Grisene vist ogsaa dejlige, forstaar mig ikke paa dem, men Hestene, der føres rundt i »Ringene«, dem kan enhver frydes ved. Forbi Christianshøj Holdeplads tilvenstre

— Finderup Lade i Lommeudgave — og Koldekilde tilhøjre — Navnet lyder baade læskende og af svundne Tiders Fester, men den højbenede Jernpost er i sig selv intet Digt, — drejer Vejen nedenum Jomfrubjærgget med Kig over Aaremyre, hvis Spejl de kønne Aakander desværre næsten har skjult, og til Røde-Gavl-Klipperne paa den anden Side.

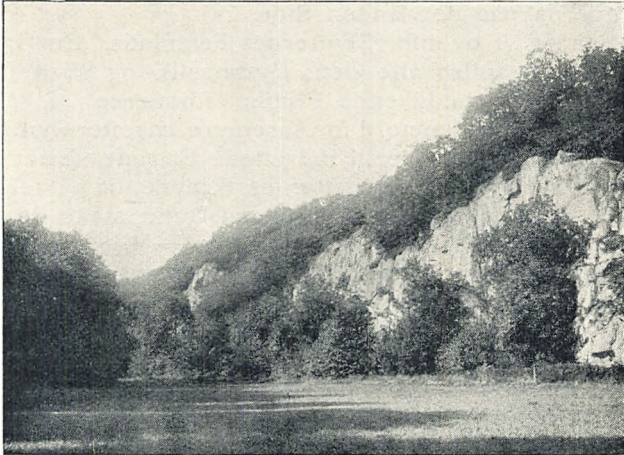
Saa er vi ovenfor Skytternes Festplads. En Gang om Aaret samles alle Øens Gymnastik- og Skytteforeninger her; øredøvende Plaffen, forstærket af Klipperne, mod Volden nord for Aaremyre, bagefter Gymnasthop paa Pladsens dertil indrettede Estrade. Eller de bornholmske Sangere sætter os Stævne, og vi følger glade Kaldet; dernede i Skovens Bund staar de og kvæder lifligt, Tilhørerne fylker sig — 4, 5, 6—7000, paa Skraaningen og opad Klipperne, Solstraalerne leger mellem Bladehanget, (og en Chauffør oppe paa Vejen leger sommetider med Truthornet), — det er et meget oplivende Skue, og skønnere Sangsal gives ikke. Jeg vier her vore Sangere og deres Førere en Hjærtets Tak og tænker særlig paa Fremførelsen af de gamle bornholmske Viser; Ordene holder sig oftest under Skylaget, omend de kønt kan give Udtryk for Følelser af forskellig Tonart, men Tonerne — fundne frem ude omkring paa Øen, navnlig af en enkelt Mand — hæver dem højt mod det Blaa. Som Bornholmerne kan spille Komædie, saadan kan de synge — og *skrive* Sange og Toner —, og en god dansk Gerning gør de derved. Naar ogsaa De har hørt dem, vil De forstaa mig, og gem saa ikke Takken!

Nu krydser vi videre ad Vejen; forsigtig i Svingene, men se Dem om! Lysende Birketræer til hver Side, indenfor staar den grønne, dunkle eller brogede Skov i Formæling med Klipperne, er det ikke mærkeligt smukt? Hvor Vejen, over Brudesengsdalen, hvor et Brudepar naturligvis væltede, kommer ud af Almindingen, er vi saa højt oppe, at Vandet derude i Vest allerede ses; det hænder et Par Gange til, — allerherligst er maaske Farten her en Sommermaaneskinsnat. Ved Bjerregaardsbakken maa vi af og op at se Bautastene; saadan skal Bautasten staa, frit og højt over Landet! Snart efter kører vi ad Snorrebakken ned til Rønne.

Men da De nu har faaet Smag for Almindingen, tager vi en anden Dag derind med Toget, og mens vi kører, vil jeg gerne have Lov at fortælle lidt om

Almindingen.

Ekkodalen.

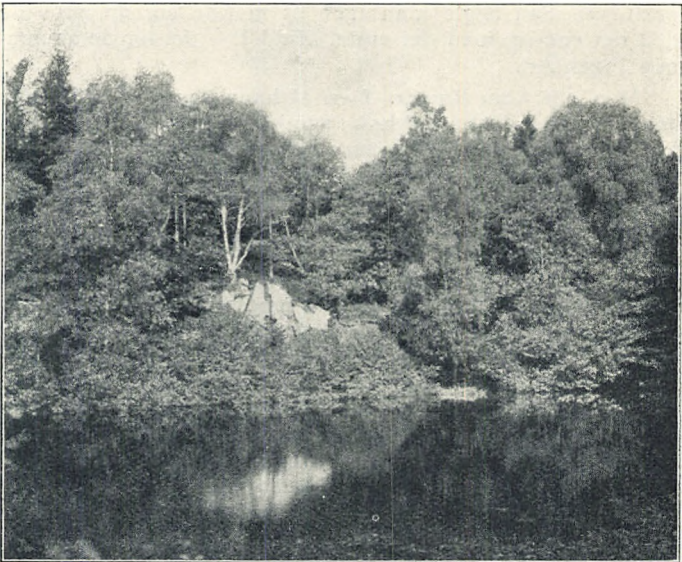
Ad. Møller, Rønne, fot.

4,400 Tdr. Land Skov er her nu. Ogsaa i de gamle Aarhundreder stod Skoven herinde; men meget tærede paa den i Tidernes Løb: Bønderne maatte føre Tusinder Læs Brænde til »Slottet«, d. v. s. Hammershus, og allerede 1499 er Almindingen storligt forhærged og forhugget; Forbud mod ulovlig Hugst hjalp ikke, den og den havde Ret til Deputater, og til Flaadens Bygning skulde der Eg. Naar man tidligt ogsaa gjorde Foranstaltninger til at frede om Skoven, var det mest af Hensyn til det kongelige Vildt; Christian IV ansatte 2 Dyregemmere, Krybskytter skulde skydes som Kryb, derimod var der intet om at lade Skoven skyde. Dyrebestanden blev stor: 1630 fældedes 200 Kronhjorte, et halvt Aarhundrede senere kunde de sendes flokkevis levende til Dyrehaven ved København. Naa, sligt tog jo paa Tallet; 1745 er der kun en 100 Stykker tilbage; den sidste Hind faldt 1779, seks Aar derefter den sidste Kronhjort, Raavildtet var der allerede tidligere gjort Has paa. Men været der havde Vildtet, og Vildt og løsgaaende Kreaturer fra hele Øen var ikke det, der skulde fremme Opvækst. Nu var der næsten hverken Dyr eller Træer. Kongen var ved at opgive Ævred og gaa fra Skoven; dens Salg hindredes kun ved, at Budet dog fandtes

for lurvet. Saa søgte man igen at mande sig op, prøvede med det ene og med det andet Middel, — det havde altsammen ingen Art.

Men saa kom Rømer. I en af hans gamle Planteskoler staar en Mindestøtte for ham, smukkere er han mindet ved det stenhugne Vers paa Fuglesangsrendens Klippeflade, kronet af Engelsødbregns grønne Diadem, men smukkeste Minde har han selv sat sig i Genskabningen af denne i vort Land enestaaende Skov, ja, og saa i hver Bornholmers Hjærte. Bornholmer var han, Løjtnant ovre ved Jægerkorpset, men netop i hans Tid var der ved Korpset, som Forsøg paa civil Værnepligt, en Forstskole. I 1800 modtog han, knap 30 Aar gammel, Udnævnelser til Holzførster paa sin Hjemø, og til sin Dødedag 36 Aar efter kæmpede han nu sejrrigt for sin kære Skov. Kamp blev det, noget med Landsmænd, meget med Pengepungen; bidsk kunde han selv være, men knippeldygtig som den, der elskede sin Gerning. Og nu staar altsaa Skoven der, og Dyr er der igen i den. Ogsaa ud over Almindingsgærderne rakte Holzførsterens Maal; han sagde ved sig selv: det gælder om at vinde Bornholmernes Yndest og gode Tillid, saa de frivilligt planter, naar de lærer af Almindingen. Hans Rømers Maal er naaet.

Naa, Toget har nok kørt saa hurtigt, at jeg ikke faar fortalt Dem mere (se Bornholmske Samlinger X), vi er i Aakirkeby, Rejsende nordpaa skifter, og vi strømmer fra Nexøekspressen over i Gudhjemtoget. Kig venstre ud om lidt til den enlige Bautasten paa Højen. Kig op mod Skoven, — men bedre Udsigt vilde vi have haft ved at spasere ad Allévejen fra Aakirkeby; fra Skagelfaldsbakken — et ældgammelt Ord, vistnok af samme Betydning som Bedegader; man lod Skaglerne falde, bedede, — har vi Østersøen i Syd og foran os Klippeskoven, der fra den store, mergelrige Vallensgaardsmose rejser sig og kupler op mod Rytarknajtjns 162 m; Skyernes Vinddrivere farer hen, farer hen, og stor Sol og mægtige Skygger skifter i skarpe Kast over Trækronernes Farveskift. Ved Almindings Station staar vi af. Lige herved ligger Skovridergaarden Rømersdal, hvortil Rømer omskabte og omdøbte sit Udbyggerhus Eskeviske. Vor første Gang er ned i Ekkodalen; nogle vil kalde den Kodalen, men det første Navn skal staa paa meget gamle Kort, — Navnetydning er altid svær, og den gøres ikke lettere her ved, at baade Koen og Ekkøet findes, og deres indbyrdes

Kohullet.

Colbergs Boghandel, Rørne.

Samtale forstaar vi jo ikke, selv om vi kan Bornholmsk. Men Pinsemorgen tidligt tager Aakirkebys Kor af Damer og Herrer ganske stille herud og synger baade nede og oppe, — se, det er noget, man véd, hvad er: kønt er det i alle Maader.

Find nu rundt ved Hjælp af det særlige Almindingskort, hvor forskellige dannebrogfarvede Tegn svarer til Tegn paa Træer og Sten og viser til de kendteste Steder. Fuglesangsrenden. Dronningestenen. Rytterknægten med Kongemindets tungt smukke Bindsbøll-Taarn og det skrækeligt nødvendige Jernstillads samt den med Rette berømte Oversigtsudsigt over det gode og skønne Land Bornholm. Gamleborg, som er, hvad den lyder paa, og hvor man gaar gennem Portgabene og rundt ad Voldkronestien ovenfor Kaprifolieditoen ved Svenskebæk. Jomfrubjærget ovenfor Aaremyre — Dyrskuedagenes Dyrehavsbakke, men ogsaa godt Solnedgangssted, — Christianshøj med en godt funden og godt beverset Genforeningssten, med Støtten til Minde om Prins Christians (Chr. VIIIs) Besøg 1824, hvis Dag længe efter fejredes festligt her af Bornholmerne, og

med den samtidigt indviede Rømers Pavillon, af ham bygget saa takkeligt net og tænkt som Tilflugtssted for Lystspaserende, — de først ankommende hentede Nøglen dertil, laasede, naar de havde spist og gik i det grønne, og afleverede ved Aften Nøglen igen, — af Eftertiden mishandlet slemt, men dog med en Luftning af den gamle Tid over sig, naar den og den Slægt en Gang aarligt stævner hinanden til Møde derinde. Kohullet, Pykkekullekær og Vettesmose, Nr. 1 og Nr. 3 efter mit Skøn de kønneste; kravl fra Hullet til Kæret ad store Rævegænge, og faa en Bornholmer til at udtale Pykkekullekær for Dem! Bolsterbjerg med den gennem mange Aars glade Møje dannede Have, rig og ejendommelig. Aasedamsvejen med Aasedammene. Bastemose. Og hermed Basta, — nej, ét endnu: Lilleborg, Kongens Klippefæstning, kendt kun fra sin Døds-kamp i 1259 eller 1260, da Anders Erlandssøn og Fyrst Jaromar af Rygen (Jarmers Taarn i København) stormede og brændte den, anlagt rimeligvis et Hundrede Aar tidligere; Mønter er fundne fra Knud d. 5 til Erik Glipping. (Bornholmske Samlinger VI, VII, XV.) Stejlt falder Borgpladsen af mod Rønnevejen, stejlt hæver den sig paa de andre Sider fra Søerne rundt om, nu med al for lav Vandstand, navnlig som Følge af en mægtig, i Bund, til Sider og foroven stensat Rende, som Rømer lod grave til en lavere liggende Sø. Kom her en Sommeraften ved Solnedgang, se Ruinen og læg Dem saa paa Engen sydøst derfor, — hvilket Naturens og Historiens Storsyn, mens det luer over den hviskende Skov!

Hvad der skiller denne gamle store kongelige Vildtbane, højtliggende selv i Lavningerne, fra andre danske Skove, er jo Klippen, som springer frem saa mange Steder. En »førder« kniber sig selv i Armen og spørger: »Er det jeg?«, føler paa Klippen og spørger: Er jeg i Danmark?« Jo, jo, I er danske begge to, og derfor er Glæden dobbel. Jeg saae det altsammen første Gang i Sne og Is, pragtfuldt! Og pragtfuldt er det, hvad enten Løvtræernes smukt grenede Stammer staar ribbede, eller spædtgrønne saftnærede Knospidser ligger paa Spring i deres Kræmmerhuse, eller Sommeren er der, fuldmoden grøn over hele Dragten, eller Bøg og Eg og Birk og Kirsebær ved Høst i broget

Virke klæder sig hver efter sin Personlighed, — altid mod Granernes dunkle Bund.

Men her er mere at se, end Dannebrogskortet røber. Hold Deres Indtog i Almindingen fra Aarsballe gennem et jysk bakket, grusbaaret Naaletræslandskab; Vejen fører videre mellem højtragende ranke Graner og fører Dem let til Gammelmose m. m. Søg ud øst for Bastemose og henad Almindingsgærdet mod Østermarie Udmarker, »Sibirien« kalder Forstmændene det: et højtliggende, koldt og surt Mørland, hvor Egeplanter paa over 25 Aar kun naar en til Knæene, men hvor der altsaa er frit og stort. Gaa fra Lindebjærgshus, med Afstikkere til Skovmoserne i Syd og Vallingbjærg, ad den lange snorlige Rømersvej — som længere hen er sprungen i Lyng, — forbi Fladhalle, en mægtig Stenspisebordsplade paa ganske lave Fødder, — Sandsynligheden taler for et Naturlune, De og jeg tog os i hvert Fald ikke paa at tage den Plade, — helt ud til Ølene (»øde Land«?), Moder til den 2 Mil lange, over Granit, Sandsten og Skifer bugtende Øleaa. Vi er nu længst udenfor Rømers Almindingsgærde, udenfor ogsaa den nuværende Statsskov Almindings Grænser, i den gamle Højlyngs store vildsomme Plantager, hvor Spor af ældgamle Veje fra Sydlandet mod Østermarie kan kendes til i Dag. Lokker ikke Generalstabskortets Angivelser af Landskabets Karakter Dem mod Sydøst? Ud til en Vej nordøst for Stenen »Hellighaagen« ligger en lille firkantet Mergelsø og drømmer, mens alvorlige Graner til de tre Sider staar Vagt om dens Hvile. Ved Poulsker Jagtforenings Hus finder De omkring Flagstangen en Stensætning, der røber Liv — og Død — for mange Aldre siden, og saa vader De op til Kregstenen, en roligt bydende Bauta paa et vidt og højt og øde Land. Over en skjult Sænkning ser vi mod Toppen af Paradisbakkernes Skov. En Høg staar paa spilede Vinger; s'ikken Udsigt den maa have! Men den agter paa bare et eneste Punkt og rammer det i Styrteflugt.

Lad Hvile og Beskuelse falde paa Dem — —, og saa hivop igen! Minsandten har vi gaaet os saa langt mod Øst, at vi nemmest søger mod Svaneke, og saa tager vi fat, hvor vi slap, paa Turen

Svaneke – Gudhjem – Rø.

Mellem Svaneke og Randklevskaaret.

Karen Hansen, Svaneke, fot.

Kysten er Skærgaard som syd for Svaneke, og Vejen bringer os den ganske nær, til den anden Side kurver Landet sig op. Vaseaa; Fiskerlejet Listed; Helligkvinde og hendes Børn — Bauta? Tingsted? —; nok en Aa og nok et Fiskerleje: Gyldensaa og Bølshavn, — se lidt paa Husene i disse Lejer, de er mærkede af en bestemt Tids Byggeskik, som ikke var ilde. Kønt er det at komme henedimod ad Vejene, som oppefra fører forbi Koefoedgaard og Maglegaard eller over Brændesmark; en gammel Røervej huler sig ovenfor Listed, — Smuthul at føre uhjemlet Strandingsgods igennem! — Kønt ogsaa i Skovene deroppe omkring at se anemone apennina blomstre: Løv som vor hvide og gule Anemones, Blomster med en dejlig letblaa Farve baade over og under og med hvidlige Rande. Koefoedgaarden er den ældste af det Navn paa Bornholm, og Slægten, som gav den Navnet, og som med Sikkerhed kan føres tilbage til det 16. Aarhundrede, har indtil de seneste Aar ejet Gaarden, mest Søn efter Fader; dens Vaaben er en Kofod, altsaa et andet end Jens Koefoeds Slægts. Selv sad Hr. Jens paa Maglegaard, hans Kongeskænk. Ude paa Marken ligger Ruin af Skt. Margrethes

Kapel. Udenfor Bølshavn ved Sorte vad, hvor en Bæk løber forbi, kunde én før om Dage se de Underjordiske baade ved Middagstid og om Aftenen.

Kørevejen maa nu vige op i Landet; men her er Sti at gaa paa begge Sider af Ypnasted; fra en Strandgrønning mellem de lave, takkede Klipper samler Øjnene den Strækning, vi sidst er naaet frem, — en hvid Bondehytte ovenfor den første Pynt, bagest og yderst Svanekepynten. Stien højner sig, og over os højner sig Træerne. Ovenfor Havstenen Vildhat er det

Randkleveskaaret.

A. Kjoller, Allinge, fot.

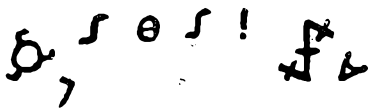
navnlig det nære Randkleveskaars storslaaede Omgivelser, som nu trækker Øjet til. Naar vi saa er derhenne og skal i det benbrækkerske Dyb, ja, ærede Lysttursfælle, hvis De ikke er Bornholmer eller paa anden Maade gemset, da sæt Værdigheden tilside og tag alle de 4 Lemmer, hvormed en goddædig Natur har begavet os Mennesker, til Hjælp i Forbindelse med en vis Legemdel, og glem foreløbig at tænke paa andet end næste Fodanbringelsessted. Men er De lykkeligt og under den Munterhed, som slige Anstrængelser kalder frem i godt Selskab, kommen til Bunden, da se op, og skulde De have noget af en Theatermaler i Dem, vil De optegne: »Egn med opragende, vildtforrevne sorte Klipper, hvis Fod er skjult under tem-

melig uordentligt rundkastede Kampesten; Kighuller til Havet, som bryder udenfor; Himlen ses som fra en Brønd«. Vi kom ned med Næsen mod Vandet; vinkelret paa Nedstigningslinien vender vi os nu mod selve Skaaret og klavrer op, som altid er lettere end ned, og naar der igen er aabent Forhold mellem Himlen og os, har vi fra en lille Fladning ovenfor Østersøen et frit Udsyn, — Gudhjem vinker nu i Nordvest. Man kan springe fra Skaarets ene Overkant til den anden, men, unge Mennesker, man kan ogsaa glide ud og falde ned, og I skal lade være med den Dumhed, hører I?

Fortsætter man ad Stien, kommer man omkring ved Klintebæk forbi en højtliggende Eng, der byder en særlig rig Samling af de forskelligt farvede Gøgeurter, som groer paa Bornholm.

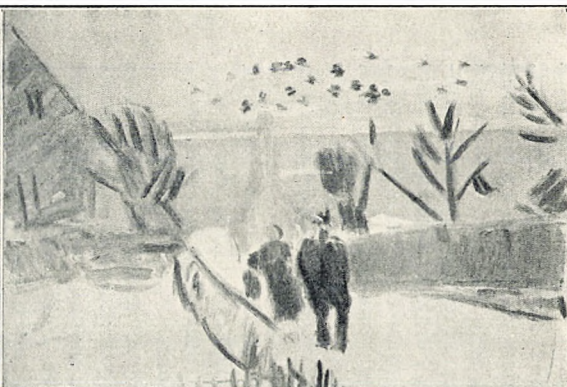
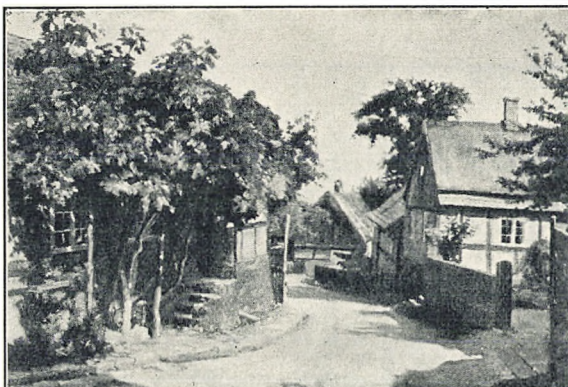
Ved Sáltuna vover Kørevejen sig igen ned til Stranden, gaar over Kjeldseaa, sprækkemæssigt en Fortsættelse af Almindingens Ekkodal, udflugtsmæssigt varmt at anbefale, og videre lige indenfor den nu kendte Kystart til Kobbeaa. Vandet lokker til Bad, men se, hvor det maler om Stenen derude! Lad Dem hellere lokke op langs Aaen til Stavehølfaldet, som, hvor Løbet snævres ind, kaster sig en 20—30 Fod ned mellem bratte Klippevægge, i de vandrige Aarstider hørt mer end en halv Mil væk. Her er grønt og blomstret og hemmelighedsfuldt, kraftige Oldingege, en Lind, som er mange Linde, Krat af Bøg og Abild, hele den bornholmske Blomsterrigdom: Gedeblad, Brombær, de store Storkenæb og mange, mange fler, — ret et Sted for Stævnemøder; men vil man finde et gammelt Vidnesbyrd herom i en Klippestensindskrift c. 100 Fod nedenfor Faldet og læse den som »N(ilus og) I(ngelil), 1. Maj 1000«, da maa jeg bede »man«

Klippestensindskrift.

betragte Indskriftens Tegn, Bogstaver og Tal fra den rigtige Side, og der staar: A. Vindmølle, 1585, L. Vandmølle«, — dem var det, som mødtes her.

Vi er nu kommen Østerlars Kirke nær og maa glæde os ved et Besøg i denne den anseligste af Bornholms Rundkirker, byggede — ligesom flere af de an-

Gade i Gudhjem. Efter Maleri af Kunstmaler Bertel Hansen-Svaneke. — Vinterdag i Gudhjem. Efter Maleri af Kunstmaler Oluf Host.
 Parti fra Røkysten. A. Kjøller, Allinge, fot. — Forbjergtet paa den anden Side Stevelen. A. Kjøller, Allinge, fot.

dre Kirker herovre — ogsaa til Forsvarsbrug; svære Kampestensmure, vanskelig Adgang til de øvre Stokværk, Spygatter, Vægtergang med Skydeskaar osv. Glæd Dem over Kalkmalerierne, se det mægtige Sparreværk øverst i Østerlars, — ak, jeg maa desværre gaa udenom disse Kirkebygninger! (Bornholmske Samlinger VII—IX, XIV).

Herfra kan vi enten følge Landevejen langs Lehnseng med Lehnsklintens Skovdrag over sig og saa dreje til højre ved Gudhjems lille Vandværk, hvis usynlige Ledninger er sprængt i Granit, eller vi kan skraa ned til det prægtige Fiskerleje Melsted; i begge Tilfælde ender vi i *Gudhjem*. Paa en Pynt ligger Gudhjem, midt paa den lange Nordøstkyst, kan se til dens Ende baade opefter og nedefter og ses oppefra som nedefra, og kig kig, Christiansø! Længe har Gudhjem ligget her; Navnet allerede røber det jo, Navne som det tempelagtigt højtidsfestlige Sålene, som Sáltuna og Helligdommen viser, at man i det hele paa disse Kanter færdes, hvor Mennesker har færdedes langt tilbage. En Gang — langt senere, for længe siden — var Gudhjem Købstad; en Gang havde den et Kapel, den hellige Annas, for kort siden blev det gjort til Ruin, nye Grave er lagt indenfor dets Mure. En Gang — vil man snart kunne sige — havde Gudhjem Straatage, naa, endnu lever nogle af dem, men Sværdet er halvt af Balg. Imidlertid, hvor meget end Tiden forandrer, Gudhjem er og bliver et yndigt Sted paa Jorden, med hyggelige Kroge at kigge om i og med sydlandsk Grønt op ad Mure og over Tag, og Klippen, der leger med fra øverst til nederst, fjerner kun, hvad sødligt der kunde findes ved Yndigheden, bærer den som Mandsstemmen den fine Sopran; Søen derude spiller op til deres Tvesang. Ogsaa vi maa trille, — trille ned ad Gaden, den lange, stejle, krydsende Gudhjemsbakke med Bebyggelsen tæt op ad sig til begge Sider; kommer man første Gang ned ad den i Automobil en turistfyldt Sommersøndag, stemmer man uvilkaarligt med stive Ben Fødderne mod Forsmækken i et sindssvagt indbildt Bremsehjælpsforsøg. Ad Holkadalen gaar man ind i Plantagen, drikker et Glas Radiumvand ved Kilden og finder paa Tilbageturen op til en flagstangprydet Kulle, Bokul, med førømtalte halve Rundskue — Goddag, Rø-Kyst

og Hammer! — og med Gudhjem selv for ens Fod: de røde Tage, Silderøgerierne og Kystklipperne; springer saa om paa Klipperne syd for Havnen eller sætter sig paa dem og iagttager Livet dér; Gudhjem er i første Række en Fiskerby.

Ad Gaden eller Vejen nedenunder tager vi Farvel og kommer med Stien snart tilvejs, Plantage tilvenstre, Østersø nedenunder; kan vel ikke lade være ved »Røverborgen«, en fra Stranden opragende Klippe, at løbe over Kløften paa den smalle Linealbro, — oh, om

Udsigt over Gudhjem. Efter Maleri af Professor L. Tuxen.

den kunde undværes! — møder Hestestenene (Bauter eller Skjelsten mod Østerlars Sogn?) og har fra dette høje Hjørne og et Stykke frem ad vor højtløbende Sti den meget værdsatte Udsigt over Sålenebugten, hvis skovbræmmede Randland sænker sig mod Bobbeaa for siden at stige op i Røkestens Klipper. Inden vi naar Aamundingen, skal De bryde ned gennem Krattet og ud paa Stranden, hvor Kortet viser Vej ved Ordet »Oldtidsgrave«: det er en hel Mark af mere end knytnævestore, runde Søsten, hobede op her og der som kraterhulede Gravgemmer, dem jeg ikke véd noget bedre Billede for end kæmpestore, forstenede Strandfuglereder med Strudsæg i; men mærkeligt er

det at staa overfor dem og mærkeligt, at de har faaet Lov at ligge i Fred for Søen gennem de mange hundrede Aar, — Musæets Fredsten har dog næppe kunnet virke dette!

Bobbeaaen løber ud i Ly af Skanser til hver Side, og paa Skanserne ligger sommerglade Mennesker og daser eller tager ved Tilraab Del i det fornøjede Badeliv langs Stranden; men De og jeg forsvinder fra Livets Larm og dukker ind under Aaløbets Træer, maaske er der efter Aarstiden ikke mere Vand, end at vi kan springe fra Sten til Sten i selve Løbet. Her er saa svalt og saa dæmpet lyst under det grønne Tag; Graniten rejser sine Vægge mer og mer, Aabunden skraaner opefter, og se, hvor Vandet katarakter imod os her i Svinget! Stigningen stiger, nu staaer vi ved Foden af et rigtigt lille Vandfald, plask, plask, og ude i Løbet staaer Ørrederne med Snuden mod den friske Strøm, en Lystfisker sidder stille hos, — det er helt underligt at møde et andet Toben herinde i det bortgemte. Med Tag om Skræntens Grene kan vi lige stryge videre langs Faldet, kravler op til en Vej, der fører tilbage til Udløbet, og her er vi saa igen, et Indtryk rigere, og i Haanden har vi som erobret Minde et smukt Stykke Kvarts, der ender i den ridsehaarde, blodigtrøde Jaspis; i Rønne-Musæet skal De ogsaa se en prægtig Krystal af Røgtopas her fra Bobbeaa.

Paa Vejen videre langs Bugten — næh, se den Mængde Ederfugle derude, de er nok paa Skovtur fra Christiansø! — glæder man sig bl. a. over Bregnefrodigheden ind mellem Træerne, som her skjuler, at bratte Klippemure følger os derinde; man gaar i Skov, tilsidst som i en lukket Havenøddegang, — og saa med ét er det forbi, og man løber Panden bus imod en Mur, der skyder saa langt frem mod Søen, at den kunde være ved at spærre for videre Fremtrængen, hvis ikke Redningsvæsenets Vagtsti smøg udenom. Stevelen er dette Forbjærg navnet, man maa vel have fundet nogen Lighed med et trappetakket Kirketaarn, og fra Taarnet gaar Vejen til »Helligdommen« selv, her er Indgangen til dette i Ord og Billeder berømmede Naturbygningsværk.

Sæt Dem et Øjeblik paa en Sten, naar De er kommen om Stevelhjørnet, — en indefter opskraanende

aaben Stenmark mellem os og det næste Forbjærg, — for saadan som Stien bukler og bugter sig, bliver der godt Forslag i dens 2—3 km Luftlinie, og mas saa glad og sindigt løs paa den første lille Stigning; jeg kan trøste Dem med, at er her Opvej, saa finder De ogsaa baade Nedvej og Fladvej — og Udvej ud paa Højpynterne, som kiger hver især til Nabo i Sydøst og Nabo i Nordvest, kiger ned i Slugterne, som dybe skærer sig ind imellem, kortere eller længere, med tæt-sluttet Væxt af Træ og Busk, og hvoraf i hvert Fald nogle er fremstaaede ved Forvitring af Grønstens-(Diabas-)gange, hvis Fortsættelse under Vandet kan følges i roligt Vejr. Det er navnlig i den nordlige Del, naar vi nærmer os selve Helligdomsklippen, at dette Søklippelandskab er formet saaledes, som man siden husker det: højere Skær, end vi mødte før, eller Skærene sat paa Højkant, de enkelte Stendele mindre rundslidt, mere skarptafsnørede, det hele — eller det allermeste — saa grønklædt, at man skulde tro, Klipper var den næringsrigeste Plantningsbund, selve Helligklippen som »Urtepotte« — jeg kommer nok ikke udenom denne Forslidthed! — med Træets Rødder slikkende Solskin nedover Pottens Udside og saa kravlende indenfor. Oppe fra et af de fremspringende Punkter skal De se denne prydefulde Stenkyst sidelæns, Pynt bag Pynt, Gudhjem skinnende yderst og bagest; ude fra en Baad skal De lade hele dens For-side drage Dem forbi, og saa vil De faa alle de Navne paa Klipper og Huler at høre, som jeg her springer over, ogsaa om den underjordiske Gang fra Hammershus, og hvorfor en af Hulerne eller Ovnene hedder Gaaserenden. Graniten virker paa dette Stræk mindre ved Vælde, næsten med et Smil som Sandstenens; dog, Smilehullerne kan forsvinde bag Bølgernes Skumlatter.

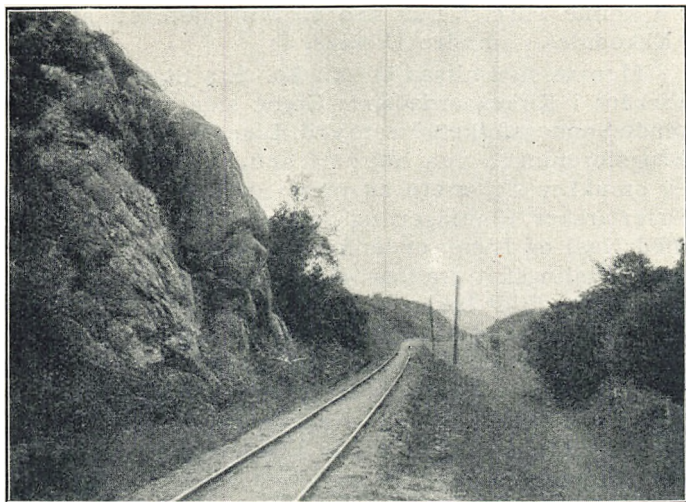
Ogsaa fra Nordvest har det her smilet til os, men inden vi drager videre i den Retning, vil vi befare Linien

Rønne—Rø

med Jernbanefart. Blykobbe Trinbrædt; Slaen og Kirsebærblomster langs Stien ud til Haslevejen; Skovbundsvidunder, naar man følger Aaen modstrøms under dens Skovbælteskrænt: hvide, gule og blaa Anemoner samtidig fremme, i Selskab med Lærkesporer, Ko-

driver og Violer. Nyker med sin Rundkirke. Bræg kun ved Mæby, det giver Skovturshumør og gør ikke den pæne Egn Fortræd. Klemensker; der er kønt, maa De tro, ved Bakkerne bagved, ned mod Balsmyr, hvor Vaabenfund har givet Genlyd af svundne Tidens Gny, forbi den gamle Simblegaard og videre. Et langt smallivet Sødrag paa venstre Haand, gule Sværdlilier i Forsommeren. Splitsgaard Trinbrædt, Udgangspunkt for en Vandring i Rutsker Plantage (Højlyng); af Splitsgaards Jorder gjorde Ejerens Dygtighed en hel

Ved Kleven.

Ad. Møller, Ronne, fot.

Gaard til, Lyngholt hedder den, saa véd De, hvad Kampen førtes imod, og hvor svær den maa have været. Nu allemand ud paa Waggonens For- og Bagaltaner, vi damper gennem Klevens Hulvej, Klipper op til begge Sider, Naal og Birk og Kirsebær og Axlebær (bornholmsk Røn), Bregner, Lyng og Blaabær (»Byjllenbär») og farvestærke Blomster, alt mod den graa Granit, — kønnere var her jo nok, før Skinnevejen kom, men da kom der næsten ingen Mennesker. Det er Kanten af Rutsker Højlyng; vad igennem den, gaa videre mod Nord; øst for Stenrøret, lidt vest for Vejen ligger en »ny« Rokkesten. Toget kører ud til

Spællingmosen, Vandspejlet sænket ved Regulering af Dynddaleaaen; til højre i Svinget en enlig Klippeknold, Storeborg, min Ukyndighed søgte forgæves Borgen, men til Gengæld fandt jeg paa den anden Side Banelinien nogle søde sorte Kirsebær.

Ved Rø lader vi Toget futte videre, men en anden Gang maa De hoppe paa igen, for det er maaske den skønneste Jernbanetur i Danmark, højt som Linien er lagt med Østersøens store Flade dernede og hele Kysten Gudhjem-Hammeren i Blink; saa er der, mellem meget andet, Olskirkens fine Sukkertop, — ogsaa derfra kønne Ture, f. Eks. ned til Muredam, en af vore »Ekkodale« i mindre Udgate.

Men vi stod altsaa af ved Rø. Fra Stationen forbi Kirken; i Kirkegaardsdigets Stene sidder Ringe til at binde Søndagsfolkets Heste ved. Lige fremefter Næsen, Brugsforeningen paa højre Haand. Vejen bukker sig og smukker sig, mere og mere Skov foran os: Rø og Østerlarsker Plantager, og nærmere har man Højder med Naal og Lyng, nedenfor dem Smaasøer; Køerne, som betalingsfrit græsser paa de skraanende Marker, vilde være fuldt lykkelige, hvis de med deres Uvidenhed om en Gang at skulle ædes af de Vilde forbandt Sansen for Naturskønhed. Ved en Korsvej kort efter Brommehus — hele vor Vej kaldes Brommevejen, — drejer man til højre ind i *Rø Plantage*, en Statsskov, saaet i Aarene efter 1864 paa Højlyngen, hvis Klipper her ligger omkring 100 m over Havet. Plantagen gennemskæres af nordre og søndre Borgdal. Den sidste er engagtig og begrænses mod Sydost af et kønt skovafdrevede Bakkeheld med enkeltstaaende Træer; den første viser mere Sprækkedalens Karakter, omend Klippesiderne væsentligt er skjult af Graner.

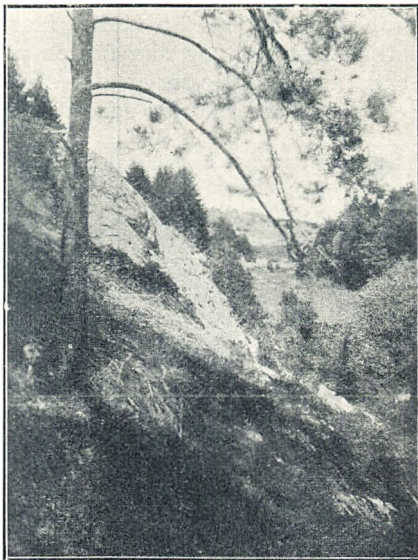
Véd De, hvordan Granerne kommer? Ja, de kan naturligvis saae sig selv; smaa grønne Tommelise-Juletræer, hvor hver Naal leger Gren, titter lige op over de døde brune Naales Jorddække. Men mest sker det ved »Klængning«: Koglerne samles og lægges paa en mod Syd svagt skraanende Flade af Cement eller Fliser; Solen aabner Skællenes Klaplaag, og de fleste Frø drysser ud, Resten plejles frem. Frøene udlægges i Planteskolers Børnehaver; et Par Aar efter kommer de smaa Planter i en Forberedelsesskole, og efter igen nogle Aars Forløb sættes de ud i det Fri, i Skovens og

Livets Skole, hvor de med Alderen lærer baade ganske smaa Dyr's og store Menneskers Angreb at kende; men de, der staar sig, er med andre Træer og med Klipperne en Øjensfyd.

Boplads er her for Ræv og Egern, — vi saae, de var der begge to, og saae dog ingen af dem: der laa en endnu varm Egernkrop, men Mikkell havde bidt Hovedet baade af den lille Springer og af al Skam og fjærnet sig med begge, da den hørte os. Af Blomsterlivet derimod saae vi noget kønt: paa vor Vej fra den ene Dal til den anden kom vi forbi Larskirkedammene (»Lars« er Østerlars), hvor der gror en gul Aakande (*nuphar pumilum*), hvis Blomst ikke er meget større end en Smørblomst, og som ikke skal findes andensteds her i Landet, — maa-ske har Smålands Ænder bragt den medpaaderesTræk.

Hvor Borgdalene hen mod Skovens nordøstre Hjørne

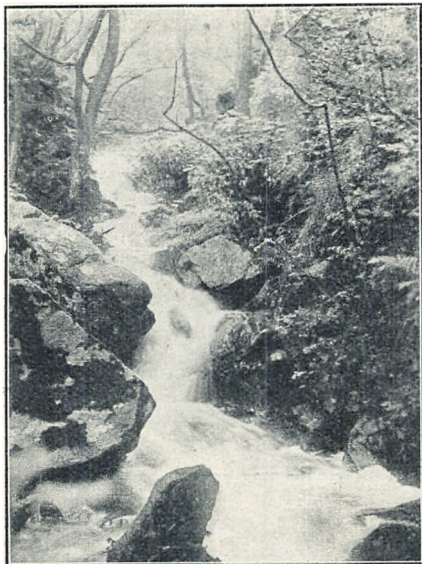
løber sammen, og deres smaa Vandløb forenede bliver til Bobbeaa, som falder ud i Sålene Bugt, skyder en Klippehøjde sig frem i det strygejernsformede Rum mellem Løbene; den kaldes Borgen og maa have været en af Øens ældgamle Folkefæstninger. Naturlig beskyttet paa Siderne ved Klippens bratte Fald og i Strygejernsspidsen ved en lille Sø, nu Eng, er dette Forsvarssted — en lille halv Mils Vej fra Kysten — blevet færdigtdannet ved en kyklopisk opstabet Stenvold tværs over Trekantens Grundside; hvor Bundklippen sender en Knold tilvejs, har Bygmestrene benyttet den som Led i Volden, men ellers

Fra søndre Borgdal. Skovfgd. Fr. Lærkesen fot.

har de lagt Sten i brede Baner, og man ligefrem ser Muskelspillet i vore unge Forfædres Kraftlemmer og Ryg — Huden spændt over Kindbenene og Sved springende af Øjenkrogene. — mens de i Fællig, med Fodpladerne stemt mod Jorden og Armene om de sværvægtige Blokke eller Greb om Løftestænger, bakser Blokkene paa Plads.

Min Rygsæksfrokost tog jeg den Dag paa Højderne, der øst for Brommevej i ringe Afstand følger Bobbeaens venstre Bred. Kravler man gennem Lyngen snublende op paa en Kulle, faar man et Glimt af den østlige Østersø, og saa finder man sig i Skraaningen et Sæde med Klipperyg, der slutter om ens egen; lidt nedenfor vore Fødder gaar den smalle Dal, hvis mod-

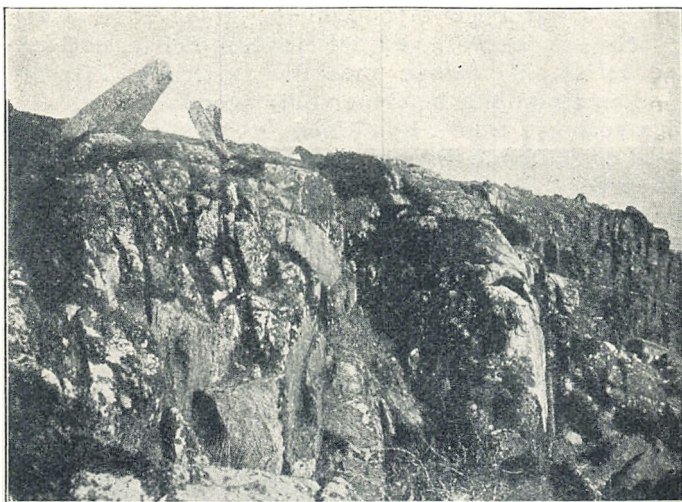

Dynddalefaldet.

Læge Berg-Nielsen fot.

satteVæg er en stejl, lav Klippe; Dalen er nu en grøn Græsvej, hvor det friske Hø ligger paa Skaar, men en Gang var det ganske anderledes, og mens man ligger og lader sig rigtigt bage af Solen, er det helt velgørende at forestille sig den Masse Is, der har væltet sig her forbi. Naar saa Maven er bleven tilfreds, Snadden røget ud, — oh, hvilket Legemsvelvære i Selskab med Naturens Aand! — og Sækken igen er

spændt paa, søger vi hen mod Skrænten, der gaar lige ned i Aadalen. Øjet udfinder de bedst fremkommelige Smøger gennem Krattet, med Stokken loddesskridtenes Dybde, og Taget om en lille Træstamme eller en paa-lidelig Gren slippes ikke, før Foden har faaet Fæste. Hurtigere end ventet staar vi nede paa Engen, og idet vi kiger tilbage op ad Skrænten, som herfra

Stammershalde.

A. Kjøller, Allinge, fot.

gør et ret stejlt Indtryk, er vi lige ved at føle et Til-løb til Stolthed over, at det gik saa nemt, — slig uskyldig Selvglæde er vist sund en Gang om Ugen. Omkap med Aaens ilende Vande naaer vi som en smuk Nr. 2 hen under Bobbebrødden, det rutchebaneagtige Stykke Landevej over Dalen, og saa kan vi vende tilbage til Rø Station eller begive os ned til den nære Østkyst.

Rø—Hammeren samt om Fiskeri.

Der var et Smil, som vinkede os før, da vi stod paa Helligdomsklippen. Vi følger det og gaar til Stranden nedenfor Dynddaleskoven, træder over Vandløbet og følger Stien opefter i Skoven, til vi naaer Amtmandsstenen: ej, ej, saa lifligt et Syn! en Dal, en Seng af mildtduvende Trækroners Grønhed, saa blød, at man synes, et Spring derned maatte være som i en fjedrende Hængekøje; indfattet af Dalens Smaragd straalers Østersøens Turkis, og oppe i Dalens øvre Ende blinker mellem Løvet Sølvperler frem af Aaens høje Fald; vi kan godt komme derhen. Staar saa igen nede ved Stranden og fortsætter fremefter over en lille pludrende Bæk og snart efter ind mellem Stengærder, Klippekyt til højre, Klippehaver til venstre, ukuet

Vildvæxt; en meget ejendommelig og meget smuk Vej, — selv om jeg ikke ved det ejendommelige, end sige ved det smukke, tænker mest paa en Grisesti i Granit.

Stammershalde hedder en højtliggende Klippeløkke, som springer frem i Kystlinien; mellem eviggrønt og Lyng og skiftende Smaablomster leder Stien frem mod det brede Tronsæde, som her, prydet af hældende Bautastøtter, rager af Havet — Foden dybt i dets Grund — og lader Blikket vandre over de langthen synbare Kyster. Jordens Historie taler og Folkets, og er der mange Steder paa Bornholm, hvor man spørger sig selv: »Er ikke dette det skønneste?«, her er et af dem

Tejn er et driftigt Fiskerleje, regnes for det største af den Række Lejer, der ligger spredt saa at sige hele Bornholms-Kysten rundt.

»Sild!« siger De straks for at vise, De véd, hvor vi er, — javel, se Røgeribygningerne, her som mange Steder hørende til i Billedet af denne »lille, men dog saa havomkranste« Ø; se til at faa Adgangslov til en af dem, naar Røgens Livstegn vifter derover, og vis Deres Smag, hvis den er en Sild værd, ved at slubre den i Dem flommefed og baalvarm. Underlige Væsner, de Fisk, lunefulde! Lod sig i de gode gamle Dage, ifølge Meddelelse fra agtet Haand, skovle op med Hænderne; blev ked af dette med Skovlene, forlangte Garn — Drivgarn Maj-August, Sættegarn ind ad Land til i Rognmaaneden September —, fik finmaskede Garn, men blev omkring 1921

store paa det og maa nu betjenes med Stormaskegarn. Luner koster. I fersk Tilstand nydes en mindre Del af Fangsten paa Bornholm, og saa er der de saltede Sild til Vinterforsyning, lagt ned af vor Mo'r, mens Hylden blomstrede.

»Lax!« siger De saa. Ogsaa rigtigt, og maaske har De hørt, at i gamle Dage betingede Karle og Piger sig, at de kun vilde have Lax 2 Gange om Ugen; men den Gang satte ogsaa de søgrænsende Gaardes Ejere Nattegarn ud efter dem, og alle de fangede Lax forblev paa Bornholm, nu føres de over — og bliver lidt dyrere undervejs. Fangstbaadene var til midt i sidste Aarhundrede smaa, Fangststedet derfor kun et Par Mil ude; med Baadens Størrelse er baade Afstanden og Redskabernes Mængde vokset, nu gaas der 8—9 Mil ud — ikke Sømil —, og dér stilles Laxelænkerne fra Udgangen af Oktober til Udgangen af Marts; de bestaar først af et Toug paa 30—50 Favne, fastholdt mod Bunden af en Sten, holdt opret i Vandet ved en Glaskugle og med de øverste Favne ført hen til en Grantræsbøje — en Kob, Flertal Kobbe, — der flyder i Vandskorpen; en Favn under Kobben fastgøres den ene Ende af selve Laxelænken, en 30 Favne lang Line, som svajer for Strømmen, forsynet med Korkstykker og et Par Kroge med en hel Sild paa; mellem hver Kob maa der altsaa være en 60—70 Favne. Nu kommer Laxen og bider paa; faar den kun Krogen i en Mundvig, kan den ved gentagen Rundsejladts vinde hele Lænken op til et Nøgle og smøge Krogen ud, men gaar Krogen i Gæller eller Hjærne, er Dyret mere medgørligt, og naar Fiskeren kommer for at røgte Lænkerne, hales 16—17 Pd. lækker Lax — tresindstyvepundiger er ogsaa set — op i Baaden, notabene hvis ikke en Sæl først har optraadt som Røgter.

Sild og Lax er Fisk, siger De, for De er bleven saa vel-talende. Jamen hov, dér var De nu ikke saa heldig, min Fa'r, thi siger De »Fisk« til en Bornholmer, svarer han »Torsk!«, og det er slet ikke ment som en Personlighed, men »Fisk« det er herovre kun Torsk. Da paa den anden Side Torsk er Torsk, skal jeg forholde Dem min Viden om dens Fangst og om, hvordan den i Fiskemaaneden piler mod Land efter Silden, der igen piler efter den smaa Tobbis; blot vil jeg meddele, at De kan træffe Bornholmertorsken ved Knippelsbro.

Da De er bleven tavs efter den Vandgang med Fisken, skal jeg af mig selv fortælle Dem, at saa har vi Botter, en Slags Pighvarrer, som smager helt godt, men mærkeligere er det, at det er mærkeligt, vi har Rødspætter. Tidligere kunde der i Rogntiden komme en enkelt Spætte op med de andre Fisk, den var ikke god, og Fiskeren blev nærmest ked af at finde den; men omtrent samtidig med, at Silden udkom i ny forøget Udgive, fastslog et svensk Havundersøgelsesskib, at der en tolv Kvartmil nordøst om Christiansø laa Rødspætter,

siden kom flere Pladser til, i de bornholmske Fiskerlejer var man snar til at anskaffe de større Baade, som her udkrævedes, — Baadene maaler 8—28 Tons og har Dam, — og saa blev Bornholmerne Rødspættefangere. Ikke sandt, lunefulde Væsnere, de Fisk? Li'som de ikke var der, saa var de der dog alligevel, — og er de der saa alligevel *ikke*? Ja, her er det løjelige, at da Østersø-Rødspætterne syntes noget smaa af deres Alder, blev der fra én Side sagt — og siges —: »Hold inde, det er Rovdrift, fred Dyrene!«, men Fiskerne svarer: »Fisk løs, der er bare for mange af dem til Føden, det er en gammel Kattegatshistorie om igen, men den klarer sig, naar de bliver færre om Spisen.« Kloge Folk kan ofte ikke blive enige, og det er godt for noget; men hvad skal en anden én tro?

Laxørreden og dens Udklækning springer jeg over; at springe over er Ørredens egen Vane.

Naa, De har formodentlig ladet mine Ord gaa ind ad det ene Øre og ud af det andet og brugt Øjnene til at se paa Livet i Tejn, hvis Huse skinner saa fornøjeligt f. Eks. naar man med Jernbanen er ved at køre ind mod Allinge. Lad mig blot, nu De igen er opmærksom Lytter, meddele Dem nogle tørre Tal fra Fiskeriets vaade Levevej: Bruttoindtægten af den er omkring halvanden Million Kroner om Aaret, at dele mellem 800 hele Fiskere og henved 300 halve, jeg mener Folk, som har anden Beskæftigelse ved Siden af; Værdien af Baade er 1,4 Millioner, af Redskaber 1,3.

Saa kan De faa Lov at smutte op til Olskirke forbi Svejbjerg, et af Underjordsfolkets Slotte, og tilbage gennem en af Dalene, der i Sprækkeretningen Nordøst gaar mod Østersøen, f. Ex. gennem Storedal, som trods den kedsommelige Banedæmning er vel værd at vandre nede i; særlig Blomsterelskere henviser jeg til Bornholmske Samlinger V. Vi kommer ud ved Sandkaas, hvor Kystklippen har faaet det gode Indfald at bue en skjærmende Arm ud til Badendes Gavn og Glæde.

Stien til Allinge! Kære Venner, det er igen noget saa dejligt: Klipperne er vilde, og Roserne er vilde, og selv begynder De at føle en vild Glæde ved at mærke Kontorhammen skyde sig af Dem og den oprindelige Vilde at skyde frem.

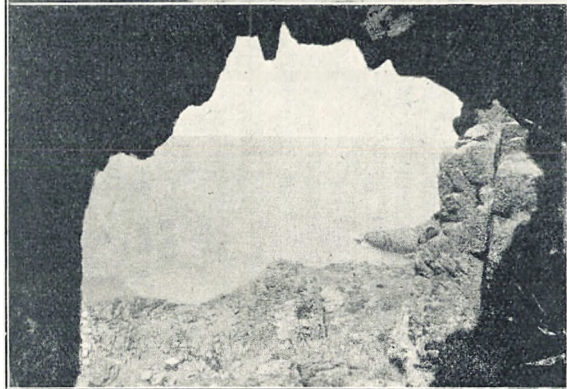
I de to smaa, omend lange Tvillinger *Allinge* og *Sandvig*, der ikke ejer Perler og Guld, men i deres Beliggenhed det, som — for Ikke-Skatteydere — er mere værd, genfinder man en Del af den samme hyggelige Smag som i de andre Byer, men de mange

Hoteller maa i nogen Grad udviske Særpræget. Det lives dog op, naar midt i en skikkelig Husrække Klippen siger Goddag, og i sin nordlige Udkant har Allinge et Anlæg ned til Havet, der turde være enestaaende i Danmark; en Kende sydligere finder De ved at gaa over Baneskinneerne nogle Helleristninger bl. a. med Skibsfigurer. I Sandvig er vi lige inde under Hammeren, — paa Langebjerg med dets henved 250 Fod ser man over Knolden ud i Østersøen, — og det mægtige Indtryk, som denne afsluttede Klippeknude, skilt ud fra Landet Bornholm næsten som en Ø ved Hammersøen og Lavningerne for dens Ender, det mægtige Indtryk, som den maa gøre paa hver, der har taknemligt aabne Øjne for Naturen, det fødes her ved Vandringens Begyndelse.

Over Aasandet med dets Badehusrække op paa Hammerstien! De brede Granitskraaninger virker ved deres Barhed, skønt de ikke er uden Plantedække. Stenene i Havkanten eller de bundfast opskydende Knyste er vældigere end nede om Svaneke; hudfurede af Vejret, sortegraa og rundslidte af Ælde og Bølgeslag kan de ligne forstenede Kæmpebomuldsballer med Mærker af Rebet. Ud paa Hammerodden, Bornholms Nordspids! Farvel, I østlige Kyster og Christiansø, vær hilset, svenske Frændeland! En Flade breder sig snart efter for os nedenfor Fyrbakken, nogle Murrester midt derpaa, — minsandten en Kapelruin herude i Ødet, Mennesker maa altsaa en Gang have holdt til her: Salomons Kapel, i mange Aar tilsandet og mishandlet; ubetænksomme Sommergæster — enkelte saadanne findes — kravlede op paa den ene Gavl for at tage Billeder, — dér ramlede nogle Sten, — en Fisker, som vilde hale sin Baad paa Land fra Dukkeklippehavnen, slog Toug om den anden Gavl; Touget holdt, og Baaden blev, hvor den var, men Gavlen brasede ned. Lægedomskilden ved Kapellet, Nabo til Sø og salten Vove, kan Historier lige fra Hedenold (Bornholmske Samlinger V Side 116 og VIII), kunde ogsaa fortælle en køn og morsom Historie om et Trekløver af Mænd, som for et Par Aar siden blev Salomons Redningsmænd.

Stien kravler nu opefter, lister forbi Kanten af en dyb Kløft, og saa staar der »Kjælderhalsen« paa

Gade i Sandvig med Hammerknolden i Baggrunden. — Mod Salomons Kapel og Fyrbakken. A. Kjøller, Allinge, fot.
 Udsigt fra »Kjælderhalsen«. Skoleinsp. R. Lefolii fot. — Udsigt sydover den nordlige Vestkyst. A. Kjøller, Allinge, fot.

Kortet. Et Stød under Stien ser vi en Klippeflade, skøner, at man kan komme derned, og finder dernede, at det er et fortræffeligt Frokostbord; Randslerne af, fald ned i Rundkreds, Bord dæk Dig! Saa forsvinder Ungdommen paa Opdagelse efter denne Kælderhals, jeg faar Snadden frem og nyder Livet og Udsigten med en Sten til Rygstød. Luften staar stille og soldirrer; dybt nede gaar Havet. Foran mig puller en lille Klippeisse op, — sort, hvidgraat spættet af Lav. En Sommerfugl kommer flakkende, sætter sig; halvt døsende har jeg glædet mig over den. Stenen, den rundpullede, er der endnu, — det er længe siden den flyttede sig, — og Sommerfuglen saa jeg virkelig, — — jamen, hvor i al Verden blev den af? Jeg bliver ganske hjærnevaagen, stirrer ligefrem spændt, — væk er Sommerfuglen! Da er det, som viftede Sten-Issen ganske lidt med sine graanede Hovedhaar; det er et Par smaa Vinger, som dirrede, de folder sig ud, og bort flyver Sommerfuglen, — sort og hvidgraat spættet. Viis er Naturen, — og dér kommer den vise Ungdom jagende, Kælderhalsen er opdaget, og med vægtstangsbredte Arme, et langt Ben og et kort, skraaner jeg hen for at tage denne Naturdannelse i Øjesyn.

Videre fort, højt over Bølgerne og med Fjældmassen rundende endnu lidt opefter! Se saa, paa dette Hjørne standser vi: Øjet følger den stejlt afaldende Vestkyst ned mod Johns Kapel, og over Sænehavnen møder det, lige overfor os, for første Gang Hammershus, den gamle rigsfjendske Borg, ikke rig paa Minder om dansk Heltedaad, og dog kær og kostbar for hver Dansk, kærest og kostbarest for os paa Bornholm, vort Vartegn. Hatten af for Hammershus og et Hurra over mod det forjættede Land, som vi i Morgen skal inddrage i!

Rønne – Hammeren samt lidt Landvæsen.

Blykobbe Plantage, gennem Skov lige til Hasle (særlig Cyklesti!). Sandflugtsskoven hedder den ogsaa.

Sandføgen var den hele Strækning langt ind over Markerne. Lidt Føde var der dog at finde for Kvæget paa de spredte Lyngtuer og langs Vandløbene, og da Jorderne hørte til de bornholmske Udmarker, havde hele Øens Befolkning gammel Hævd paa at slippe Kvæget derud; saa faldt jo Ris-

gærdet, der aarlig sattes langs Indmarksgrænsen, og som forøvrigt Sandflugten selv overvældede, — Rester af de her-ved fremkomne Landrevler ses endnu, lyng- og fyrreklædte, øst for Amtsvejen.

1792 udgik Forordning om Sandflugtens Dæmpning i Danmark, men der skulde gaa det meste af en Menneskealder, før det overfor Bornholmernes sejge Hængen ved Ret og deres Mangel paa Forstaaelse af, hvad der gik tabt, og hvad der kunde vindes, blev muligt at sætte Sagen igennem herovre. Manden, der skulde komme, og som kom, var ligesom ved Almindingen en Bornholmer, Peder Dam Jespersen, om-trent jævnaldrende med Rømer; disse 2 og Jespersens lidt ældre Broder Christian, født 1766, Bornholms eneste hjem-fødte Amtmand, danner et uvisneligt Trekløver i Øens Ud-viklingshistorie, selv om det i deres levende Live kneb navnlig for den selvraadige Rømer at sidde paa Stilk med Peder Jespersen, og den gode Amtmand ikke altid sad mæge-ligt imellem dem. Hr. Peder var fyldt de 47, da han til sin store Overraskelse — Rentekammeret var her som ved Holz-førsterembedet gaaet imod sine Raadgiveres Raad, — modtog Meddelelse om Udnævnelsen til Sandflugtskommisær for Bornholm, men øjeblikkelig baade sadlede og red han, og da Rideturen til Persker Strandmark havde vist ham, at Mar-halmsvipperne kun evnede Avner, kastede han Hesten og Planen om og fattede den dristige Tanke straks at gøre Sandet til Skov; paa sin Embedsbanes Trediedag kunde han sende Rentekammeret sin Plan. Og saa blev Sandflugten fredhegnet mod Hasle og Rønne Udmarker og ad den lange Østled; der saaedes og plantedes, og Jespersen var tidligt og silde paa Færde, — men Bøsse maatte han føre med sig, saa truende var Bøndernes Holdning. Kun 16 Aar undtes det ham at virke, han døde 1835, Aaret før Rømer, men han saa sit Livsværk staa. Han »var en Idealist, hos hvem Barnets friske Livsmod og gode Mennesketro forblev usvækkede og handlekraftige«, en af dem altsaa, som bekræfter, at »Ideal-ister« er »Praktikere«. Meget andet fik Peder Jespersen udrettet, her skal endnu kun nævnes, at da han i 1811 havde faaet en Løkke ved Sandflugten at tilplante — nu Sejersgaards Have —, saaede han her Oldenbøg, som ikke i lange Tider havde vokset paa Bornholm; nede i Melsted stod en enlig Fortids-kæmpe — enlig allerede i 1687 —, der faldt i 1914 (Born-holmske Samlinger XI).

Nu er det ikke Trusler, men Velsignelser, der sendes efter Sandflugtskommisærens Navn. En Granit-støtte paa Tillehøje, sat af Husmandskoner i Nyker 1886, er det rørende lille Minde, andre har rejst ham,

men som Rømer lever han i sin Skov, i dens Birk og Eg og Bøg, Hassel, Røn, Fyr, Gran og Lærk, i Tjørn og tusind Kirsebærtræer, — Egnens Børn skal han have givet Paabud om at bruge Sandet som Spyttebakke, naar de spiste Kirsebær! Nede langs Østersøen staar den grønne Underskov, paa Bakkekanten krøger sig Fyrren, men inde i Højskoven staar den rank — rød, naar Solen daler i Vest; Egern leger op og ned og — hop! — mellem Grenenes Spidser. Bregner og Lyng i

Fra Sandflugtsskoven.

Læge Yhr fot.

Bunden, Vintergrøn (Pyrola) i flere Arter; Gedeblad drager Skoven med Ranketæpper og tænder sine voxgule Smaakandelabre i Halvlyset. Ikke til at fatte, at dette er menneskeplantet Skov paa kun 100 Aar!

Ved Blykobbeaa maa vi se den lille Mindesten, som Jespersen rejste ved Prins Christians Besøg i 1824, hugget saaledes ud, at sorte Aarer paa den graa Grund indrammer begge Sidernes Versindskrift. Vi maa følge Aaen ud i Stranden, lægge os højt i det tørre, varme Sand og nyde den lange, krummende Kystudsigt, — selv Kulkranen inde i Rønne tegner sit Skelet let og net. Bare, ligesom sortsmudsede Sandpletter indenfor

Skovkanten er Vidner om tidligere Gravning efter det Kul, som ligger fra syd for Hasle til syd for Rønne. Fra Christian IV's Tid og gentagne Gange senere har man søgt at udvinde Kullene; de er slet ikke ringe, — da Rønne Havn for nogle Aar siden uddybedes, bragte Gravemaskinen en Del op, og Arbejderne brugte gerne disse Kul, — men Fløtserne ligger ubekvemt, og Vandindstrømning gør Gravningen farlig; sidst anlagdes under Krigen et Kulværk nord for Hasle Teglværk, det arvede fra Fosforitfabriken ved Arnager nogle Dynamoer, men efter en kort Oplussen tillige dens Vanheld, og nu ligger ogsaa her en Ruin: en dyb Skakt med Murkarm over Jorden m. m. Derimod lever Teglværket — »Hasle-Klinker« kender De jo nok, deres Fremstilling gaar sin Gang omtrent som Chamottestenenes; den store Lergrav her er en Guldgrube for Geologer og andre, der plukker Stenblomster m. m. Men vil De se levende Blomster, da skyder den yndige lille Linnæa frem ved Cyklestien mellem Teglværket og Levkavejen, — se, men ikke røre!

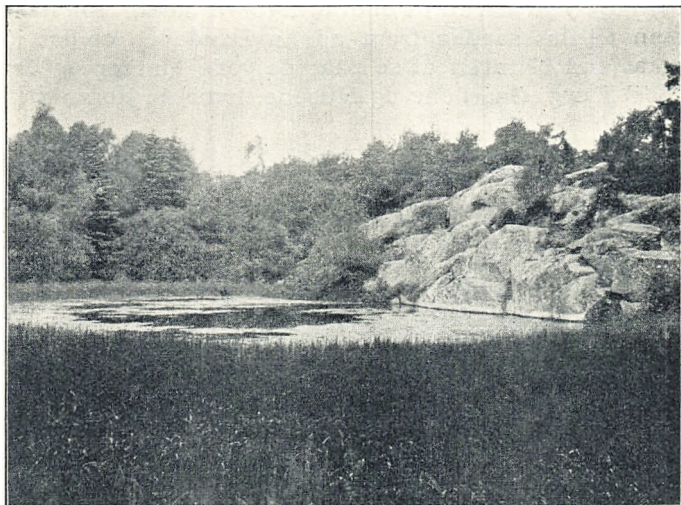
Naar vi nu, 2 Mand stærk, skrider ind i *Hasle*, har den 1329 Indbyggere. Som der i min Drengetids Naturhistoriebog stod om en Fugl, at den udmærkede sig ved manglende Bagtaa, saaledes udmærker Hasle sig — ligesom Svaneke — ved ingen Jernbane. Hasle-Mænd var det, som udmærket førte an i Rejsningen mod Svenskerne 1658; Mindestøtte for dem staar udenfor Raadhuset, — Æresstøtte for Byen selv. En hyggelig lille Stad, skraanende ned mod sin Havn.

Lad os sidde lidt ved Havnen, nikke til Rønne, tage Kortet frem og undersøge, hvad vi kunde faaet at se, hvis vi havde fulgt og fulgte *Landevejen Rønne—Hasle—Allinge*. I den lille Skovrest nord for Blykobbegaard skal de sammensvorne have samlet sig den 8. December 1658; jeg kan godt lide at tænke mig disse beslutsomme Bornholmere holde derinde paa deres Heste i stille, alvorlig Samtale. Et langt ældre og ganske nyt Mærkepunkt er Biskopskilden eller Rødbjergkilden nord for Mulebyvej; tilforn hellig Kilde, nu radioaktiv, — Meningen er den samme, og »Troen« er en Viden. Vandet bobler op i Mosen, den lille røde Træbygning er hele Fabriken med nogle store Blandingsbeholdere, hvortil det naturlige

Vand ledes, og hvori det kunstigt faar øget sin Radioaktivitet.

Vejene øst- og nordpaa fører op i Torpebakkerne, 3—400 Fod høje, Jylland flyttet til Bornholm, Oldtid til Nutid, naar man ser Vejen vide sig ud til en Række af Hjulspor ved Siden af hinanden; prægtig Udsigt over den glitrende Østersø ned ad Rønne til og til den højt liggende Rutskirke, som er umulig at fotografere retfærdigt, men af udmærket Virkning i Land-

Ankermyr.

Skoleinspektør R. Lefolii, Charlottenlund, fot.

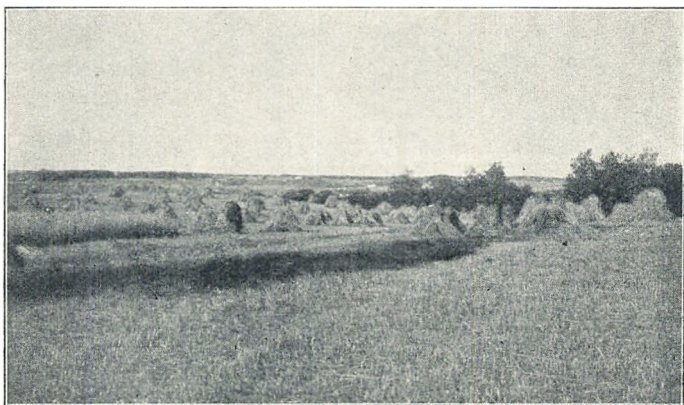
skabet. Gennem den lange smukke Svartingedal tilbage til Landevejen ved Brogaardsstenen, Bornholms største Runesten.

Nord for Hasle giver Landevejen sig til at stige, til den med et Knæk sænker sig mod Allinge. Er søndre Landevej det lave Sydbornholms yndefulde Færdselsaare, saa er »den ny Landevej« Granitens stolte Kørebane; vi ser ned over Havet og ud over det til Sverige; Rutskirke igen, Ringebakkerne bagfra, Hammerfyret, Hammershus fra oven, Østersøen dukker frem ogsaa i Øst, — se paa Kortet, se dog paa det: man kan jo læse sig til, hvad her er at udrette for en foretagsom Fodmand langs Habedam, i Borre-

lyng o. s. v.! Se Vejen, der paa Højde med Ringebakkerne knækker over mod Olskirke, fra gammel Tid skal den have skaaret sig ind her mellem Højlyngens Nordspids og dens Fortsættelse; Stenskovens Nattergale slaar højt dens Pris. Se Vejen, som ved Thomasløkke kroger sig gennem Slotslyngen til Hammershus; Sti til Troldsbjærg overfor Ruinen, Sti til den lille Klippesø Ankermyr.

Saa folder vi Kortet sammen. Vind personligt noget af den Skønhedsrigdom, vi her har jappet hen over! Men De faar tøve lidt endnu, hvor vi sidder, for naar man færdes saadan frem ad en Landevej, er der jo mere end Naturen at se paa: de gode Marker og det gode Kvæg, Gaardene og Husene, hvor de hører til.

Ingen sammenbyggede Landsbyer -- Stationsbyer er noget andet, ak, noget aldeles andet! — og ingen Slotte — derfor var Hammershus Slottet —; med andre Ord, hver Bornholmer er noget for sig, men alle er Bornholmere for Vorherre. 900 af Gaardene kaldes Selvejergaarde eller Vornedgaarde, sognevis med et Nr. foran; 17 er udenfor Nr., men har, som mange af de andre, et Navn; Vornedgaardene, i gamle Dage Fæstegaarde, har længe været lige saa selvejende som Selvejergaardene og har intetsomhelst med Vornedskab at gøre, — nej, kom ikke her med det! Saa er der 4. Vornedgaards Parcel og 35. Selvejergaards Fortov og Gildesbo og Stæl, — De skal slippe. 370 Tdr. Land er Størstemaalet for en Gaards Tilliggende, 60—70 er Gennemsnittet; I Tønde bornholmsk Hartkorn er $\frac{2}{3}$ af en almindelig dansk Hartkorns-Tønde; nu

glemmer De aldrig det. Paa Linier ligger mange af Gaardene, og en hel Del om Bebyggelsens Fremtrængen kan kloge Hoveder udtrække heraf, for de ligger, hvor de længst laa, og hedder, som de længe har heddet, (samme Navn gaar igen i flere Sogne), — ja, og saa er Manden derinde tit Tip-Tip-Tip o. s. v. -Søn af ham, som sad der forlængst. Der er noget paalideligt over disse Gaarde, som de ligger trindt over det bornholmske Land, ingen Opstadsen — jeg er jo kun en Bondegaard, — men heller intet flovt Buk, — gammel Odel er jeg; begge Tanker læses lige saa tydeligt ud af Gaardens Øjne, Vinduerne i den høje Salsgavl over den ofte paa skraaende Klippe byggede »Kælder«. Jorderne er maaske i Dag afhøstede og Sæden i bornholmske Stakke, der skyder Regnvandet saa godt.

I gamle Dage — ikke saa gamle endda — gik Høstdagen saaledes: Kl. 4 ud; Kl. 5 Rugbrød med Smør eller Fedt og Paalæg, 1-2-3 (»et Par tre«) Syppa; 6 å 6½ Frokost (Mårnmål) paa Gaarden, Spegesild, Kartoffler, Fedtebrød og »Søvva« — Øl, Mælk, Brød og Grødlevninger kogt sammen —, dertil nogle Syppa; efter nyt Arbejde »tisbid« (en Bid Kl. 10), Smørrebrød og et Par Syppa; Kl. 12 Middag, Sule- og Søbemat med Drikka til (hjemmebrygget Øl, tilsat Malurt, herligt læskende, nu desværre en Sjældenhed), fælles Fad og fælles Trækrus, hver sin Hornske og sin Lommekniv, ingen Gaffel; Søbemat her i almindelig dansk Betydning = Ske-mad, f. Eks. »Bräjnnesnuda«, Suppe paa salt Kød med Gulerødder, Gryn m. m., en Ret at brænde Snuden paa; Kl. 1½ å 2 »Kaffe« (mest af brændte Ærter og brændte Brødskorper) med et Stykke Kandis til; Kl. 4-5 Ujnnarna, skaaren Mad — halvanden Skive af et Lispundsbrød —, 2-3-4 Syppa; omkring Kl. 8 Fyraften, Aftensmad bestaaende af Sild med Kartoffler, »Søvva« eller Vandgrød. Og saa sluttedes der af med Høstgildet, og det var ikke den eneste Lejlighed, hvor de gamle — ikke helt begravne — Bornholmskdanse fik Ben at gaa paa; se, dér svinger Låvris og Ádoll deres pibla, dér træder Peter Hansens Datter Petræa, — om Forladelse: Petteria Pær Håns' — med sin værdige gamle Fader, og Stina Poulsa og Grete Jánusa (Pouls og Jenses) er budt op af Jens Anker til Piberegaard og Pæregaardsmanden Klavs Kure, mens Gårskonn selv, Almegaardsenken Hans Jørn Kóffedska, smilende ser til.

Omkring Gaardene groer flere og flere Huse op, og her er Plads endnu til nye Hjems Velsignelse. Hvide og røde passer de gamle Gaarde og Huse sig saa godt ind i Landskabet, — bare de ny vil huske, at det er ikke dyrere at bygge pænt end grimt! — og gamle med ny fortæller de, at paa Klippeøen er der gode Betingelser for lønnende Jordbrug og Mennesker til at nytte dem.

Nu fremad Marsch fra Hasle ad Stien nordpaa!
En dansk Kyst under danske Banker; lange Strand-
skanser; store Træer helt ud i Stranden, de kan ses

Teglkaas.

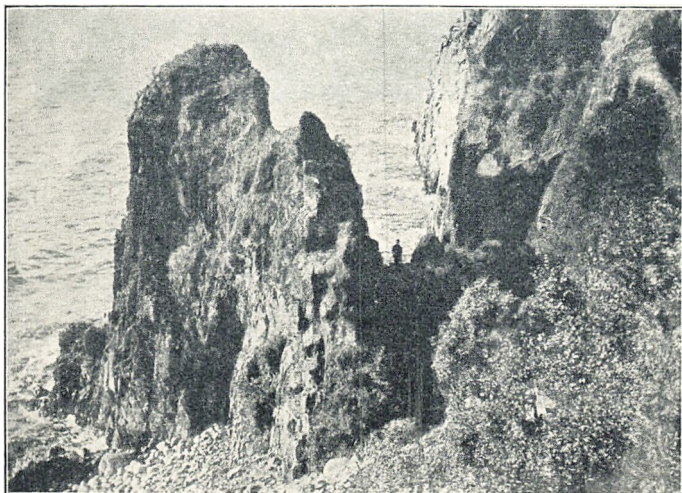
A. Kjøller, Allinge, fot.

helt fra Rønne og ude fra Vandet, naar man en klar Morgen damper ind mod Byen; Helligpeder og Teglkaas Baadhavne med de hvidtlysende Fiskerhuse under Brinkerne, — dette er en af de Spaseregange, som vi herovre holder meget af og gerne vil lære Dem. Derimod var det heldigt for fremmede Skibe, om de kunde lære at undgaa denne Kyst, men Taage, uformodet Strømsætning og den paa Grund af Bornholms Jernindhold særlig stærke Kompasmisvisning gør, at Skibene, der tror sig fri af Hammeren, sætter lige paa her og bliver staaende saa at sige med Bovsprødet ind over Land.

Nu er Graniten begyndt at springe frem i Skraaning, selve Johns-Kapels-Klipperne er foran os; lad os gaa op for at gaa ned igen, — kommer man ad Markstien inde fra Land, er der intet, som røber, at man gaar mod Klipper, men bare et lille Stykke hen ad den høje Sti mellem Lyngsvær og blomstrende Buske, saa ser man ned i Kapellet. Før var her en Diabasgang, nu er her en Trappegang mellem graa-sortte Mure med den smaabladede Vedbends tætte

Dække og stærkt røde og hvide Blomsters Lys. Helt ned, op over Ryggen indenfor Prækestolen og nedad den sidste Stenskraaning; her lægger vi os med Støvlesaalerne mod Vandet og Hvidklevens høje algestrøgne Væg strækkende sig udefter. Skønt er her i Magsvejr, men bedst en Dag, naar de hvide Drengene har slaaet Buler i Horizonten og nu manker sig frem i lange stormkaade Rækker og fra Bundskraanings Springbrædt kaster et Hav af Overmod skummende højt op ad Klippen; hvor de øverste Draaber falder tilbage, staar en hvid lille Præstekrave udenfor sin Sprække og nikker stjernefornøjet til Drengene og os, — næste Stormrække frem!

Stien deroppe venter paa at føre os videre, fra en Kam ser vi allerede lidt af Hammershusruinen, saa ned forbi Blaasingdal, og saa, og saa: op over Ringebakkerne! Dybt fra Jordens Indre rejser Fjældet sig stejlt over Havet og runder sig opad, opad, paa Skulderen er Stien lagt; ærbødigt lille giver Pennen Ævred op, og den, der ikke kan se, at her er stort, han tage hjem igen eller lange sig slattent paa sit Hotelværelse med en Døgnbog! Er man heldig, kan man finde Sti, en Kende svimlende, nedover Klippen og saa ad en aflagt Stenværksslisk og langs Stranden til Vang, ingen

Johns Kapel med Hvidkleven.

A. Kjøller, Allinge, fot.

Vej for højhælede Sko, men værd at faa med. Bliver vi foroven, — se dér hele Hammershus! — dumper vi tilsidst ogsaa ned i Vang, som med sine gamle træskyggede Huse indenfor Havnen og nedenom Bakkerne virker saa hyggeligt efter Højturen. Stenbrudet ud mod Søen har fjernet Klippefladens Afvalming, saa den nu er prægtigt tilsyne i sit fulde strenge Op-og-ned.

Men nu er der det, at vi ogsaa maa se Ringebakkerne indvendig fra; vi kan trænge frem gennem Blaasingdal eller finde en Overgang lidt henad Ringebakkestien eller tage Turen fra Vang. Saa staar vi ovenfor den dejlige Ringedal, dejlig og vild, og har

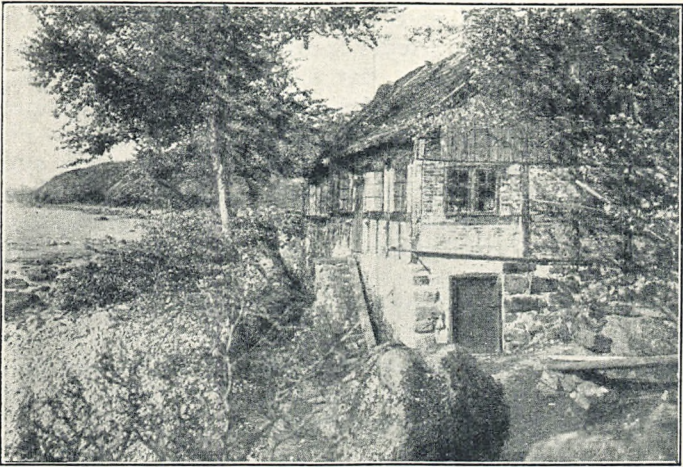

Ringebakkerne.

A. Kjøller, Allinge, fot.

vi Stifinderkløe i os, kravler vi ned og søger frem ad den noget overgroede Sti paa begge Sider den vaade Bund. Lige overfor — hvor vi staar — vokser nogle Birketræer, det er Stedet for Kaja-Monsa-holl: Mogens hed han altsaa, havde faaet Tilnavn efter Kragefuglen Kaa, og her fandt han det for Øvrighedens Blikke skjulte Hul, som han ikke af Dyders Aarsag havde Brug for; med et Par lange Ben tager man ovenfra nogle Skridt ned, hen mod Dalvæggens Rand, og fattende om den ene Birk, der venligt har lagt sig vandret, stemmer man sig ned foran Hullet og kravler paa alle fire derind: en fortræffelig lang og smal Stenseng har Herren haft sig her, blød Underdyne

Gammelt Hus i Vang.

A. Kjøller, Allinge, fot.

af Muld og Skovaffald og netop ved Hovedgærdet et Kighul, hvorfra en Fjendes Bevægelser paa den anden Side Dalen kan iagttages; i vilde Bær og i Omegnens Gaarde har der været nok af Mad for Mons.

Finnedalen; Birkes Ynde, Skovfred, — og Klipper, — et fuldendt Sammenspil! Havstien norden for Vang er noget af Ringebakkerne om igen. Saa gaar det ned-efter ind i Slotslyngen; vi kan lugte Ramsløgene, og er De fra Aarhus, drømmer De Dem ude i Riisskov.

Finnedalsvejen.

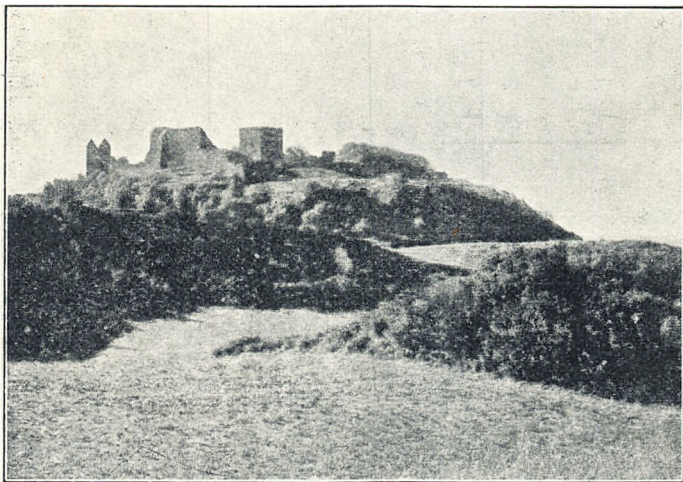
A. Kjøller, Allinge, fot.

Vi er standset et Sted, endnu paa Højden, hvor Slottets Mægtighed træder frem, murkronende Klippehøjden, som har ligget fast fra skabelsesgammel Tid, langt senere — for uendelig længe siden — dannet endelig til under Isens vældige, døde Villie, — en Oldings Olding mod Menneskebygværkets snart syv Aarhundreder. Bagved skyder Hammerodden sin Kæmpekrop frem og styrter sig brat forbi Havfladen ned mod skjulte Dybder. Staa stille en Stund, lad Tale forstumme, — — — men om os blomstrer og klukker den nye Sommer: Hvidtjørn, vilde Roser, Gedebladsranker og Nattergale følger os fra Mølle-vigen op gennem Dalen, der foroven løber sammen med sin Broder Paradisdalen, — og saa var det, vi skulde se Nordens største Ruin.

Af den politiske Historie gaar Fæstningen Hammershus ud med December 1658. 1743 fældede Regeringen Dødsdom over de gamle Mure, og Befolkningen parterede dem og lagde dem paa Hjul som Bygningsemner rundt paa Øen; Vejr og Vind gjorde deres, men der var dog nok tilbage af de vældige, faste Stenmasser til, at de som Ruin kunde fredlyses den 21. April 1822. Siden er der hæget om dem, og gennem det meste af et Par Menneskealdrer er de sat i Stand under Ledelse af Museumsinspektør P. Hauberg, — han selv vil nu føre os rundt:

Broen over til Slotsbakken har oprindeligt været en paa to Murpiller hvilende Tømmerbro, med en Vindebro over til Porthuset. Senere gjorde man Broen højere og opførte de to Spidsbuer, og tilsidst opgav man Vindebroen og gjorde fast Vej over til Porthuset. I dettes sydlige Side er indrettet et Rum til Portvagten og et tilstødende med en lille Smedie. Fra Husets vestlige Hjørner strækker det ydre Forsvarsværk Ringmuren sig langs Skrænten rundt om Slotsbanken, baade paa Nord- og Sydsiden til Fæstningsmurens vestlige Hjørner. Nede fra Porthuset løber den brolagte Vej op forbi Thinghuset, hvor forud Hammershus Brothing holdtes, og svinger i en Krumning op forbi den lille Dam og gennem Slotsporten i Fæstningsmuren, som i en skæv Firkant omgiver Slotspladsen. Midt paa denne, paa Slotsklippens højeste Punkt, 267 Fod over Havet, er indhugget en Solskive. I Fæstningens fire Hjørner er Døraabninger i Muren; i Sydvesthjørnet var oprindeligt en Udfaldsport. Det sydøstlige, firkantede Hjørnetaarn, Blommetaarnet, tilhører det oprindelige Anlæg, medens det nordvestlige, ligeledes firkantede Taarn, Hundetaarnet, er indbygget noget senere. De fem

Hammershus fra Nordvest.

A. Kjøller, Allinge, fot.

halvrunde Taarne, »Rundeler«, udenpaa Fæstningsmuren, et i Nord, to i Syd og to i Vest, er fra endnu sildigere Tider. Udenfor den nordlige Fæstningsmur er opkastet to vinkelformede Jordvolde, Triangler. Den østlige dækker Fæstningsporten, den vestlige en Døraabning i Muren.

I de to Hvelvinger i det nordøstlige Fæstningshjørne og i den tilstødende Bygning, Smørkælderen udvendig paa Nord-siden, henlagdes Skattesmørret, Kød og Fisk. Over Hvelvingerne var et Batteri, Katten. I den store, høje Bygning, Magasinbygningen, var forneden Studestald og i de fire Stokværk ovenover vidtstrakte Lofter, hvor Skattekorntet oplagdes. Bygningens sydlige Gavlmur blev sat paa skraa, for at man kunde bestryge Slotspladsen udenfor.

Indvendig langs med den sydlige Fæstningsmur laa længst mod Øst den lange Ridestald og Vest for den Kornladen, som stødte op til Kostalden. Betydelige Partier af disse tre Bygningers Kampestensmure ses endnu. Paa det sydvestlige Hjørne har ligget et Batteri.

Udvendig paa den vestlige Fæstningsmur, lige ved det sydlige Taarn, Rævetaarnet, er den omtalte Udfaldsport synlig. Indenfor Fæstningsmuren staar betydelige Murpartier af Bryggerset, og nord for dette laa Vicekommandantens Hus, hvoraf kun Grundstenene er tilbage. Fra den lille Dam indenfor Fæstningens nordvestlige Hjørne blev forud Vandet ført gennem en lang Trærende over til Bryggerset.

Slottets Midtparti bestaar af Manteltaarnet, hvorfra Slotsmuren udgaar, som omslutter den ovale Slotsgaard, Mantel-

Blommetaarnet og Ridestalden.

A. Kjøller. Allinge, fot.

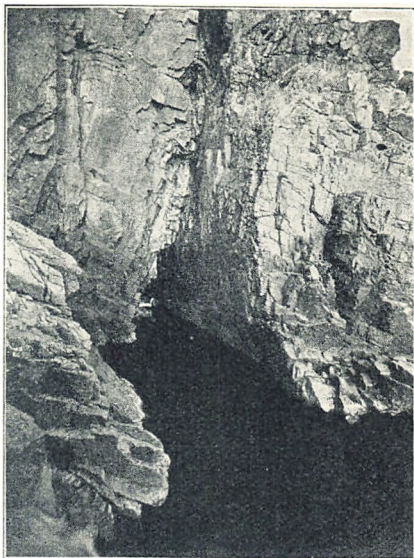
gaarden, og de til Muren stødende Bygninger. Manteltaarnet er forhøjet to Gange og havde Tvingtag med Gavle i Øst og Vest (jfr. Aa Kirke). Forneden er Gennemgang til Gaarden; det dybe Kælderrum benyttedes til Opbevaring af Fødevarer. I Stueetagen var i lange Tider Skriverstue; i de to Stokværk ovenover var gamle Beboelsesrum og den Sal, som i Erkebispenses og endnu i Lybækkernes Tid udgjorde Slotets fornemste Bolig. I det næstøverste Stokværk var Rustkammeret, som blev indrettet til Fangerum for Korfitz Ulfeldt og Leonore Christine, og hvorfra de gjorde et mislykket Forsøg paa Flugt ved at hejse sig ned. Øverst oppe, i Vragkammeret, henlagdes alskens Ros og Redskaber. Det halvrunde Taarn op til Manteltaarnets nordøstlige Hjørne er opført af Lybækkerne. I den nordlige Fløj i Slotsgaarden var Kirken, Skt. Margrethe Kapel med tilstødende vestligt Rum, som oprindelig var indrettet til Vaabenhus, men i sildig Tid brugtes til Krudtkammer. Rummet vest herfor, indenfor Murrundingen, blev i en senere Tid taget til Borgestue for Mandskabet. Over Kirken fandtes den kongelige Sal, hvor Christian IV boede under sine tre Besøg paa Slottet. I den sydlige Gaardfløj, Fruerstuehuset, havde Lehnsmanden sin Bolig, med Trappeopgang i det lille runde Taarn ind til Gaarden. I et af Underrummene var hans Køkken og Bagerset. Foroven i Vestfløjen fandtes Beboelsesrum; forneden var Soldaternes Køkken indenfor Vandporten, som fører ind til Slotsgaarden.

I Mølledalene syd for Slottet laa dets gamle Vandmølle ved Mølledammen, med en mægtig Dæmning i Vest ud mod

Mølleviggen. Senere opførtes en Vejrmølle paa Bakken øst for Slottet. Paa Kystskrænten nord for Slottet stod den murede Galge ved Enden af den store Dæmning, som stemmede op for Vandet i Paddesænke. Den dybe Kløft Galgerenden har Navn efter den.

Vi siger saa mange Tak for den belærende og morsomme Rundgang, og saa vil jeg blot, — idet jeg her som mellem Rø

og Allinge modstaar Fristelsen til at give Dem et Vinterbillede, mit eget første og uudslettelige Indtryk, — bede Dem gaa herop en Sommeraften, forbi den lille Dam, hvor Frøerne kvækker noget saa voldsomt mellem Sivene, som en Kalmusrør, (De genkender Duften), og op paa det sydvestlige Batteri med Blik over Mølle dalen til Slotslyngen og ned langs Vestkysten til Johns Kapel; stil Dem i Taarnet

Vaade Ovn.

Chr. A. Møller. Ronne, fot.

nedenfor og se gennem et Skydeskaar Solen synke i Hav.

Og nu, taalmodige Ledsager, stunder det mod Enden af vort Krydstogt paa Bornholm. En Rotur til Ovnene, og følg saa med ned om Paddesænke ud til Løvehovederne, Navnet paa den haarde Klippeø med Kamelhovederne, men meget bedre passende for nogle Omridslinier i den faste Klippe nord derfor. Til Sænehavn; et Slag hen til Hammersøen, se over paa Hammerknoldens Bagside! Da hele Hammerpartiet for en halv Snes Aar siden generhvervedes af den danske Stat, var det de gode Mænds Tanke, som havde sat Sagen i Værk, at Stenbrydning helt skulde standse; man mente imidlertid af Hensyn til Kommunens Tarv ikke at kunne gaa med hertil, og nu lyder fra Sænemeder Sprængskud

og klingre Hammerslag mod Sten. Det giver baade Liv og Penge. Men landskabeligt er det landsskadeligt, — dog maa jeg, Sandheden i Ære, sige, at da Skibet en klar Oktobermorgen gik ind mod Rønne, og Solen stod langt i Syd, kastedes dens Lys kønt tilbage fra de gule Brudflader paa det milefjerne Hammerfjæld.

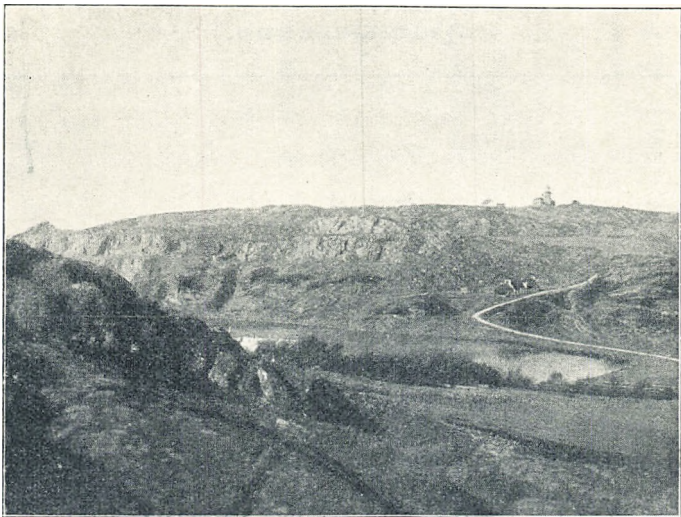
Fra Havnen op ad Stien, der løber Odden rundt; bøj af, hvor der staar »Vej til Fyret«; snart er De ligesom fjærnet fra Verden inde paa den brede, lyngklædte Fjældslette, der skraaner let mod Havsiden og

»Lovehovederne« og Klippeskrænten op mod Hammershus.
A. Kjøller, Allinge, fot.

saa forsvinder i et Dyb, man ikke herfra kan maale; først et godt Stykke ude møder Havets Flade vort Øje. Nu dukker Antennemaster frem og Fyrtaarnets Top. Til Signal- og Traadløs-Stationen er der ikke Adgang, men stig op til Fyrlanternen, der vil blinke Dem et Midnatsfarvel, naar De sejler herfra: Sandvig, Salomons Kapel, Hammershus og Slotsvangegaarden Hammersholm nedenfor i snæver Rundkreds, Kyststrækningerne til begge Sider, Olskirke i Syd. Men i Tankerne gaar Deres Blik nu langt videre, rører alle de smukke og mærkelige Egne, vi har set, helt ned til Dueodde.

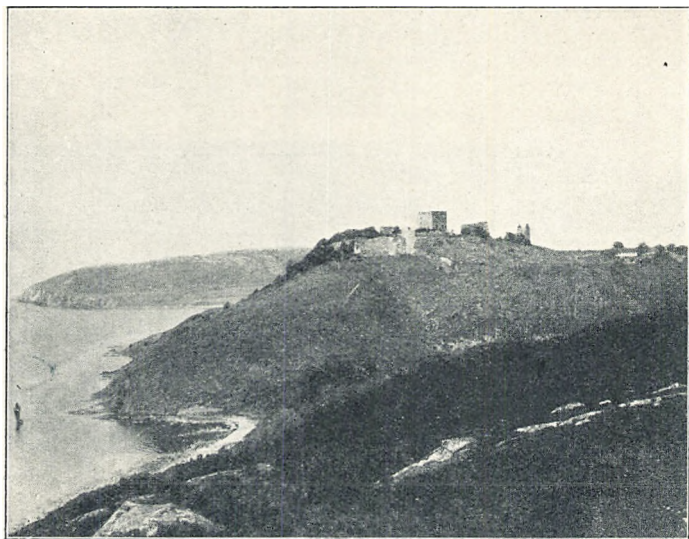
Hammeren og Hammerknold med Fyret.

A. Kjøller, Allinge, fot.

Og ikke sandt, Landsmand, inde i os synger der en
Lovsang for det yndige Land, som blev vort, med
Følelsen af, hvor godt det er at have et Land
at elske, med Villien til i Arbejde at vise
vor Kærlighed til Danmark. Tonen,
som mægtigt bærer vor Sang, det
er denne: Dejlign er Jorden,
prægtig er Guds Himmel!

Hammershus.

Hvor er de skønne de Slotte,
der ingen mere bor —
Aarhundreders Vejr har slettet
de fjerne Hverdages Spor.

Modet Natur har taget
Menneskens Værk i sin Haand
og skabt det om til en Bolig
efter sin egen Aand.

Gydt sine dulmende Farver
mildt over Murenes Men,
lagt sine Sølv mors-Hynder
af Lav over søndrede Sten.

Bredt sine blomstrende Tæpper
henover Gulv og Gaard,
baldpyret med rødt og rosa,
rigere Aar for Aar.

Draget for dybe Arme
sit blændende Draperi
af hældende Hyldekroner,
som Vindene hviler sig i.

Tændt i de luftige Sale,
hvor Herrerne fordem holdt fest,
Kongelys-Kandelabre
for en usynlig Gæst.

Sælsomme er de Slotte,
hvis Dør blot er luft med en Slaa
af vigende Spindelvævskæder
med hvide Dugperler paa.

Ingeborg Petersen.

Fig. 1. To af de mandshøje Bautastene i »Gryet« Kratskov.

BORNHOLMSKE FORTIDSMINDER

Af HANS KJÆR

MAN møder paa Bornholm et Folkepræg, som umiskendeligt er stemt i en noget anden Tone end den sædvanlige danske. Og det ved Bornholmerne godt selv paa deres havomflydte Ø. De har en lignende Følelse for deres Hjemstavn som den, der i længst forsvundne Dage klang igennem Odysseus' Ord, naar han talte om sit Ithaka derude i Havet mod Vest, eller som høres i den unge Kongedatter Nansikaa's Ord om det fædrene Scheria. Mærkeligt egentlig, at Bornholmerne aldrig har faaet sig en Odysseus, eller rettere et Epos om ham, thi Høvdingen har de maaske haft, hvis det da er rigtigt, hvad der berettes om Engländeren Ulfstens Rejse ved ca. 880 e. Kr., at Indbyggerne paa *Borgundaland* har deres egen Konge. Er man meget lydhør, kan man fornemme lidt af det særegne ogsaa igennem Runestenenes Tale, og i Beretningerne om Jomsvikingerne. Bue Digre var jo Bornholmer, og der var sikkert adskilligt flere end ham. I hvert Fald var de flere Gange med, hvor det gik paa Livet løs; Runestenen fra Ny Larsker melder, at *Kaabe-Sven*, i hvem det ligger nær at se en Søn af Jomsvikingen Sigurd Kaabe, rejste Sten efter sin Søn *Bose*, den tapre Svend, der blev dræbt i en (ellers ukendt) Kamp ved Udlænge, en Ø paa den

blekingske Kyst lige overfor Bornholm. Og naar det i Indskriften paa en af Stenene fra Vestermarie (ca. 1150) hedder, at Stenen blev rejst til Minde om »Alver, den sagesløse Mand, hvem Skove og Sønnerne fra Træbene sveg«, aner vi et Glimt af Tilstande som dem, vi kender saa vel fra de islandske Ættefejder. Maaske er ogsaa nogle af de bornholmske Borgpladser Minder om ufredelige Dage paa selve Øen. Mindre sikkert er det derimod, om den spredte Bebyggelse, som har holdt sig til vore Dage, kan fortolkes i samme Retning. Naar der paa Bornholm ingen Landsbyer har dannet sig, ligger det nok snarere i Landbrugsforhold, end det beror paa Stridbarhed og Trang til at have sit eget for sig selv.

I det seneste ved Oldtidens Slutning, mellem 900 og 1000, maa Bornholm være lagt ind under den samlede danske Kongemagt. Men endnu et Aarhundrede senere er det, som vi hører Efterdønninger gennem Egil Regnarsøn's, »Blod Egil«s Historie paa Knud den Helliges Tid. At Bornholmerne den Dag i Dag nærer en levende Følelse for deres egen Ø, vil den fremmede, som kommer dertil, uvægerlig mærke, saa snart han kommer dem lidt nærmere ind paa Livet og har lært at høre de gode danske Ord gennem den i Førstningen lidt fremmedartede Udtale. Han vil møde en stærk Følelse, der fremtræder som Selvfølelse, og som virker igennem i alle Forhold, saa sige. Men det maa ikke misforstaas. Søfolk — og mange Bornholmere har faret til Søs, — har noget af det samme, og vi kan møde noget ganske tilsvarende f. Eks. i Vestjylland. Undertiden kan det virke som et Pust fra Vikingetidens »Vi er alle lige«. Selv i vore Dage ynder Bornholmerne ikke »førte« Folk som Embedsmænd; de vil helst have Folk, som er hjemmehørende paa Øen. Men det er jo ganske vist ogsaa hændet, at denne Friheds- og Selvstændigheds Følelse er bleven værdifuld for det øvrige Land. Vi behøver blot at mindes, at Bornholmerne i den ulykkelige Karl Gustavs Krig selv tog sig over at frigøre deres Ø og saa skænkede den som Gave til Kong Frederik III. Det var stolt gjort, og ingen anden dansk Landsdel kan helt opvise Magen dertil i den Tid, vi kender, — jo dog, Sønderjyderne. Men det gjorde ikke Selvfølelsen ringere; og endnu Christian VI

bøjede af for disse Øboers Stejlhed med den bekendte Sætning, at »saasom nu Folket paa Bornholm er af en egen Genie, synes det ej tjenligt at bruge for megen rigueur samme Sted.« De har til henimod vor egen Tid haft en Særstilling i Riget. Friheden har her haft sit særlige Hjemsted, og man maa ikke misforstaa, at en Række Gaarde stadig kaldes *Vorned-gaarde*. Det betyder paa Bornholm kun en Art gamle Arvefæstegaarde i Modsætning til Selvejerne; men Forskellen mellem Arvefæste og Selveje er som bekendt under velordnede Forhold minimal. Af Storherrer har Øen kun kendt Kongen og Lundebispen.

Men af det, som her er sagt om Beboerne, genfindes adskilligt i spredte Træk rundt om i den rige Afveksling, som *Begrundelse* i Naturen og som *Resultat* i Mindesmærkerne fra Fortiden. Øen byder saa rig en Skiften i Naturforhold og Historie, at en Familiefader paa et almindeligt Ferieophold hver Dag vil kunne sende *Madame* til et nyt historisk Mindesmærke, Sønnen paa skiftende geologiske Udflugter, Datteren til de kirkelige Minder, og selv maaske opsøge de forhistoriske Minder 14 Dage i Træk, før de behøver at bytte Emner, og saa har de endda alle den herlige Natur i Tilgift, og hvis det mod Forventning ikke skulde være nok, en og anden botanisk Godbid, en blaa Anemone i Skoven, vilde Akelejer og Potentiler eller hvad andet der kan falde for, tit paa uventet Sted. »Det er en Fryd for en Botaniker at færdes paa Bornholm.«

Før vi omtaler de *forhistoriske* og *historiske Mindesmærker*, maa dog endnu forudskikkes en enkelt Oplysning. Der er nogle Navne, vi stadig vil møde, ikke just i denne Vejledning, men saa meget mere paa Stederne selv. Der er først blandt alle gamle Amtmand *E. Vedel*, der grundlagde Bornholms Arkæologi i Aarene efter 1866 og vedblev at granske helt op i sin høje Alder, til ca. 1900, og skrev om sine Fund i to store Værker; dernæst hans stadige Hjælper, den nu ligeledes afdøde Lærer *J. A. Jørgensen* i Ibsker. Mange husker dem endnu, og i *Bornholms Museum* i Rønne vil deres Navne stadig leve, saavel som i Nationalmuseet, hvor Hovedmængden af deres Resultater gemmes. Og saa er der for *Borgenes* Vedkommende gamle Inspektør *P. Hauberg*, der i sin Alders Otium finder Friskhed ved at arbejde med Ham-

mershus og sine andre »Børn«. Den Tilslutning, som Bornholmerne ogsaa økonomisk har ydet hans Gerning, er et godt Tegn paa, at han ikke har arbejdet forgæves. Og man vil forhaabentlig ogsaa kunne møde ham derovre i kommende Somre.

Vi vil da først opsøge de forhistoriske Minder. Og lad os for Oversigtens Skyld gøre det saaledes, at vi tager dem i Tidsfølge, ogsaa fordi en Del ser lidt anderledes ud end ellers i Landet. Derfor kan der jo godt afveksles paa anden Vis.

En Udflugt maa dog straks opgives. Vi vil ikke — i hvert Fald ikke af »forhistoriske« Grunde — søge paa Christiansø; den var i Oldtiden en skaldet Klippe; al Muldjorden er ført dertil fra Bornholm, og ganske vist er der i denne Muld fundet en stor Guldfigerring; men det er ikke sandsynligt, at noget saadant skulde ske om igen, selv om det er gammel Sandhed, at Guldets Veje er lige saa uransagelige som Kærlighedens.

Heller ikke er det sandsynligt, at nogen rigtig »Køkkenmødding« skulde kunne opdages, og mærkeligt nok ser det heller ikke ud til, at Mennesker i Fastlandstiden, vor ældste hidtil kendte Beboelsesperiode, mere end strejfvist i det højeste har slaaet sig ned herovre, mærkeligt især, fordi Øen dengang strakte sig stærkt over mod den tyske Nordkyst, hvis den ikke var helt landfast dermed. De gamle Bosteder kan da maaske nu ligge ude i Østersøen. Nogen mere almindelig Bebyggelse af Kysten er ej heller kommen i Køkkenmøddingtiden. Den bornholmske Kyst savner de dækkede Vige, som gav Læ. Først med Agerbrugstidens *Dysser* og *Jættestuer* bliver Bosættelsen paa det brugbare Agerbrugsland mere almindelig. Der findes ved Kysten en halv Snes Steder tynde Bopladslag, det tykkeste, 1 $\frac{1}{2}$ m, ved Frennemark, som antageligt minder om de første bornholmske Landnámsmænd, og som tyder paa, at vi maa helt ned til 3000 f. Kr. for at finde en virkelig Bosættelse. Det ser ogsaa ud til, at Befolkningen hele Stenalderen igennem har holdt sig i Nærheden af Kysten, og ret talrig er den aldrig bleven. Tallet af stensatte Mindesmærker er nemlig fra den ældste Tid, Dyssetiden, særdeles ringe. Af Runddysserne, som man plejer at regne for de ældste, kendes kun en eneste, ved *Arnager* i Nylarsker Sogn, af Langdysser slet

ingen. Adskilligt bedre staar det med *Jættestuer*; dem kan der dog nævnes en Sned af, og dertil slutter sig en Del andre Stenminder af mere ubestemt Præg, ogsaa *Hellekister*. Alt af den Art ligger i Kystlandet. Fra Arnagerdyssen kan opsøges Jættestuen ved *Tornegaard*, den største paa Øen (men med ret lavt Kammer), samt endnu en Høj med Kammer; overhovedet vil en Udflugt til Nylarsker i denne Henseende være lønnende; ved *Strandbygaard* er en Helle med 13 *Soltegn* og en Del skaalformede Fordybninger; Kirken er Rundkirke med Kalkmalerier, og saa er der endda (i Vaabehuset) 2 Runesten, hvoraf den ene er Kaabe-Sven's, som foran er nævnt. Paa den anden staar: »Sasser lod rejse Sten efter sin Fader Halvard; han druknede paa Havet. — — Krist hjælpe hans Sjæl.« Indskriften er altsaa fra kristen Tid, ca. 1100, og dertil svarer ogsaa, at Runerne staar i et Baand, der omslynger et Kors.

En anden Jættestue, fredlyst som de foran nævnte Mindesmærker, »Hallebrøndshøj« ligger i Ibsker Sogn, en anden er udgravet i »Sildehøj«; ogsaa Frenne-markbopladsen ligger i dette Sogn, der ligeledes egner sig til en Dags Udflugt med Opsøgen af forskelligartede Mindesmærker. Fremdeles er af Jættestuerne »Bønnestene« ved Stensbygaarde i Bodilsker og »Jættestene« ved Jættedalen i Aaker af de mere anselige.

Der er ved Stenalderen paa Bornholm et mærkeligt Forhold, som ikke bør lades uomtalt. Den bornholmske Flint er ikke god; den egner sig kun lidt til Udformning af bedre Stensager. Det samme kan ses andetsteds. I Gøteborgs Museum ser man saaledes meget smukt, hvorledes de sydlige Landskaber paa Vestkysten af Sverige har udnyttet Flinten, medens de nordligere Egne slog sig paa ringere Stenarter. Paa Bornholm er man, synes det, i stor Udstrækning gaaet den Vej gennem Handel at skaffe sig det gode Materiale fra bedre udstyrede Egne. I alt Fald er et af de største, samlede Fund, rimeligvis et Offerfund, og det ganske ypperlige, næsten raffinerede Sager, fremdraget her, ved *Brogaard* i Pedersker; udelukket er det dog ikke, at det er de færdige Sager, man i dette Tilfælde har importeret til Øen.

Lidt over Midten af andet Aartusinde før Kristus er her, som i det øvrige Land, Metaltiden, *Bronze-*

alderen, kommet. [Og den betegner uden Tvivl en ganske betydelig videre Udbredelse af Befolkningen. Der er optalt 6—700 Høje, hvoraf ca. 60 er fredede; men det er langt fra de eneste, som endnu er kendelige i Landskabet; det gælder om henimod Halvdelen af det samlede Antal. Mange af dem har Fodkrans af Sten, og paa ikke helt faa er der en Bautasten paa Toppen, uden Indskrift selvfølgelig. En Del af de nu mere eller mindre ødelagte er udgravede, og der kendes derfra en Del

Fig. 2. »Hestestenene« ved Gudhjem.

Fund til Tidsbestemmelse. Fundene viser, at Jordhøjene ganske overvejendetilhører den ældre Bronzealder, altsaa Tiden 1500—1000 f. Kr. F. Ikke faa Fund indeholder smukke Oldsager, saaledes et fra Ø. Aabygaard i Nyker Sogn, nylig afbildet som typisk Exempel paa dansk Bronzealder i det hele taget. Derimod

er *Bautastenen* noget i det øvrige Land sjældent forekommende, og det samme gælder en anden Række Mindesmærker, de saakaldte *Røser*, Stentuer af kun 3—4 m Tværmaal. Af dem kendes der mange, mindst et Par Tusinde; men de tilhører en noget senere Tid, den senere Bronzealder og den ældre Del af Jernalderen.

For den, der gennemgaar Jordhøjenes Udbredelse i Enkelthederne, vil det hurtigt vise sig, at de har en videre Forekomst end Stenalderens Mindesmærker, som rimeligt er. Befolkningen bredte sig videre indover Øens dyrkelige Egne. Men selvfølgelig ses de ogsaa der, hvor Stenalderminderne ligger. En halv Snes store Høje kan ses ved *Skyttegaard* og *Loftsgaard* i Pedersker; »Falhøj« er en af dem. »Kong Billes Grav« under Billegravgaard en anden. Om flere af dem berettes der Sagn; der har boet »underjordiske« i dem; Beretningen om Bondesønnen, som vinder et Sølv-

bæger fra dem, er ogsaa lokaliseret her. Men de virkelige Højboer var ogsaa vel udstyrede for Rejsen; der ses bl. a. af et Fund fra ca. 800, som baade indeholder Sværdet og Stridsøksen af den smukke Form, man plejer at kalde Paalstav. I samme Sogn findes en af de faa *Langhøje*, en anden ligger ved *Kjøllergaard* i Klemensker, hvor man ogsaa paa *Duebjerg* finder en stor smuk Rundhøj. Røser kan man se f. Eks. i *Vestermarie* paa Kommunens Lynglod der (et lille Hundrede) og ved *Egeby* i Aaker (et lignende Tal).

Fra Bronzealderen stammer fremdeles *Helleristningerne* og i alt Fald en Del af Bautastenene uden Indskrift. Bornholm er jo den eneste Del af Landet, som har faststaaende Klippe, og det er jo paa Klippeflader, de især findes i de Egne, hvor de egentlig hører hjemme, i Bohuslen og i Blekinge. Det gælder baade de saakaldte skaalformede Fordybninger og især de egentlige Billeder, af hvilke Soltegnene, Hjulkorset i simplere eller rigere Udformning, er de almindeligste. Af de egentlige, mere sammensatte Billedfremstillinger, med Skibe, Figurer af Mennesker og Dyr, enkeltvis eller tilsyneladende i Sammenspil, findes kun faa. Skibsfigurer ses dog ved »Haldene«, *Brogaard* i Olsker, Soltegn (13) og skaalformede Fordybninger under *Strandbygaard* i Ny Larsker, de sidstnævnte alene paa »Alterstenen« i Husmandsskoven i Ibsker og under *Ringe* i Vestermarie; forskelligartede Billedflader ses ved Sandvig—Allinge.

Lige saa stor Tiltrækning vil det have at besøge *Bautastenene*, hvad enten man foretrækker de enkeltvis staaende, som »Knægten« paa en af (13) Røser ved Munksgaard i Olsker, »Hellig Kvinde med hendes Børn« ved Gyldensaa (Østermarie), Stenen paa »Skaaninghøj« i Ibsker, »Hestestene« nord for Gudhjem, »Stammershald« ved Tejn, ligesom »Hestestenene« i Strandkanten, eller man foretrækker de mere samlede Grupper, af hvilke der er adskillige. Smukkeste, i alt Fald mest fremtrædende, uden for megen Bevoksning, er nok Gruppen i *Louisenlund*, Østermarie Sogn, i Nærheden af Svaneke; den er ogsaa den største, med ca. 70 staaende Sten paa indtil 2½ m Højde; Jægerspris Stiftelsen har Æren af at have holdt sin Haand over disse Bautastene og sørger stadig for, at de passes, navnlig ved Udhugning af den Opvækst, der til Tider næsten

helt har dækket den næststørste Gruppe, den i *Gryet Kratskov* i *Bodilsker*, 60 Bautasten; en tredie, 17 Sten, er paa »Hjortebakken« i samme Sogn, ligesom der i samme findes flere enkelt eller parvis staaende, deraf »Gamle Haagen« eller »Helled Haagen« paa Udmarken.

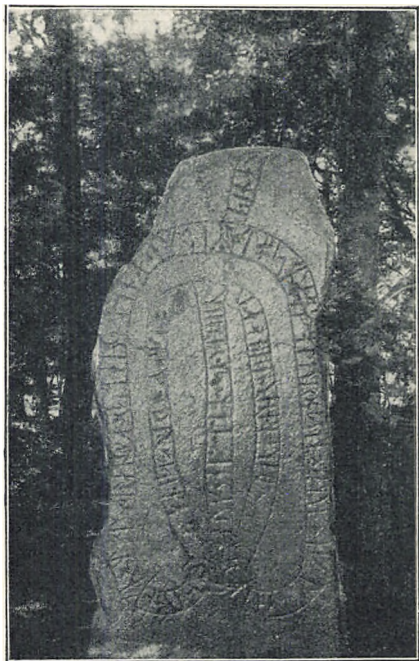

Fig. 3. Brogaard Runesten.

Hvad betyder disse Bautasten? — Desværre, de er jo stumme, nu, selv om de selvfølgelig for Samtiden, der vidste Besked, har været levende Minder om Personer eller Begivenheder. Vel snarest og oftest det første. Selv om der findes Bautasten, som er i nær Forbindelse med Bronzealdershøje, behøver de jo ikke at være fra Højenes Tid; de kan være anbragt der senere (men nogle af dem er nu nok gamle). Derimod er de, der staar paa Røser, som en ved Munksgaard i Olsker (13 Røser

ialt), nok samtidig med dem. De fleste er dog sagtens Forløbere for de talende Mindesten, Runestenene, der altid er rejst over Personer. Og i Norge har man vistnok rejst Bautasten helt op i den gryende historiske Tid.

Det er en bekendt Sag, at det, som gamle Vedel især undersøgte, ikke var Stenmindesmærker eller Høje, men de saare uanselige Gravpladser, som indeholdt de saakaldte »Brandpletter«, undertiden i Hundredvis, Pletter med kulfarvet Jord, brændte Benrester fra Ligbaalet og Smaagenstande. Det vil dog næppe være tiltrækkende for den besøgende at vise disse Pladser større Opmærksomhed — ved Kanegaard i Knudsker (nu

Rabækkegaard) begyndte Vedel; større og mindre Pladser kendes rundt om — men han vil opsøge de særlig bornholmske Mindesmærker, som endnu kan nævnes, som de saakaldte »Voldgrave« ved Kysterne, med Stenlægninger over fattige Grave, som ved »Salene« i Nærheden af Gudhjem; eller de mærkelige, kun i enkelte andre Egne af Landet sporadisk kendte »Skibssætninger«, Stenlægninger i Form af en Baad med spidse Stævne; saadanne kan findes under Egeby i Aaker Sogn, sammen med en stor Mængde Røser; beslægtet dermed er sikkert 3 mærkelige, kredsrunde Stenlægninger — de 2 med en Bautasten i Midten, — som findes ved »Paradisbakkerne« i Poulsker. I hvert Fald tilhører alt dette Jernalderen.

Og saa er der endelig *Runestenene*, som Bornholm har saa mange af, ialt ca. 40. Mest vil man finde dem ved Kirkerne; nogle af dem er de allerede nævnte. Det vil blive for trættende at gennemgaa dem alle. Nævnes skal dog Brogaard Runestenen, der staar ved Landevejen Hasle—Rønne og er af de mere anselige, med sin lange Indskrift anbragt i Baand, der dækker den jævne Forside og som beretter, at Svenning lod rejse denne Sten efter Toste sin Fader og efter Alvlak sin Broder, og efter sin Moder og efter sin Søster, — samt den høje, smalle Lundsten, der staar ved Kirken, rejst ca. 1100 af Gunild efter hendes Ægtefælle Ødbjørn, og med endnu en Indskrift, der beder Krist og St. Mikael hjælpe de to Ægtefællers Sjæle til Lys og Paradis. — Indskriften er altsaa helt kristelig, og det gælder mange af de bornholmske Runesten. Korsmærket ses ofte, og mange er fundne paa og ved Kirkegaardene. Paakaldelse af Kristus og Guds Moder er meget almindelig. Mange er ligefrem af Gravstenskarakter. De mere betydelige er allerede nævnt tidligere.

Vandringen til Oldtidsminderne blev meget lang. Men det er ogsaa den, der giver mest Udbytte. Man har endogsaa benyttet dem til at tale om store Forskydninger i den bornholmske Befolkning. Snarest er det dog de livlige Handelsforbindelser mod Nord og Syd, der til en vis Grad præger ogsaa Oldsagsfundene. Fremmed Oldtidsmønt er meget almindelig, især romerske fra Kejsertiden, og arabiske, de saakaldte kufiske, tynde, men ret store Sølvmønter, der

bl. a. er slaaede i Byen Kufa. Saaledes er der, for blot at nævne de største Fund af romersk Mønt, fremdraget 255 Sølvdenarer ved Robbedale, nær Rønne, 36 Guldsolidi ved Soldatergaard i Aaker og 29 ved Saltholmsgaard, Ibsker. Vil man i et bestemt Punkt opsøge bornholmsk Særpræg, kan man blot oplede i Museet i Rønne de smukke brede pladeformede Spænder fra Bronzealderen. Har man engang set dem, glemmer man dem ikke. Men man kan ogsaa finde det i mangfoldige Spænder fra Oldtidens senere Del, f. Eks. smaa, fugleformede Fibulaer, der i det øvrige Danmark kun optræder som sjældne Gæster, der sagtens atter er Tegn paa gammel Handel.

Men det er vist paa Tide at give *Kirken*, hvad dens er, og det er igen noget meget ejendommeligt.

Man begynder nu at kunne se lokaltprægede Grupper inden for de middelalderlige Kirker i Landets forskellige Egne. Men

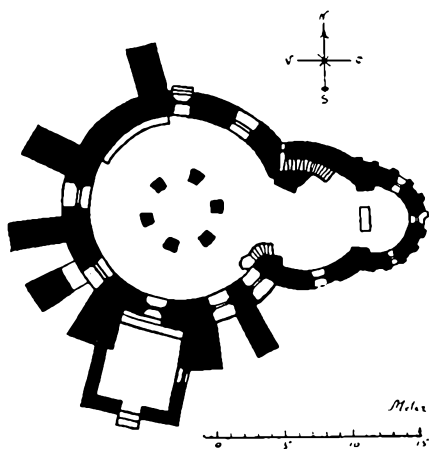

Fig. 4. Østerlars Kirke.

at Bornholm havde sit eget Særpræg, har man aldrig kunnet være i Tvivl om. De svære firkantede Taarne bærer umiskendeligt Vidnesbyrd om ikke blot at være til Prydelse, og de mange *Rundkirker* viser i hele deres massive Byggemaade lige saa tydeligt hen til Forsvarsøjemed i Ufredstider, som i den tidlige Mid-

delalder jævnlig maatte komme for den isolerede Befolkning*). Ogsaa den isolerede svære »Steval« til Klokkeren er noget for sig selv. Kirkerne er antageligt alle byggede indenfor et stærkt begrænset Tidsafsnit; snart efter 1200 stod de vistnok alle rejste, vel at mærke i den gamle Skikkelse, som nu kun ses i Ibsker, samt i de 4 Rundkirker, medens alle de øvrige mere eller mindre

*) I 1376 fik Aakirke af Erkebispen testamenteret en Blide. (Hist. Medd. om Kbhvn. II, 2, 1925.)

er ombyggede. At de næsten alle har Navn efter Værnehelgener og den Dag i Dag betegnes efter dem, ligger i det foran berørte, at der ingen Landsbyer findes. Ogsaa vore øvrige middelalderlige Kirker havde deres særlige Helgen, men Navnet er nu mest gaaet ad Glemme. St. Knud, St. Peder, St. Poul og St. Laurentius' Navne hører man endnu gennem Knudsker (= Knuds Kirke), Pedersker, Poulsker og Ø. Larsker; nogle er dog ogsaa paa Bornholm forandrede siden Reformationen (Aa, Ny, Ruts og Rø).

Den bornholmske Rundkirke forstaas bedst ved at begynde med den simpleste og maa-ske ældste, der til-lige findes i en af fremmede stærkt besøgt Egn, en Milsvej syd for Gudhjem, nemlig Øster-larsker. De tunge Støttepiller uden-

Fig. 5. Ols Kirke.

om maa tænkes borte. Kommer man fra Vaaben-
huset i Syd ind i det runde Kirkerum, ser man
først ikke meget andet end den svære, af Buer gen-
nembrudte, 16 m brede Midtpille, der kun efter-
lader en halvfjerde Meter bred Omgang, som i Øst
aabner sig bredt ud til et særlig udbygget Korparti.
Snæver er Opgangen inde i selve den meterbrede
Mur til de to øvre Rum, hvor man endnu øverst
ser tydelige Minder om Forsvarsanvendelsen. *Nylars*
ligger en god Milsvej sydøst for Rønne; den viser for
saa vidt Typen bedre, som den er fri for de senere
tilbyggede Støttepiller. Midtpillen er her betydeligt
slankere, kun 2 m br., samme Murtykkelse som selve
Kirken viser. Den er nok en af de sidst byggede; man
har opdaget, at man kunde naa Formaalet uden alt-
for voldsomme Murmasser. Ogsaa Kalkmalerier, som
dog er et Par Hundredaar yngre end selve Kirken,
giver Rummet en langt festligere, lysere Karakter;

men gaar man op i de øvre Stokværk, er Forsvars-villien atter tydelig udtrykt.

For middelalderlig Gudstjeneste kunde disse mørke Rum vel anvendes; men man forstaar, at senere Tider har ændret paa dem og det tit ganske væsentligt, eller helt opgivet dem, som Østermarie. Hvor Taarnet var noget for sig, er det bedre bevaret, saaledes Ibskers firkantede Taarn med sine 3 stenhvælvede Stokværk og det øvre som Forsvarets egentlige Sæde. Ved Aa Kirke er Forsvarskaracteren derimod i det ydre afsvækket for det arkitektoniske, men dets nedre Etager er atter stendækkede, og foroven har der været Tinder og Skydeskaar. Aakirke er ogsaa af andre Grunde værd at besøge. Ikke blot har den den berømte Døbefont af gullandsk Sandsten, med elleve Billeder og den lange Runeindskrift, der dels fortæller om Billederne, dels meddeler os, at Mester Sighraf udførte Arbejdet, men tillige minder Ligstenen med de legemsstore Billeder af den lybske Høvedsmand Schweder Ketting og hans 2 Hustruer, fra Tiden snart efter 1572, da hans anden Hustru døde, om Hanseaternes Tid. Og derom minder ogsaa de Kapeller, alle eller dog de fleste, 7 var der engang, som byggedes af og for de fremmede Fiskere, Handlende og Sømænd, som kom til Øen, St. Anna's Kapel for Eksempel, som endnu stod til 1896, og det i de senere Aar udgravede *Kong Salomons Kapel* paa selve Hammeren. Allerede kort efter 1500 var deres egentlige Bestemmelse forbi, og efterhaanden forfaldt de.

Taget som Helhed giver saaledes Kirkerne et mærkelig blandet Billede, som genspejler Bornholms kristelige Tid i dens vekslende Skifter. Helt paa middelalderlig Grund bliver den, som tager sig for at besøge *Voldsteder og Borge*.

Der er ikke saa faa af dem, og man maa vist indrømme, at det ved Siden af Rundkirkerne er dem, og da ganske særlig *Hammershus*, der tegner Øens Silhuet i den almindelige Bevidsthed. Fælles for de fleste af dem er, at de ligger et Stykke inde fra Kysten, nogle Kilometer; man kunde fristes til heri at se et Tegn paa, at de ligesom de oldgræske Borge er lagt saaledes, for at truende Angreb kunde bemærkes i Tide, saa der blev Lejlighed til at samles indenfor Murene, men det kan vel ogsaa være, at Naturfor-

hold har medvirket; de ligger alle saaledes, paa naturligt isolerede Steder, at Udbygningen af Befæstningen blev forholdsvis let. Kun et Par af dem, *Lilleborg* og *Hammershus*, er tidsfæstede; om de øvrige maa i Almindelighed siges, at de stammer fra Middelalderen, snarest den tidligere Middelalder; og de kan vanskelig sammenstilles med Borge i det øvrige Land, men snarere med gamle nordtyske »Bondeborge«, saaledes som de bl. a. kendes paa Rygen. Om nogen af dem gaar helt tilbage til Oldtiden, kan være usikkert. De Borge, som man ellers henfører til Oldtidens sidste Aarhundreder, har i hvert Fald en anden Karakter.

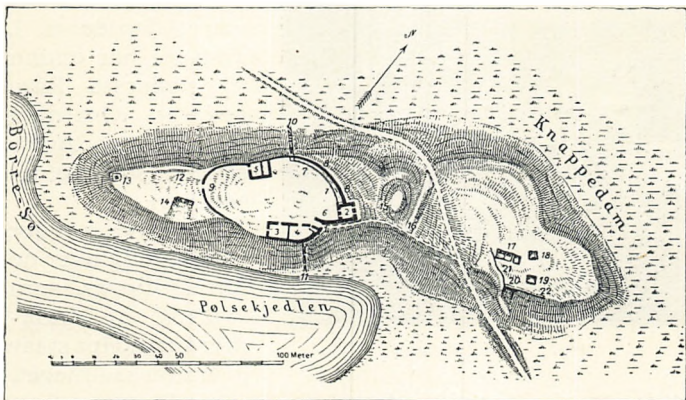

Fig. 6. Lilleborg; Grundplan, efter P. Hauberg.

1) Port — 2) Taarn — 3—4) Hovedbygning — 17—22) Stalde, Udhuse m. m.

Af de større Anlæg er *Lilleborg* ældst, i Almindingen i Vestermarie Sogn. Man ved, at Borgen blev belejret, erobret og brændt 1259 i Kampen mellem Kongen og Lundebispen Jacob Erlandsen. Fyrst Jaromar af Rygen, om hvem vi ogsaa i København i Jarmers Taarn har et ufredeligt Minde, ødelagde dem i Fællig med Erkebispens Broder. Der er senere taget en Del Sten fra Ruinen, og Omgivelserne er noget ændrede, men ikke mere, end at Borgens Grundplan endnu kan følges, saaledes som nu Hauberg for Nationalmuseet har fremdraget Resterne, og navnlig af det svære Hovedtaarn (2 paa Planen Fig. 6) staar der ikke saa lidt.

Anlægget er karakteristisk for den ældre Middelalders Borge. Af det isolerede Klippeparti har man

befæstet den centrale Del ved en svær Ringmur, og paa et senere Tidspunkt bygget det svære Taarn som Fæste. Saaledes ser nemlig ogsaa det kongelige Vordingborg ud, og nogenlunde til samme Tid maa vist Borgen henføres; i alt Fald nævner Hauberg, at den ældste Mønt, som er fundet, er fra Knud Magnussøn, Valdemars Medbejler i Tronkampene, altsaa om ved 1150. Ringmuren var mere end 1 m tyk. Indenfor

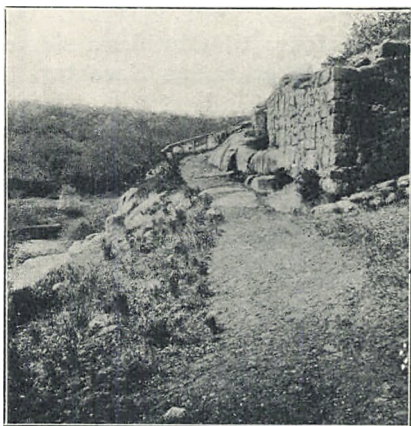

Fig. 7. Fra Lilleborg.

laa Opholdshuse, Kornrum o. s. v., medens forskellige fjernere Huse uden for Muren vel har været Stalde o. l. Taarnet har endnu sit nederste Rum bevaret. Om man vil, kan man tænke sig det som Fængselsrum.

Mere Sving er der selvfølgelig over de Forestillinger, som vækkes af *Hammershus*. Her staar jo endnu saa meget,

at der for faa Aar siden fremkom et alvorlig ment Forslag om at genopbygge Borgen. Her staar endnu først og fremmest det svære Manteltaarn, 5 Stokværk højt over Jordfladen, og man kan, naar man tæller sig frem til 4. Stokværk, finde i hvert Fald de Ydervægge, der omsluttede Fængselsrummet, hvor Korfits Ulfeld og Eleonore Christine sad som Kongens Fanger 1660—61, og det Vindue i Øst, 13 m over Jorden, hvorigennem de flygtede og, forgæves, søgte at genvinde Friheden.

Vel er Manteltaarnet gentagende forhøjet, men dette svære Fæste er Borgens Hovedværn som Lilleborgens Taarn, som Gaasetaarnet, Kalø's Taarn og enkelte andre, vi kan nævne. Hammershus er et meget stort Anlæg, og det er dobbelt, eller tredobbelt befæstet, men gør man sig den Ulejlighed at følge Murlinierne rundt, finder man uden større Vanskelighed de middelalderlige Grundlinier. Men den sene Op-

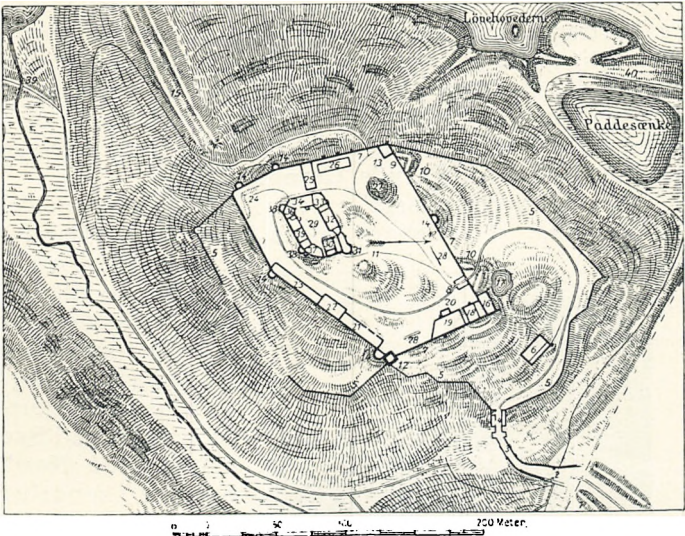

Fig. 8. Plan af Hammershus, efter P. Hauberg.

1—4) Bro og Porte — 11) Ydre Slotsgaard — 12) Blommetaarn — 13) Hundetaarn — 16, 18, 23, 25) Økonomibygninger — 29) Indre Slotsgaard; derom Fruerstue, Kirke o. s. v. samt Manteltaarnet.

førelsestid, vel snart efter 1259, og de senere Udvidelser af Befæstningerne har naturligvis gjort det hele forholdsvis kompliceret.

Selvfølgelig er Borgbanken som skabt til at befæstes, helt isoleret og kun i Øst tilgængelig ad en Bro paa høje Piller. Vejen fører frem til Ringmuren, hvor man møder »Blommetaarnet« (Fig. 8:12); følger man Murlinien rundt, finder man halvrunde, fremspringende Taarne, som Lybækkerne nok har føjet til, den Tid de havde Borgen inde. Vi forbigaar de talrige Bygninger, der støttede sig til denne ydre Ringmur og haster frem mod Nordvest, hvor de mere vitale Dele laa, med Manteltaarnet, Kirken og Fruerstuen. Over Kirken laa fordem de kongelige Opholdsstuer, thi Hammershus var ogsaa indrettet paa at modtage Besøg af sin Herre, hvad enten det nu i de skiftende Tider var Kongen eller Erkebispem. Stærk var Borgen, men dog erobrede de lybske den 1522. I Karl Gustavskrigen var Printzensköld Herre paa Borgen, saa kort det varede; men derefter er dens Glans forbi, og 1743

blev det bestemt, at den skulde nedbrydes. Hvad der er borttaget, er dog foruden Tagværk og Skillerum væsentlig ydre Dele, medens Granitten er blevet paa sin Plads. Indtrykket af dens Masse er vel snarest forøget derved; sjældnen malerisk ligger Ruinen, og i hvert Fald har vi ingen middelalderlig Borg, der saa levende taler om Fortids Gerninger.

Om de øvrige Borge er der ikke stort at melde. I Nærheden af Lilleborg findes en af dem, »Gamle-

Fig. 9. Hammershus.

borg,« atter isole- ret, paa en Klippe- banke. Kendelig er egentlig kun den vidtstrakte Ring- vold med 2 Port- aabninger, en i Syd og en mod Nord. Svagere kendeligt er Anlægget om »Storeborg« i Spæ- linge Mose i Rø, »Ringeborg« ved Rispebjerg i Peder- sker (der endnu 1645 benyttedes som Dækning af Militsen); en anden

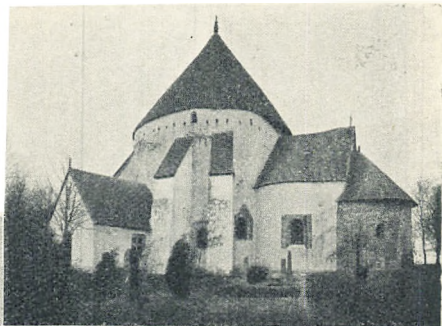
»Gamleborg« i Ibsker har en Slags Ringvold; af lig- nende Art var vist ogsaa »Borrehoved« i Rø Plan- tage. Men den, der til Sammenligning med de mid- delalderlige Borge vil se et regelret nyere Tids Anlæg, bør selvfølgelig vove sig over salten Sø til Christiansø.

Kort har det været, hvad der her har kunnet siges om Fortidens Mindesmærker paa Bornholm. Men dog vist- nok tilstrækkeligt til, at det tør menes, at de paa sjældnen levende Maade optegner et Rids af Øens Skæbne i skif- tende Tider. De Holdepunkter, som her er meddelte, kan let udredes og suppleres. Og Bornholmerne selv er saa levende med i deres Ø's Historie, at enhver fremmed, som søger nærmere Besked om, hvad han ser, ikke behøver at gaa langt af Led, for at finde den der vil staa ham bi.

RUNDKIRKE-RITORNELLER

Østerlarsker.

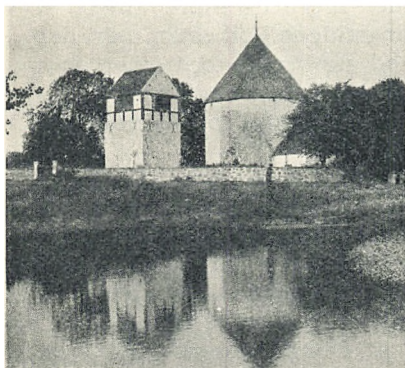
Du e – om de går an å saj sin Menijn –
ejn osta-rujner Prost i stor Forste-
nijn,
å Stivvelijn ver Sian å – e Denijn.

Nyker.

»Min kjæra Kjærkja, va din Moer
Mölla?
Å Ståzijn i dijn Top – e ded en Kjölle?»
»Kajn du då inte se? Ded e min
Nölla!«

»Ih jo, du e en hvid-omsjörtad Pibel!
Snårt dajnsar let du åuer Nyker Ejnja,
s'a Stivvelijn forgjædder Præst å Bibel!«

Nylarsker.

»Du spajlar stöt i Dammijn, rujna Paia,
dijn Dailihed! Hvem herar du dej for?»
»For Stivvelijn, om æjla du kajn taia!«

Olsker.

»Saj, smarta Pibel, hvorfor stå på Tærna?
Å på ejn Knajl te-me?» »Jå vijle gjærna,
om ajle så mej i de hvide Klærna.«

A. Jensen.

Bautasten paa Hjortebakken i Bodilsker.

Ad. Møller, Ronne, fot.

NOGLE BORNHOLMSKE STEDNAVNE*)

Af SVEND AAKJÆR

Den Formodning vinder mere og mere Tiltro, at en hel Del af Folkevandringstidens Folkestammer, der med en egen Pludselighed og Vælde optræder som Grundlæggere af nye Riger og Kongeslægter i forskellige Egne af Mellemeuropa, er udvandret fra nordiske Lande.

Ingen tør mere tvivle om, at Cimbrer, Teutoner og Charuder (Harder) stammer fra Himmerland, Ty og Hardsyssel; størst Sandsynlighed er der ogsaa for, at Anglerne stammer fra Angel, og derfra har bredt sig til Thüringen og England; nogen Mulighed for, at Vandilier eller Vandaler kom fra Vendel eller Vendle-Syssel er der ogsaa, og at Longobarderne, efter en Tid at have opholdt sig i det nordligste Tyskland, og maaske før den Tid i Norden som Barder eller Had-Barder, siden drog til Norditalien, hvor Lombardiet

*) Jeg skylder Stednavneudvalgets Samlinger Storsteparten af de i denne Afhandling omtalte Navneformer, hvorfor herved meddeles min bedste Tak.

endnu bærer deres Navn, og grundlagde et mægtigt Rige, derom tvivler næppe mange.

Der er derfor heller ikke noget paa Forhaand unaturligt i den Tanke, at ogsaa *Goterne*, hvis gamle Sagn selv angav Norden som deres Hjemstavn, og *Burgunderne*, der efter en Tid lang at have siddet oppe ved Østersøkysten, ret pludseligt dukker op længere nede i Tyskland og grunder et Rige i Egnen omkring Worms, hvortil hørte ogsaa det franske Landskab Bourgogne (*Burgundia*) — at disse to berømmelige Folkestammer kunde stamme fra Norden. Man har derfor tænkt sig, at *Goterne* stammede fra *Gotland*, eller i alt Fald havde givet denne Ø sit Navn, og at *Burgundernes* Navn genfandtes i Ønavnet Bornholm, hvis ældste Form maa være *Burgundaholmr* (*Burgundernes Holm*), eller efter andres Mening *Burgundar Holmr*, *Burgunds Holm*. I sidste Tilfælde maa man nærmest tro, at Øens egentlige Navn er *Burgund*, med en Endelse *-und*, som er ret almindelig ved gamle Ønavne, f. Eks. *Anund*, det gamle Navn for Anholt, og *Ekund*, den oprindelige Form for Jegindø.

Disse to store Øer, *Gotland* og *Bornholm*, har begge spillet en meget betydelig Rolle i Oldtiden, idet de har været vigtige Handelspladser allerede i den romerske Jernalder, hvorom ikke mindst de talrige Møntfund bærer Vidne. Den engelske Konge Alfred den Store føjede til sin Oversættelse af Orosius' Verdenshistorie, noget før Aar 900, et Par Rejseberetninger af to Mænd, *Ottar* og *Wulfstan*, som bl. a. ogsaa for første Gang nævner Øen, som de kalder *Burgendal-land*, hvad der maa betyde *Burgundernes Land*. Siden nævnes Øen i noget forvansket Form, engang i det 12. Aarhundrede (*Burgandelholm*), og 1224 (*Burgundomlinæ*, skal vel være *Burgundolmiæ?*), og sin første rent danske Skikkelse har Navnet i Kong Valdemars Jordebog *Burghændeholm* 1231; 1295 *Borghundarholm*.

Der kan næppe være Tvivl om, at Øen har sit Navn af en Borg, dog næppe af det i Middelalderen opførte vidtsynlige *Hammershus*, som har knejset paa Hammeren (*Hamar* 1291) siden da.

Allerede i Middelalderen var Øen delt i 4 Herreder. Vester Herred hed tidligere (1149) *Rønne Herred*

efter Øens »Hovedstad« *Rønne*. Denne Bys Navn lød tidligere *Rodne*, *Rotnæ*, *Rotna*, og indeholder vistnok et Ord, som ogsaa synes at foreligge i norske og svenske Stednavne *Rotnebu*, *Ronneby*, *Rotneim* (ældre *Rotnheimr*); det forklares i Norske Gaardnavne V. 111 af (*h*)*rjóta* »styrte, falde, glide ud«, der skulde have dannet Ordet (*h*)*rotn* »Skred«, især om Jord- og Stenskred. Nørre Herred hed 1149, 1335 *Haslæ H.*, af Byen Hasle, der vel har Navn af Hassel, maaske i Lighed med Hasle Herred ved Aarhus (opr. Haslehøj), af et Tingsted, indfredet med Hasselkæppe, et haslet Vi eller en »haslet Vold«. Sønder Herred hed 1149 *Michlingæ H.*, Øster Herred hed *Hænnings H.*

Det er ellers mærkeligt at se, hvor ungt et Præg denne Øs Stednavne har, til Trods for Øens ældgamle Bebyggelse. De Navnetyper, bortset fra de to Ing-Typer i Herredsnavnene, der rækker tilbage før Vikingetiden, er kun yderst faatallige. Flest er der i Øster Herred, hvor *Gudhjem* (ældre Gudium 1598) sikkert, i Lighed med lignende Navne i det øvrige Danmark og i Norge, er et ældre Gudheim og minder om hedensk Gudsdyrkelse. *Saltuna* tilhører den gamle Type *-tun*, og Forleddet minder utvivlsomt om, at her har en Stormand eller Høvding haft sin *Sal*, sin Sædegaard. *Mælsted* i Gudhjem Sogn er af Typen *-stadir*, men Forleddet er næppe noget olddansk Personnavn (Melli, Mæle), men snarest blot Ordet *medal*, »middel«. *Ypernestad* i Ø. Marie Sogn kunde derimod, ligesom Ypernegaard, Ypernelund og Yperne Mølle i Nykirke Sogn, indeholde det fra Lundhøjstenen (Klemensker Sogn) kendte bornholmske Mandsnavn *Ødbjørn*, der uden Vanskelighed kunde faa Formen *Ybber(n)*, ligesom *Gudbjørn* blev til *Gybber*, og ligesom *Esbjørn* (Esbern, opr. Asbjørn) er blevet til *Esper* eller *Jesper*. Navnet *Tingsted* i V. Marie Sogn er derimod uden Tvivl et virkeligt Tingsted og ikke nogen Stad-Type. Tvivlsomt er ogsaa det mærkelige *Skarpeskade*, der ganske vist 1434 skrives *Skarpestathe*, men 1598 *Skarpeskouff*. Heller ikke tør man sikkert fæste Lid til, at *Allinge* er et ægtefødt Medlem af den ældgamle Ing-Slægt. De fleste Byer af dette Navn synes nemlig tidligere at have heddet *Alændæ*, »Aa-Lænde«, en Landstrækning langs en Aa, og det er derfor mu-

ligt, at Navnet skylder Kampelykke Aa sin Oprindelse. Hvorledes man skal stille sig til *Spælinggaard* (1664 Spelling), *Skærpingegaard*, *Basta* og *Lista* (1379 Ly-sta), er ogsaa tvivlsomt. Derimod kan der næppe være Tvivl om, at *Keldingeby* indeholder et overalt i danske Naturnavne forekommende Ord *Kelding*, som maa have været en Sideform til *Kilde* (kelda); altsaa heller ikke dette Navn er en ægte Ing-Type.

Der er ogsaa et tilsyneladende ungt Præg over de ganske faa bornholmske *Løse*-Navne, der næppe rækker saa langt tilbage som deres Frænder paa Sjælland og Fyn. Jeg har i Danske Studier 1922 i en Afhandling om »Løser og Løkker« søgt at begrunde den Opfattelse, som allerede Oberst Emil Madsen og Professor Johs. Steenstrup har fremsat, at *Løse* betyder »Græsgang«; men herimod er der, netop under Henvisning til de bornholmske *Løse*-Navne, blevet rettet nogle Indvendinger i samme Tidsskrift af Gunnar Knudsen: »Svend Aakjær har sikkert Ret i, at Græsgange ikke behøver at være lav, flad Mark, men en Betingelse er det dog, at der skulde kunne gro Græs.« Denne Betingelse er imidlertid netop tilstede ved de bornholmske *Løser*, hvad der pudsigt nok fremgaar af selve Gunnar Knudsens Artikel, hvori det nævnes, at der i Stenløsen er ikke blot 2 Tdr. Land Agerjord, men ogsaa hele 4 Læs Eng, og i Aaløse er der 2 Stykker Agerjord eller 1½ Tej (Teg »Agerlod«). Saa de bornholmske *Løser* modsiger ikke min Formodning, om at der har groet Græs paa *Løserne*.

Den af de faste Stednavnetyper, der har den største Udbredelse paa Øen, er aabenbart *-by*. I Sønder Herred er der 8, i Vester Herred 6, i Øster Herred 6, i Nørre Herred 5. Navnene tilhører alle det ældre Lag inden for denne Type: *Aaby* (1416 *Aby*), *Stenby*, *Kaasby*, *Tornby*, *Risby*, *Strandby*, *Myreby* (af Myre, »Mose«), *Gadeby*, *Dyndeby*, *Egeby* o. s. v. De indeholder ikke Personnavne, som i Danelagen i England og i Angel, men som oftest velkendte danske Naturord, og denne Types Hovedtid er vistnok 700—900. Ordet *By* betyder egentlig slet og ret »Bolig«, og var oprindeligt snarest Betegnelse for en enkelt Gaard, en Avlsgaard el. lign. Fra omtrent samme Tid, muligvis lidt ældre, er Navne sammensat med *Tofte*

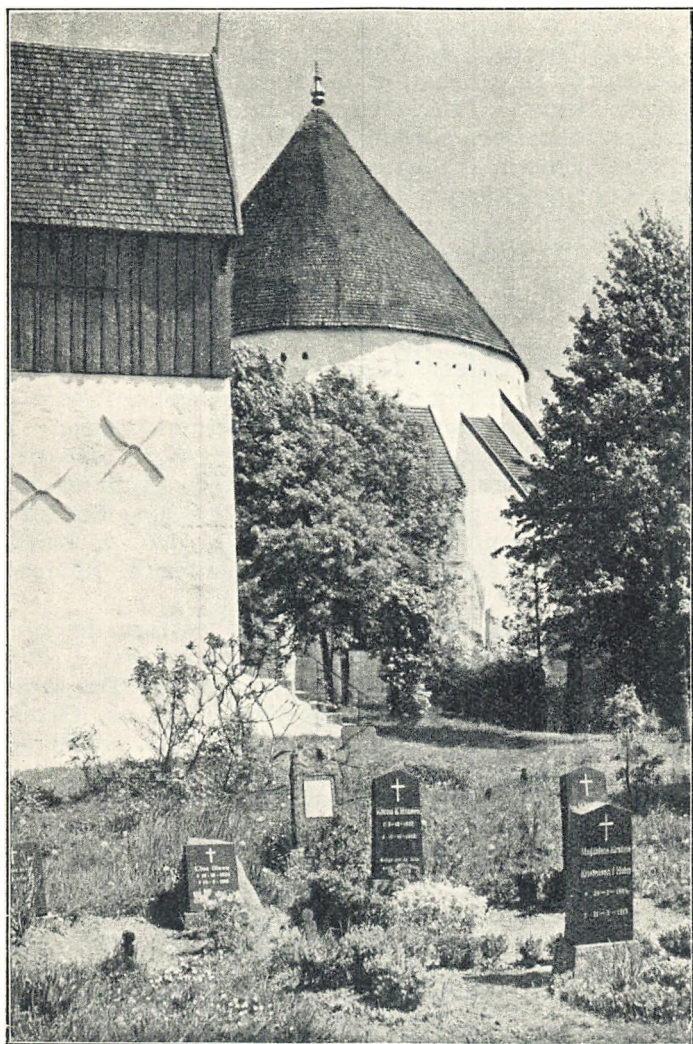

og *Ager*, af den sidste Type findes *Arnager* (muligvis *Arnar-aker*, »*Ørne-Ager*«, jfr. *Ørnesten* tæt derved) i *Vester Herred*.

Et endnu yngre *Præg* har som bekendt *Sognenes* Navn paa *Bornholm*, idet de fleste har Navn af den kristne *Helgen*, hvortil *Sognekirken* var indviet: *Knuds*, *Mariæ*, *Nilaus* eller *Niclaus Kirke Sogn*, nu *Knudsker*, *Øster* og *Vester Markersen* (af *Marikirke-Sogn*) og »*Nylarsker*«. *Rødsker* eller *Ruths Kirke* (1530 *Andreis sogen*), *Klemensker*, *Olsker*, *Larsker* (*Laurs* eller *St. Laurens Kirke*), *Ibsker* (*Jæep Kyerkye soghn* 1424), *Bodilsker* (*Botulfs Kirke* 1429), *Poulsker*, *Pedersker*. Anden *Oprindelse* har dog *Aakirkix Sogn* (*Aaker*), *Røskirke Soghn* 1491 (*Rø*), *Gudium* (*Gudhjem*), samt *Købstæderne Rønne* (*Rotna*), *Sandvig*, *Nexø*, *Svaneke* (*Svanevig*), *Allinge* (*Alænde?*), *Hasle*.

Det ser saaledes ud, som om det først er i *Vikingetiden*, *Øen* har faaet *Hovedparten* af sine ældre *Stednavne*, og de allerfleste af *Sognavnene* er endda ikke ældre end *Sognekirkerne*. Ogsaa *Øens* ualmindelig talrige *Runestene* (lige ved 40) har et sent, til *Dels* et kristent *Præg*. Grunden til, at *Sognekirkerne* fik saa sene Navne, er vel snarest den spredte *Bebyggelse* med de mange *Enkeltgaarde*, og Grunden til de talrige *Runestene* maa formentlig søges deri, at saa mange af disse *Enkeltgaardes* *Beboere* var frie *Odelsbønder* og *Stormænd*. *Hovedparten* af vore *Runestene* er nemlig uden al *Tvivl* rejst af og over *Folk* af *Stormandsklassen*, *Drenge* og *Thegner*, *Thuler* og *Goder*, *Lændemænd* og *Styresmænd*, af hvilke ikke faa var *Kongens Hirdmænd* og *Ombudsmænd*. Ingen af de *bornholmske Sten* synes dog at være ældre end det 11. *Aarhundrede*, og den største *Part* viser kristen *Oprindelse* med *Paakaldelse* af *Krist*, *Gud* og *Guds Moder* eller *Drotten* og *Sante Mikkel*.

Paa to af dem, *Bjælke-Stenen* fra c. 1080 og *Vester Marie VI* fra c. 1150, nævnes en *Mand* som »en god *Dreng*«. Desværre har hverken *Wimmer* eller senere *Forskere* tilfulde forstaaet, hvad der menes med denne *Betegnelse*, som er ret almindelig paa danske *Runestene*. Man oversætter det i *Almindelighed* som »en gæv, ung *Mand*«, »en gæv og dygtig *Yngling*«, endogsaa »en *gudfrygtig Yngling*«. Intet er mere fejlagtigt,

Østerlars Rundkirke.

Viggo Ronne. Gudhjem, fot.

og efter at nu Dr. Marius Kristensen har givet en langt mere tiltalende Tolkning af den fynske Glavendrup-Sten end den hidtidige, som talte om »Alle Saalve-Gode, Viets hæderværdige Vogter«, mens det rigtige

er »Alle Saalve (den gustne), Viernes Gode, hæder-værdige Thegn«, saa vilde det ogsaa være godt, om vi kunde faa slaaet fast, at baade *Thegn* og *Dreng* er ganske bestemte *Titler*, brugt om Oldtidens Stormænd. Ligesom Kongens hæderværdige (hethwarthe) Mænd eller Thegner var Rigets fornemste Stormænd, saaledes var ogsaa Drengene en Art lavere Thegner, i mangt og meget mindende om Riddertidens Væbnere overfor Ridderne. I Frankerriget talte man om *Kongens Dreng* (*pueri regis*), i Danelagen i England sad der danske »Dreng« i Hundredtal som Ejere af Godser og Herregaarde, og i Knud den Stores engelske Love deles Adelen i to Klasser, *Thegner* og *Mindre-Thegner*, som Danerne kalder »Ynglinge« (*juvenes*), tilføjes der med en tydelig Henvisning til Danernes Drengene.

Lad os derfor i Fremtiden blive fri for den besynderlige Oversættelse af »han var en grumme god Dreng« ved »et pænt, ungt Menneske«, naar det snarest betyder »en velbyrdig Væbner« el. lign., mens en »grumme god Thegn« betyder »en højbaaren Ridder« el. lign.

Af saadanne Drengene og Odelbønder maa der altsaa have været mange paa Bornholm endnu i den første kristne Tid; men der er dog ogsaa en Del Minder i Stednavnene fra endnu ældre Tider om Gude-tro og Tingfærd, om Herremænd og Thuler, om Borge og Fæstninger.

I et Tal af over 100 findes der rundt om i vort Land Navne, der rummer Minder om *Thulen*. Denne Embedsmand, som ogsaa nævnes paa Snoldelevstenen i Tune Herred c. 800—825, har sandsynligvis i den sidste hedenske Tid været en Art Herredshøvding og Lovsigemand ved Herredstinget, og et Par Navne af denne Type findes nu ogsaa paa Bornholm. I Rødsker Sogn nævnes *Tuleborg*, paa *Borre*, *Borregaard*, og i samme Sogn er der flere Minder fra Oldtiden. *Kumlehøj* indeholder vel det gamle nordiske Ord for Kæmpe-graven *Kuml*, *Ravnehøj* plejer ellers andre Steder at være Navnet for Retterstedet, hvor Ravnene flokkedes, *Brøndhøj* minder vel om en Kilde, og *Blaakær* er vel, i Lighed med talrige lignende Navne i det øvrige Land, et oprindeligt *Blodkær*, et Offersted, hvor man *blotede*. *Staalehøj* og *Kagsgaard* kan begge inde-

holde Minder om hellige Stolper (*Stadul* og *Kag*), rejst til Ære for de gamle Guder. I Sognet findes, som i flere bornholmske Sogne, »Sognets *Gildesjord*«. Vore Landsbygilder kan ofte række helt tilbage i den hedenske Oldtid, da man »holdt Gilde« paa den aabne Mark, ofte ved en hellig Kilde, og selv medbragte sin »*Føring*«, sin Offergave til det fælles hellige Maaltid.

Ogsaa i Knudsker Sogn har vi maaske et Minde om Thulen. Nogle Høje kaldes paa et Udskiftningskort for *Tuel Høje* (men paa Generalstabens Kort ganske vist *Tillehøje*), og *Gallykkegaard* minder sikkert om en *Galgeløkke*, mens *Smørby* kan indeholde et gammelt Navn for en Landbrugsguddoms Offerplads, hvor man »besmurte« hans hellige Sten med Smør eller med Offerdyrenes Blod. Ogsaa her findes baade *Gildesgaarden* og *Gildesbo*, der minder om et Landsbygilde.

De fleste Købstæder har haft deres Rettersted i Nærheden. Ved Rønne ligger *Galgebakken* og *Galgeløkken*, ved Nexø *Galgebakke* og *Galgehus*, ved Allinge *Galgebakke* og *Stejlebjærg*, hvor Misdæderne klædte Stejle og Hjul, ved Sandvig mindes ikke *Galgebakken*, men derimod *Tingbakke*, og ved Aakirkeby tager *Ravnebakke* vist *Galgebakkens* Plads.

Ogsaa ude paa Marken er der ved flere Byer Spor af Rettersteder, der ofte ligger nær ved hedenske Helligdomme eller gamle Tingsteder.

I Olsker Sogn laa *Ravnedal* og *Borredal*; *Blaaholt* og *Blaakilde* kunde minde om hedenske *Blot*; *Staaehøj*, som det ovennævnte i Rødsker Sogn, om en *Stadul* (*Støtte*) eller *Sule*, en hellig *Stolpe* paa Højen. I Sognet findes *Gildesjorden* og *Gildesbo*, og det er muligt, at Navnet *Løghøj*, ligesom *Løvhøj* i Bodilsker Sogn, er et ældgammelt Navn for en fredet, viet Høj, hvadenten det nu er en Helligdom eller et Tingsted, snarest det sidste.

I Rø Sogn, hvor det bekendte Navn *Helligdommen* allerede kendtes 1624, og hvor et Sted kaldes *Den hellige Kilde*, findes ogsaa en *Ravnedal*. I 1625 kaldes et Fiskerleje i Rø Sogn for *Gudium*, og det er derfor muligt, at Nabosognet *Gudium* (*Gudhjem*), der bærer et af de ældste Navne paa Bornholm, har haft sine Forbindelser helt ind imod Helligdommen i Rø,

ligesom dets Navn minder om hedensk Gudsdyrkelse i en meget fjern Oldtid. Ogsaa Rø Sogn har sin *Gildesgaard*, og om en Borg minder vel *Borgen* og *Borgedal*.

I Øster Marie Sogn minder *Ravnsgaard* vel næppe om Ravne og Rettersted, snarest om Mandsnavnet *Ravn*, men *Retterhøje* er vel Tinghøje, og *Blaakulle* er maaske i Lighed med *Blodkold*, *Blodkulle* andetsteds en hedensk Blotehøj. *Troldelund* og *Tryllehøj* minder jo ogsaa om »Troidesagn og dunkel Tale«, og *Gildesbo* om Boden, hvor man holdt Gilde. Sandsynligvis er *Himmelbjerg*, ligesom *Himmelhøj* i Ibsker og ligesom en hel Del lignende Navne i det øvrige Land, Minder om en gammel hedensk Lysdyrkelse. Samme Oprindelse har sikkert en hel Del Navne med *Skin* (Skinbjerg, Skinnesmose o. a.), hvortil sagtens hører *Skindermyre* og *Skinderbygaard* i Klemensker Sogn, trods det mistænkelige d.

I Klemensker Sogn findes desuden en *Thorshøj*; *Gildesbo* minder om Gildet, og *Borgedal* om Borgen. *Trægaard Høj* kunde maaske minde om en Trægaard ved Borgen, enten en indhegnet Have eller muligvis et Trægærde af Palisader, en af de ældste Former for Befæstning. Om saadan et Palisadeværk, hvis gamle nordiske Navn var *Hagel* eller *Hagelværk*, minder sikkert *Haglebjerggaard* i Klemensker, *Haglebjerg* i Ibsker, og muligvis *Køge* i Rø, hvis det er gammelt og oprindeligt. Køge paa Sjælland, der oprindeligt var Navnet paa en gammel Værneborg ved et Vad over Lellinge Aa, Gl. Køgegaard, har nemlig uden Tvivl Navn af *Køger* eller *Kag'er*, Pæleværk eller Palisader.

Foruden i Klemensker findes Tors Navn muligvis ogsaa i Vestermarie, *Torevandet*. I hvert Fald er dette Sogn overordentlig rigt paa Oldtidsminder i Stednavnene. *Galgebakke*, *Stejlebakke* og *Gallingegaard* minder vel om Rettersted, som *Tingsted* og *Gildesgaard* om Tingets og Gildets Plads. Voldstedet *Gambleborg* og Ruinerne af *Lilleborg* minder tillige med *Borgsø* om anselige Borge i Sognet, og om Oldtidshelligdomme minder vel *Smørmose* og *Smørenge*, muligvis *Kaggegaard* (Kagge »Gudestøtte«?). Om en ældgammel Gudsdyrkelse, hvor man agede Gudens

Gudhjem med Bokul i Baggrunden. Efter Maleri af Fisker H. P. Haagensen.

Billede omkring over Agrene i Vogne, som den der er fundet ved Vognbjærg og Skinbjærg i Dejbjærg (Dødebjærg) ved Ringkøbing, minder vel *Vognsbjærg* i Vestermarie, mens Vettesmose, Pykkekulle og Pugekær blot minder om almindeligt smaat Trolldøj (Vætter og Pu-

ger, Nisser og Alfer). Om *Segen Kilde* og *Koldekilde* kan have haft Ry som Helligkilder, ved jeg ikke.

Mens Thorvand og Thorshøj ikke behøver at gaa ret langt tilbage i den hedenske Tid, saa vidner Vognsbjærg og Smørmose om høj Ælde, og det samme gælder om nogle hedenske Navne i Pedersker Sogn: *Karls-høje*, *Alhøje* og *Aalhammer*. Den Tid, da et hedensk Tempel hed *Aal* (alhs) i Danmark, og da *Karl* var Navnet enten paa Guden (Thor-Karl om Thor eller Karl = »den gamle« om Odin) eller paa Præsten, hvorfra siden overført til Kongen, den Tid ligger saa fjernt som de hellige Guldhorn og Offerkedelen fra Gundestrup, helt tilbage i den romerske Jernalder eller før. I Pedersker minder vel *Ringborg* og *Borregaard* om en Borg, og *Keldingeby* om en Kilde, ligesom *Kielinghøj* i Rønne og Nylarsker Sogne, *Kjeldingbro* i Klemensker.

Hvad der maaske desuden kan kaste Glans over Pedersker Sogn, er, at maaske en *Jarl* har bæret det med sin Nærværelse. Der findes en *Jershøj* i Sognet, og lignende Navne kan i andre Egne komme af Jarls-høj (saaledes Jerslev, Jersore o. fl.). Om andre kongelige *Aarmænd* eller Ombudsmænd, af et Ord *Aar*, der egentlig betød Bud eller Sendemand, og som sandsynligvis forekommer i Aarslev og Aars (Aars høj), minder maaske nogle enkelte Navne paa Bornholm. I det gamle Vestermarie Sogn, der, som vi saae, foruden Tingsted og Rettersted og flere meget gamle Helligdomme tillige rummede Minder om to Borge, findes Navnet *Aaremyre* (af Myre »Mose«). I Klemensker Sogn ligger et *Aarsballe*, hvoraf man dog ogsaa har givet en anden, noget »bagvendt« Forklaring. Da der, som vi ovenfor saae, var Minder om baade Gudsyrelse (Thors og Lysets), Borg og Hagelværk, og da selve *Odin*, de styrende Stormænds fornemste Gud, vel har givet Navn til *Onsbjerggaard* (som til *Onsbæk* ved Rønne), saa var det dog ikke utænkeligt, at vi ogsaa her havde Navnet paa den kongelige Ombudsmand, *Aaren*.

Ham er det vel ogsaa, der har givet Navn til *Aarbjærggaard* i Østermarie og *Aarsdale* i Ibsker, begge Steder findes tillige Navnet *Kurehøj*, hvor *Kuren*, Vagtmanden, holdt Udkig for at opdage mulige Fjender i

Landskabet. I Ibsker vidner *Borgsø* med Voldstedet Gamleborg og *Hagelbjærg* vel om Borg og Fæstningsværk, *Gildesvallen* om Gildet, *Tingfogedgaarden* om Tinget og dets Foged, og *Viegaard* mulig om et hedsensk Vi, ligesom muligvis *Viet* i Ø. Larsker, hvor der i Sognet ogsaa findes et *Valhøj* (Offerhøj?), et *Kildevad*, et *Gildesbo* og et *Borghoved*.

Som man ser, er der alt i alt ikke saa faa Spor af forsvundne *Borge* i de bornholmske Stednavne, ligesom selve Øens Navn indeholder Ordet Borg. Dette Ord er, selv om det rækker langt tilbage i den graa Oldtid, alligevel oprindeligt et Fremmedord i Dansk. Efter den Opfattelse, som Dr. Viggo Brøndal har fremsat, stammer Ordet oprindeligt fra Lilleasien, hvor *purgos* var Navn for Vagttaarne, knyttet til Befæstninger; herfra bredte det sig til Romerne, hvor *burgus* mødte Germanerne, som Navn paa de Fæstninger med tilhørende Garnisonsbyer, der laa langs med den romerske Grænsemur (Limes) i Tyskland. Først i Folkevandringstiden er Ordet vel naaet op til Norden. Dr. Brøndal har formodet, at der forud for dette Ord allerede tidligere er indvandret to andre Ord for Fæstningsanlæg og Murværk. Det ene er *Lind*, som ret hyppigt forekommer i danske Stednavne, paa Steder, hvor Botanikere og Forstmænd (saaledes Professor Oppermann) ikke anser det for rimeligt at vente Vækst af Lindetræer, *Lindbjærg* og *Lindholm* kunde muligvis som *Lindburg* (Limburg) i Tyskland indeholde dette Ord. Det andet Ord er *Bast*, som hidtil ofte er forklaret netop som Bevoksning med Lindetræer, hvad der ikke lyder meget sandsynligt. Ordet *bastire* (fransk *bâtir*) bruges dels om at *ri* Tøj sammen, dels om at mure. Saavel dette Ord som det velkendte Ord *Bast* er i Slægt med *Baand* og *binde*, og man har ment, at det oprindeligt betød *Binding* eller *Bindingsværk* eller Bygværker deraf. Det fra Italiensk laante Ord *Bastion* paa en Fæstning, og det franske *Bastille* (Fæstning) viser, at dette Ord i senere Tid netop blev brugt om Fæstningsværker. Andre har dog tænkt sig, at det hang sammen med Latin *bastum* (fransk *baton*) en *Stav*, saaledes at det maaske snarere var *Stolpeværk*.

Under alle Omstændigheder er det sikkert ogsaa i Norden et Navn for Bygværk af en eller anden Art,

og her paa Bornholm træffes foruden de tidligere nævnte *Hagelbjærg* og *Borgbakke*, *Byggehøj* (Byggehøj gammelt Navn for Lovisehøj ved Rønne; Byggehøj ved Allinge), *Bohøj* af *Bod* (Nylarsker), *Bobakke* (Øster Marie), *Bølstedgaard* (Klemensker) og *Bolsterbjærg* (Bolstedbjærg, Nykirke Sogn) tillige *Baste Aa* i Klemensker, *Basta* i Øster Larsker og *Bastemose*, *Lindesbjærg* i Vester Marie — alle er det Steder, hvor der ogsaa i senere Tider var Borge, og hvor vigtige Ting var paa Færde. Om et langt senere og mindre betydeligt Bygværk minder sikkert Ordet *Træbena*, vistnok en gammel Betegnelse for Stubmøllerne med deres Træfod. *Træbenegaard* og *Træbenemølle* kendes i Klemensker, *Træbenegaard* i Ibsker. Dette Navn har man ment at kunne læse paa Vester Marie Stenen VI (c. 1150): »Asvalde rejste Sten denne efter Alvar, Broder sin, Dreng god, *trebinu: syni*, og Skogi sveg den sagesløse.« Wimmer læste Træbenas Sønner, men Marius Kristensen foreslaar »drepinn usyni«, dræbt ved Vaade, hvad der imidlertid ikke stemmer med Skilletegnene, og vel næppe heller godt med den »Svig imod den sagesløse«, som nævnes bagefter.

Naar man gaar dybt nok ned i de bornholmske Stednavnelag og ikke holder sig alene til Byers og Gaardes Navne, men medtager det rige Stof af Mark- og Naturnavne, da ser man, at Øen, skønt dens Navne paa Byer og Gaarde har et ret ungt Præg, der kun i faa Tilfælde viser længere tilbage end Vikingetiden, alligevel i sine Stednavne rummer Minder om de Tider, der afsatte de rige Fund fra romersk Jernalder og Folkevandringstid. Saaledes vil det meget ofte vise sig, at hvis man ensidigt holder sig alene til Navne for Bebyggelsen, men ikke medtager de ofte ældre eller ligesaa gamle Marknavne i sine Undersøgelser, vil man faa et skævt Billede af Oldtidens Bebyggelse. Et grundigt Studium af de danske Marknavne, hvoraf mindst $\frac{1}{5}$ rækker tilbage til Oldtiden, ofte endda til meget fjerne Tidsrum, vilde klare mange af de Gaarder, som vor Bebyggelseshistorie rummer, foruden at vi gennem de Navneled, de indeholder, naar ned til de ældste og ægteste danske Sprog-minder, som vore Forfædre i Oldtiden har givet os i Arv.

Fig. 1. Efter Portræt i Museet i Rønne.

LIDT OM DRAGTER OG TEKSTILIER FRA BORNHOLM

Af ELNA MYGDAL

OM Klædedragten skriver Lægen J. S. N. Panum i Tillæget til »Beskrivelse over Bornholm« (Slesvig 1830): »Mandfolkenes Dragt har aldeles intet nationalt, de fleste have Søemands Dragt; dog især de Unge og dem fra Fiskerlejerne, og det er gandske

umueligt ved Dragten at adskille Bonden, dertil har det, at mange ere Offiserer, bidraget noget.“

Efter mundtlige Meddelelser fra Neksø og Rønne gik Mændene til op mod 1880 endnu i korte, blaa Trøjer, lange oftest lysegule eller graa Benklæder, Sko med Spænder og blanke Hatte.

Ved at gaa til Skifteprotokoller erfarer man, at der i længst forsvunden Tid, i hvert Fald fra Slutningen af det 17. Aarhundrede, gjordes Forskel paa *Ifareklæder* og *Gangklæder*. De førstnævnte maa være Stadsklæder eller Helligdagsklæder, de kan forekomme specificerede, medens de andre er nævnt under et. Vil man vide, hvordan Folk gik klædt for et Par Hundrede Aar siden, kan man f. Eks. tage Skiftet efter Lars Andersen paa den 8. fri Vornedegaard i Poulsker Sogn 1720. Af Ifareklæder fandtes: en graa Vadmel's Kiol med graat Foer under, en graa Vadmel's Kiol med rødt Foer under, en blaa Vadmel's Kiol med Tinknapper og rødt Vadmel'sfoer, en graa Fifskafte's (vævet med 5 Skaft) Kiol med sort Vadmel'sfoer, en rødbrun Vadmel's Trøje med Lærredsunderfoer, en Skindtrøje, med Messingknapper og linned Underfoer, en do. med blaat Underfoer, en sort Fifskafte's Trøje med Lærredsfoer, en gl. Klædestrøje, 2 Par Skindbukser, 3 Par Svinelæders Støvler, 2 Par Svinelæders Sko, en graa Vadmel's Kabuds og et Par røde Hoser, en sort Hat med et broget Baand om, 2 gl. sorte Hatte. Lige saa mange Farver havde man i Købstæderne, f. Eks. forekommer i et Skifte fra Rønne 1775: en blaa, en sort og en lys, brun Klædes Klædning, som er Kjol, Vest og Bukser, desuden mørk, brun Kjol samt sribede og Fifskafte's Undertrøjer, en rød Kalmankas do. med 34 Sølvknapper, en sribet do. med hvide Metalknapper, sribede Brystduge og en Silke *Schandlup* (Trøje?) med rødt Underfoer. Blandt andre Klædningsstykker, der forekommer i Skifterne, er en Kaseking (Casaquin, en Slags kort Trøje), som kan forekomme af Uldent og Linned (hjemmegjort Hvergarn) baade blaa og grøn (man mindes Børnerimet: Alverden gaar omkring i en grøn Kaseking). Mændene paa Bornholm har aabenbart været lige saa farverigt og malerisk klædte som i det øvrige Land, selv om det er saa længe siden, at man nu ikke har mange Spor deraf.

Fig. 2.

Nutidsmennesker med Hat og Hue, med Nolle og med Korsklæde
til gamle Dragter.

I Rawert og Gotlieb: Bornholms Beskrivelse paa en Rejse i Aaret 1815 (Kbhvn. 1819) hedder det, S. 200, hvor Folkefesten i Almindingen omtales: » — Fruntimmernes ensformige Klæder. For de meste er de iførte Sirtses Klæder af et for Bornholm eget Snit, omtrent saaledes som vi nu i Sjælland se gamle Matroner klædte. Nogle havde en Kaabe omkring sig og en Kyse paa Hovedet. Alt dette bidrager til at gøre Stemningen mere alvorlig. — — Vi kan ikke forbigaa at omtale et Slags bornholmsk Hovedpynt, som vi ej ved bruges andre Steder i Danmark, men skal være en Levning fra Lübeckernes Tid, det er *Nøllen*, der bestaar i en Rad Kniplinger, som er stivede og staar ud fra Ansigtet. Bag Kniplingsstrimlerne er Blomster, der ligeledes staa stift i Vejret. Panden bliver stærkt pudret lige til Øjenbrynene. Bag Nøllen er anbragt et farvet Baand, som bedækker Befæstningen. Det er de noget fornemmere Fruntimmer, som bruger dette Hovedpynt; men det er nu ikke saa almindeligt som før.«

Panum skriver i Bornholms Vejviser om Kvinderne: » — — de ere — — netklædte, de yngre klæde sig endog med Smag, især udmærke Aaker Sogns Piger sig — — — Fruntimmernes Dragt er gandske hensigtsmæssig og den ei ulig, som bruges paa de andre Øer (især ses i Neksø de paa Øerne brugte snævre (Trøjer) Buller med højrode Ærmer); den bestaar for største Delen af hjemmegjort Tøi, som her kaldes uldent og linned, hos de ældre er den temmelig eens, men hos de yngre meer eller mindre underkastet Modens Love og ombyttes ofte til stor Skade for Helbreden med de førte (tilførte i Modsætning til de *fødte*, d. v. s. indfødte) Fruntimmers Dragt — — — de ombytte Klæder af Hvergarn med Kattun og Sirts for ei at blive for føre; thi snevert og smalt skal det være — — — man maa glæde sig ved, at dette Omklædnings Raseri, som nok især i Krigens Tid tilligemed andet, som ei duede, blev indført, nu begynder at standse — — — Den bornholmske Hovedpynt — — er gandske national — — til Stads bruges et net, men kostbart, Hovedtøi, som kaldes Nølle. Den bestaar af en tæt til Hovedet sluttende hvid Hue; i Nakken, hvor den ei gaar langt ned, bedækkes den med et sædvanligt 2 Tommer bredt figureret Silkebaand, men i Panden, hvor

Fig. 3. Portræt fra Museet i Ronne.
Sorgeklædt Dame.

den ei heller er langt frem om Ørene, besættes den med 2 à 3 Tommer brede Kniplinger, som ere stærkt stivede, saa de danner en opstaaende Krans om Hovedet. I Panden viger det noget tilbage for at gøre Plads til en Bouquet røde, couleurve Silkeblomster. Til Sorg forandres dette saaledes, at Blomster og Baand ere sorte og istedet for Kniplingerne en fin Strimmel

med Søm i Panden, som, da Huen ei gaar langt frem, er frie, Haaret er strøget tilbage og pudret, saa Pudret gaar i en Spids ned i Panden, som til den Ende ligesom Haaret er bestrøget med Tælle. Et andet Slags Hovedtøi kaldes Hat og Hue, hvorfor Hat ved jeg ikke, thi det bestaar af en glat Hue og et Slags Korsklæder med Knipling, som paa Panden gaar ned med en Spids og ved Tindingerne i 2 Rundinger.

Til Hverdag bruges en couleurt Kattun eller Silke Hue og Korsklæde, dog sidder dette ei, som det bruges i Smaalandene, frem paa Panden, men glat og er paa Issen sammenlagt, saa det danner en spids Forhøjning, som for at holdes eens undertiden er underlagt med et dertil dannet tyndt Stykke Pap. De ældre Koner bruge ogsaa et pænt Hovedtøi, som kaldes hvidt Nattøi, som er en hvid Hue og Korsklæde med Kniplinger. Til at tage ovenpaa disse to Slags, bruges noget, der kaldes Kapperølleke, som ligner de andre Steder brugelige sorte Kyser. Adskillige unge Piger bruge i Stedet for dette, et hensigtsmæssigt smukt Hovedtøi, kaldet Soelhat, som er en Art Kyse, beklædt med sort Silke, som i Folder hænger ned over Nakken. Omkring Pullen, som er meget liden, gaar en pæn lille Blomsterkrands.«

Panums Beskrivelse af Hovedtøjerne passer helt godt paa dem, som endnu er bevarede. Nøllen er en Hue af fint hvidt Stof med Puld i Nakken og et Stykke, der gaar over Issen fra Øre til Øre. I dens Kant sidder Piber af Tyll eller Knipling. Den er smækket op fra Nøllens underste Rand. Piben gaar ikke over hele Nakken, men er afbrudt paa et 5 à 6 cm bredt Stykke, hvor man ser det af Panum nævnte figurerede Silkebaand. Blomsterne gaar straaleformet ud fra en efter Hovedet formet Vire. Man lavede selv Blomster af ganske tynde og stive fraisefarvede og grønne Silkebaand, som blev klippet i passende Former og sat paa Virer, der blev omviklet med Silke. Der sad en saadan Vire med Blomster bag Piben og en Buket foran denne med en Torn af Vire stukket fast i Nøllen. Bindebaandene var hvide, brede, stivede Bændler. Derover skulde en kulørt Sløjfe af Silkebaand. De sorte Blomster til Sørgenøllen lavedes paa samme Maade af Baand. Dertil brugtes hvid Silkehagesløjfe.

Fig. 4. Efter Portræt i Privateje.

Fra Neksø fortælles, at den sidste Kone, der brugte Nølle, blev begravet med Sørgenølle. Formodentlig har dette været almindelig Skik. Fra Rønne fortælles, at Nøllen forsvandt omkring 1840, i Neksø skal den have holdt sig længere. I Følge Molbechs Dialekt-Leksikon har Ordet Nølle ogsaa været brugt paa Lolland og Falster, dog om et Hovedtøj af anden Form.

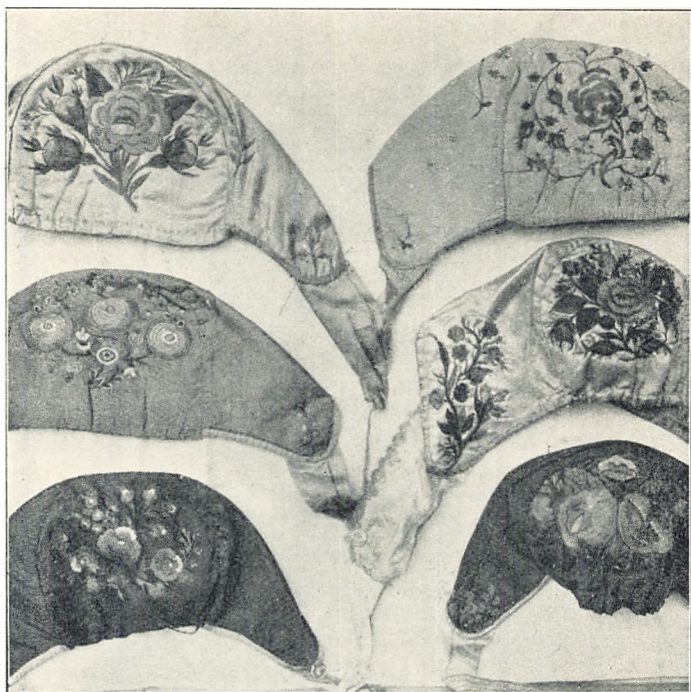

Fig. 5. Brogede, broderede Silkehuer. (Dansk Folkemuseum.)

At Nøllen skulde være en Levning fra Lübeckernes Tid er ikke mulig. Knipling var endnu saa ny i det 16. Aarhundrede, at den ikke kan tænkes ført fra Lübeck til Bornholm, og det vævede Tyll kom først 1809. Bornholmske Skifter eksisterer først fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. I 1683 nævnes en sort Fløjls Hugge i et Skifte fra Aaker Sogn. I 1718 efterlod Thomas Larsens Hustru, Karen Laursdatter, som boede i et Udhus (udflyttet Hus) i Pedersker Sogn, sig en sort Silke Puldhue, en gl. sort Sørgehue af Klæde, en sort Klædeshue, 2 Kniplings Lin, et Skierdugs (skær = klar) og et Strimlings do. I et samtidigt Skifte fra Rutsker fandtes ikke mindre end 5 sorte Huer, nemlig en Haughue af blommet (mønstret) Silke, en Puldhue med Knipling og Baand, en Klædes Hue med Flor og Baand og en Taft Hue, desuden et Sørgegin, et Lin med Strimler om, et do. og et Lin med Knipling. Endnu ved

Fig. 6. Hvide Huer med Broderi til Sorg t. v. og til Glæde t. h.
(Dansk Folkemuseum.)

Midten af det 18. Aarhundrede er de Huer, der nævnes, sorte. Men omkring 1800 forekommer Nøller og Kniplingshatte. Det sidste er muligvis Skriverens Betegnelse før Nøllen.

Hat og »Haue« har en trestykket, hvid, tæt Hue sat paa stiv Form. Sidestykkerne er lidt højere mod Nakken, saa Huen er lidt højere bagtil. Om Kanten sidder et kulørt, mønstret Silkebaand, og et Baand af samme Slags sidder tværs over Huen et Stykke fra Kantbaandet i Nakken. Linet er af Knipling eller broderet Tyll. Dette Hovedtøj brugtes ofte af Konfirmander og af unge Piger, bl. a. naar de St. Hansdag og Mikkelsdag drog paa Udflugt. Ogsaa denne skal være aflagt omkring 1840.

Maleren Kr. Zahrtmann har fortalt, at Pigerne, som

tjente hos hans Bedstemoder i Rønne, mødte pyntede, naar der var gjort i Stand efter Middagen. Der spistes Kl. 1, og Kl. 2^{1/2} var Pynten færdig. Der var strøet vaadt Sand paa Gulvet, meget omhyggeligt, i smaa sirlige Bunker, der skulde være snoede. Alle Folkene var saa pudrede. Pigerne strammede Haaret i en Knude i Nakken og smurte Lysetælle med en Klud paa Haar og over Pande. Derefter dryssedes Pudret paa — det var vistnok Mel. Endelig vred man en Haarnaal i Lyset og satte en sort Streg under Øjenbrynene. Til Slut toges Korsklædet paa. Der brugtes ialt 19 Naale i Korsklæde og Tørklæde. Man kaldte det *at naale sig*.

Senere blev Korsklædet kun brugt til Søndags, eller naar man gik ud. Var man iført dette, hed det, man »havde paa sig bundet«. Huerne kunde være af mange forskellige Slags Stof og Farver. De brocherede er ældre end de broderede, som udsyedes med Silke og Chenille. I Nakken skulde være en fint gennemarbejdet Buket og en ved hvert Øre, sædvanligt lidt flygtigere udført, da de var beregnet til at ses igennem Korsklædets Tyll. Man ser ikke saa sjældent i Buketterne Roser, som har enkelte paafaldende lyse Blade, en Efterligning af en paa Bornholm for 50—60 Aar siden almindelig Sort, hvis Blade var lysere paa Undersiden. Til Sorg var Huen af hvidt Bomuldsstof med stærkt fyldende sort Silkebroderi. Mindre tæt, sort Broderi brugtes til Alters. Til lettere Sorg kunde blaåt og grønt blandes i det sorte. Der var særlige Kvinder, som broderede Huer, bl. a. »Nette Elna« i Rønne. Under Huen havde man først et hvidt Bind, hvis Navn det ikke er lykkedes at opspore. En lille Kant deraf skulde ses foran Huen. Korsklædet var trekantet, den bagerste Del af tæt dobbelt Tøj, den forreste af Tyll med Knipling i Kanten og en broderet Bort paa Tyllet, forudsat man ikke havde dyb Sorg, thi da maatte man ikke have Knipling eller Broderi, men et smalle eller bredere Læg blev strøget paa Tyllet, efter som man var fjernere eller nærmere i Slægt med den afdøde. Ved den tætte Trekants Hjørner var tilsyet *brede*, hvide Bændler; de var stærkt stivede og lagdes ned omkring Huens Kant i Nakken og op om Hovedet igen langs Grænsen af den tætte Trekant, der skulde naa lidt inden for Huens forreste Rand. De hvide

Bændler skulde bindes i Nakken i en Sløjfe med en til hver Side gaaende lige lang Løkke og Ende, der blev heftet sammen. Som det vil ses af de tre Afbildninger, der er taget efter gamle Malerier, har Moden skiftet noget, snart har Løkkerne skullet staa opad, snart udad, ligesom den af Panum nævnte lille Papkegle snart har skullet sidde højere, snart lavere paa Hovedet. Over den bøjedes Korsklædet, saa det kom til at ligge ned mod Nakken med et Læg paa hver Side af det retvinklede Hjørne, som bøjedes lidt op. Ved Ørene bøjedes Tyllshjørnerne opad. Under Hagen sad en Sløjfe af stivede Bændler og endelig fuldendtes Hovedtøjet med et *Lag Sløjfer*, d. e. en kort Hagesløjfe og en længere Nakkesløjfe af Silkebaand, kulørte til almindeligt Brug, hvide til Sorg. Hagesløjfen havde en lille, firkantet Klump, *Kvarek*, der, stoppet under de bundne Hagebændler, fastholdt Sløjfen.

Korsklæderne holdt sig til 1870erne. De bares kun hos Bønderne, d. v. s. Gaardejerne, og de velstaaende Købstadfolk. Parcellisters og fattige Folks Kvinder gik med et Tørklæde om Hovedet.

Om »Nattøj« fortællles, at det brugtes af de mere velstaaende om Dagen til Hjemmebrug i Lighed med Brugen i det 18. Aarhundrede hos Købstadfolk: at gaa med deres Nathovedbeklædning om Dagen, naar man ikke var i stiv Stads. (Paa samme Maade brugtes Mandshue om Dagen, naar man ikke bar Paryk. Senere blev den almindelig Hovedbeklædning for Landbefolkningen). Nattøj bestod først af et hvidt Bind og over dette en hvid, glat Hue med Kniplinger om Kanten ved Ørene. Dertil hørte Sløjfe af kulørt Silkebaand. Udover Panums Omtale af Kapperølleker kendes disse kun fra Skifter nævnt som sort eller som værende af Fløjl.

Panums Meddelelse om Hvergarnet, der byttedes med Kattun og Sirts, bekræftes af Skifterne omkring 1800, hvor disse Stoffer ofte nævnes saavel til Skørter som til Trøjer. Ellers har man sikkert været godt forsynet med Skørter.

I det før nævnte Skifte fra Rutsker omtales saaledes: et nyt blaåt Vadmels Skørt med grønne Baand om, et grønt Vadmels Skørt med Sko (Kantning), et rødt Vadmels Skørt, et rødt Stoffes Skørt med 5 Rader

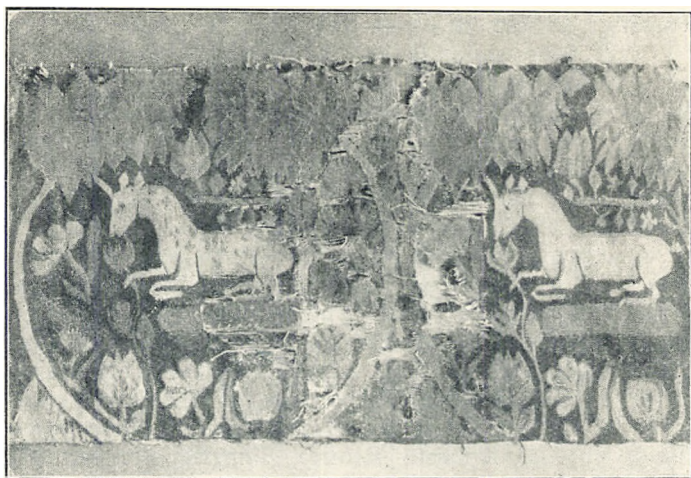

Fig. 7. Flamskvævning. (Museet i Ronne.)

Agramaner om, et nyt højrødt Skørt med 3 Rader Baand, dertil fandtes et grønt Florettes Snørliv med 14 Par Sølvmallar, en højrød Vadmelstrøje, en højrød Sarses Trøje, en sort Kjole m. m. Sort *Kjole* findes næsten alle Steder, hvor Ifare- og Gangklæder er nævnt, medens de andre Dragter er angivet som Skørt og Trøje. Ogsaa andre Steder i Landet træffes et lignende Forhold. Det kunde se ud, som om den sorte Kjole endnu var paavirket af Middelalderens sammenhængende Dragt, medens Skørt og Trøje er en Renaissancemode. Iøvrigt nævnes i Skifterne sribede, randede og baandede (d. e. med Baand omkring) Skørter i rigelig Mængde. I et Skifte fra Neksø 1792 efter en Smeds Kone fandtes saaledes ikke mindre end 10 Skørter foruden den sorte Kjole, nemlig et rødt trykt, et grønt randet, et hvidt randet, et blommet, to sorte, et gulblommet, et grønt, et gammelt gult og et rødt og hvidt; desuden var der en Grønærmestrøje (Bul med grønne Ærmer?), tre brune Sirtses Trøjer, to blaa Damaskes og en blaa Kattuns Trøje, samt en rød *Graditurs* Kaabe og en do. *Graditur* er en Forvanskning af *Gros de Tours*, en Sort ripsvævet Silketøj.

Slagformede halvlange Silkekapper hørte med til bornholmsk Kvindedragt. Var man velstillet, skulde

Fig. 8. Flamskvævning. (Museet i Rønne.)

man have tre, en rød til Stads, en sort til Sorg og til Kirke og en blaa til almindeligt, pænt Brug. En anden Kilde siger sort til Sorg og blaa til Kirke. I Halsen var der en Kant af Graaværk, *Møsling*, Kappen var foret med lidt tarveligere Skind. Ældre og mindre fint var Sirtses- eller Katunskaaber. Et enkelt Sted er i 1805 i Neksø nævnt en *Lystringskaabe*, der, formodentlig paa Grund af sin Glans, er kaldet *Sølvkaabe* (Lüstrins er et glansfuldt, mønstret, atlaskliggende Stof af Uld eller Silke). Kapperne hægtedes sammen med et eller to Par Sølvhager. Inventarerne omtaler desuden Ærme knapper og Skospænder af Sølv. Naturligvis brugte man ogsaa Forklæder og Skuldetørklæder, som bliver hyppigere omkring 1800, saaledes i Neksø 1803 i et Skifte »12 Stk. Tørklæder af forskellig Couleur«.

Om Børnene siger Panum, at de (1830) er indviklede i et Svøb af uldne Lister, saa at endog Armene er indviklede med. Til Daab havde de til omkring 1800 et poseformet Christentøj, Tjæjl.

Ser man paa de bevarede Dragter paa Museet i Rønne, vil man finde, at Sirts til Kjoler har været yndet saa længe, man gik i Dragt, og at den røde Farve har været meget brugt. Formen af Dragterne har til

Dels rettet sig efter Moden. Det er øjensynligt ikke blevet til meget med Standsningen af det Panum kaldet »Omklædnings Raseriet«. Længe har man holdt ved en nedringet Kjole med korte Pufærmer, omtrent som Dragterne fra 1840erne, dertil et trekantet, hvidt broderet Skuldertørklæde eller et Tørklæde af lyst blaat, rødt eller hvidt Silkegaze og lange Handsker af Skind, Tøj eller filerede af sort Silke. Iøvrigt brugte man *Chaly*, Tørklæder af Uld med lys Bund og trykt Mønster og Silkeskuldertørklæder. Af de her gengivne Afbildninger har Fig. 1, der forestiller Stine Skrap fra Rønne, et Chaly til sin stærkt rynkede Kjole og Forklæde. De to andre Portrætter viser Købstadragt med Hovedtøj, alle er gengivne efter samtidige Malerier, medens Fig. 2 er Nutidsmennesker i gamle Dragter.

I Chronica Boringiaca roser Præsten Rasmus Pedersen Raffn i 1671 Kvinderne for Syning og Haandgering — de kunde spinde, væve, binde Hoser, sy og kniple. I Danmarks Spejl eller Beretninger om den verdslige Stand hedder det i Aaret 1767: »Neppe skal der her paa Borringholm findes en Proprietairie- eller Bondegaard, hvor ikke er en Væv anskaffet, som Konen saavel som de voksne Døtre betiene sig af; i Kiøbstæderne ligeledes hartad hos de fleste Borger-Koner; foruden adskillige andre Kvindfolk, der meest nærer sig ved Vævning. Man tør derfor nok regne henved 2000 Væve at være tilsammen paa dette Land. Des for medelst forarbeides her over alt aarligen en Mængde Linned- og Uldet-Tøi (Linned og Uldent = Hvergarn) ikke aleneste til Indbyggernes egen Husbehov saavel som at overlades til andre, men en stor Del deraf føres til Kiøbenhavn at forsælges. Uldent besønderlig tillaves allehaande kionne Slags, saavel af Farve som Mønster, baade figurerte saa og sribede som Dantziger Stoffer. Det aller meste af Landets egen Uld. Indbyggerne, endog de Anseeligste med, saavel i Kiøbstæderne som paa Bøyden, besønderlig Quindekionnet, deres sædvanlige og fleste Gangklæder, Spærlagen (Sengeomhæng), Senge-, Bænke- og Agedyner, med videre Klædemon for sig, Børn og Tiunde, ja endog saakaldte Helligdags-Klæder, bestaar af hjemmegjort Tøi. Den gemene Mands hvide Mondering med røde

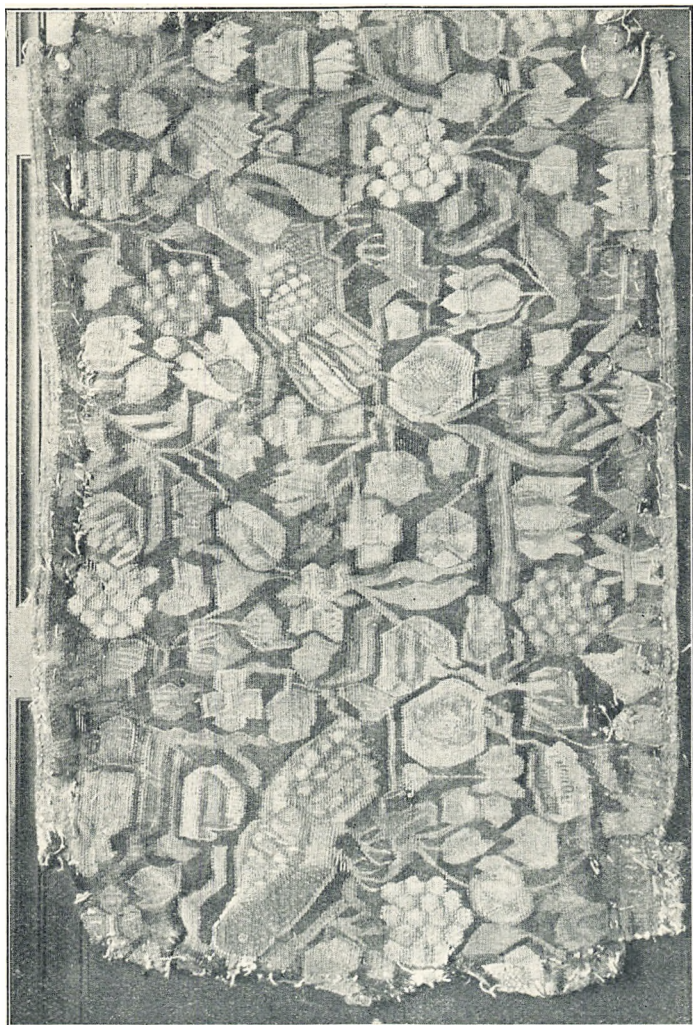

Fig. 9. Flamskvævning. (Museet i Rønne.)

Opslag af det hele National-Infanterie er her ligeledes hjemme vævet.

Farvningen paa omtalte hjemmegjorte Tøier skeer gemeenligen i Kiøbstæderne hos Farverne, som tillige er Kiøbmænd. Farveriet har de ikke egentlig lært som Profession, men den Videnskab propageres fra Forældrene til Børnene gemeenligen, dog er det mest

Døtrene, som undervises og vennes dertil, hvilke da siden, naar de bliver gift, tildels fortsætte saadan Handtering, med dertil afrettede Tieneste-Piger. Desforuden lægger adskillige andre Fruentimmer sig efter ret kiønt at hiemmefarve deres selv forarbejdede Tøi, tildels med adskillige Landets (o: Øens) egne Urter, Bark, Moos etc. Formedelst korte foranførte Omstændigheder erfares, hvorledes Borringholms Fruentimmer til Landets (o: Øens) betydelige Fordel viser sig med Spinden og Vævning særdeles flittig og duelig, hvilket til deres velfortjente Roes og Æresminde at bemærke ingenlunde bør forglemmes.«

Panum anfører, at i »Dagligstuen stod en eller flere Vævstole, thi dette nyttige Møbel savnes aldrig paa nogen Gaard.«

Ovenstaaende Lovord over de bornholmske Kvinders Husflid har sikkert været i høj Grad berettiget, thi Skifterne med deres tørre Oprensning taler et tydeligt Sprog, som peger i samme Retning.

Sengklæder specificeres naturligvis meget hyppigt, men desuden forekommer i de fleste Skifter paa større Gaarde en Rubrik, der hedder *Bænkeklæder*. I et af de ældste Skifter, som findes, fra Brogaard i Olsker Sogn, 1681, findes følgende Hjønder og Bænkeklæder: et syet (d. v. s. udsyet) Hjønde med gult Underfor, en Agedyne med hvidt Underfor, et syet Hjønde med et løet (at lødde = at tage Haarene af) Kalveskind under, et syet Hjønde med brandgult Underfor, et vævet, flamsk Hjønde med et Skindfor, en syet Agedyne med gult For under, en vævet Agedyne med brunt For under, et vævet Hjønde med Skindfor, en gammel, vævet Agedyne med gult For, et gammelt Skindhjønde, et nyt, broget Hjønde vaar, en Bænkedyne paa den nørre Bænk i Stuen og en paa den søndre Bænk, samt en Stol med et stort Hjønde, vævet flamsk. Man maa antage, at hvor der staar vævet, betyder det mønstervævet, thi ellers vilde der sikkert kun være angivet Farven som paa Underforet, eller der vilde have staaet slet d. v. s. glat. Paa den store Myregaard fandtes samme Aar et endnu større Antal; blandt de nævnte er en *ny vævet* Agedyne og en *lesned* Bænkedyne. Det vilde være naturligt at opfatte den førstnævnte som ny, vævet, men det er ikke rigtigt, thi ikke sjæl-

Fig. 10. A1 broderet Tæppe. (Museet i Ronne.)

dent opføres *gl. ny vævet* f. Eks.: paa den 22. Vornedegaard i Nyker Sogn fandtes 1682 *et gl. ny vævet Sengeklæde, en liden gl. Bænkedyne ny vævet*, foruden en ny vævet Bænkedyne, 6 Mands Sæde, og en ny vævet Agedyne. *Nyvævet* maa saaledes betegne en Teknik, hvilken lader sig naturligvis ikke bestemme; til Sammenligning skal kun meddeles, at man i skaansk Vævning den Dag i Dag skelner mellem gammel og ny Krabbasnår.

Der er Sandsynlighed for, at en *lesned* eller *les-*

send, begge Former brugtes, Vævning er en Vævning, hvor Isletten er arbejdet ind i smaa Stykker. Prof. Sirelius i Helsingfors skriver i sit store Værk om finske Ryor (Sengetæpper) at *läsnade* Ryor er mønstrede i Modsætning til ensfarvede, medens man i Vestsverige har brugt Ordet *läsnad* om Vævninger med indplukket Islæt, d. v. s. indvævet i smaa Stykker. Det er sandsynligt, at det bornholmske *lesned* betyder det samme. Disse Vævninger nævnes ofte i Slutningen af det 17. Aarhundrede, men forsvinder sandsynligvis omkring 1720—30.

Meget ofte forekommer i Skifterne *spolskodede* Vævninger; baade som Betræk og Underfor paa Hjønder og Bænkedyner nævnes de. Det svenske Ord *Skott*, dansk *Skud*, bruges den Dag i Dag i begge Landes Fabrikssprog om Islæt; man kan paa Svensk tale om en *skottat* Vævning, d. v. s. en Vævning, hvor Skudet gaar helt over i Modsætning til en Vævning med indplukket Mønster, Spolskodet maa være en Vævning, hvis Skud er spolet, det forudsætter, at det er lagt i en Skytte for at slaas ind over hele Bredden.

Undertiden er nævnt Bænkedyner med Rænder, ogsaa prikkede og rudevævede kan forekomme.

Der findes paa Bornholms Museum i Rønne tre Stykker flamsk Vævning, om hvilke Traditionen fortæller, at de er vævede paa Øen. Kan Traditionen være rigtig? Ja, den har al Sandsynlighed derfor, thi flamsk Vævning forekommer i de fleste Skifter, hvor Bænkeklæder er nævnt i Slutningen af det 17. Aarhundrede og langt ind i det 18. Endnu i 1772 nævnes i Rønne en flamsk Bænkedyne, 8 Alen lang. Der er saaledes intet som helst til Hinder for, at de tre Stykker kan være bornholmske. Sandsynligheden for, at de er det, bestyrkes ved en Udtalelse fra en stor Kender af svenske Flamskvævninger, som gaar ud paa, at de tre fra Rønne ikke helt ligner nogen af de svenske. De har alle en sortagtig Bund (naturfarvet sort Uld?) og fine Farver i rødt, blaat, grønt, graat og graahvidt, paa den med Enhjørningerne tillige matbrunt. Det er den eneste daterede, idet der under det ene af Dyrene er indvævet ANNO AMD 1717, der staar paa Vranken, som vender mod Væversken under Vævningen, hun har altsaa ikke forstaaet at

Fig. 11. Af broderet Tæppe. (Museet i Ronne.)

tegne Indskriften omvendt. De er finere i Farven end Folkevævninger i Almindelighed; den med de naturalistiske Blomster, Fig. 8, har ogsaa en finere Formgivning end man sædvanligt træffer ved Husflid. Som man vil se, gentages Mønstret paa denne og den med Enhjørningerne. Ofte forekommer for Bænkedyner Betegnelsen i 2, 3, 4, 5 eller 6 Mands Sæde, foruden at

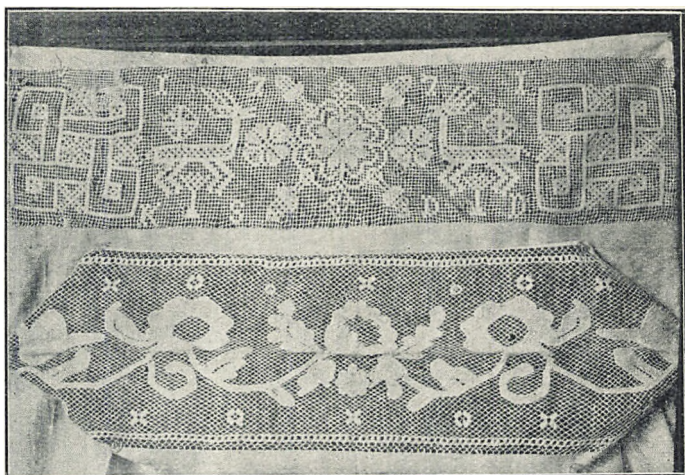

Fig. 12. Pudevaarsmellemværk. (Museet i Rønne.)

Længden naturligvis kan være opgivet i Alenmaal. Antagelig har Mønstret gentaget sig paa disse Bænkedynner, saa hver Mand fik sit.

Det var ikke alene for Vævning, men ogsaa for Syning, at Rasmus Pedersen Raffn roste de bornholmske Kvinder og — det fremgaar bl. a. af den nævnte Inventarliste fra Brogaard — syede Bænkedynner havde stor Udbredelse. Der findes nu ingen af disse paa Museet i Rønne, saa man ved ikke, hvorledes de saa ud. I et Skifte fra Klemensker, 1720, nævnes 6, deraf en i *Lilie Mønster*, men ellers er intet af Mønstrene kendt.

Man har dog et smukt Vidnesbyrd om bornholmsk Syning i to Tæpper paa Museet i Rønne. De er syede 1709 og er Husflidsarbejde, anvendt til Udsmykning af Storstuen i den store Købmandsgaard som *Hans Hjort* og *Margrete Pedersdatter Lesler* byggede paa Hjørnet af Store- og Krystalgade i Rønne. Forbillederne til Figurscenerne er smaa Oliemalerier, indrammede i Cirkler. De findes nu ligeledes paa Museet i Rønne. De store Barokblomster, som indrammer Ovalerne, findes ikke paa Oliemalerierne, som menes at være tyske. Farvevirkningen er kraftig og smuk, men heller ikke her er anvendt gule Farver. Hele Bunden er oversyet med sort. Mellem hvert Felt har været flammende røde Striber som de, der nu ind-

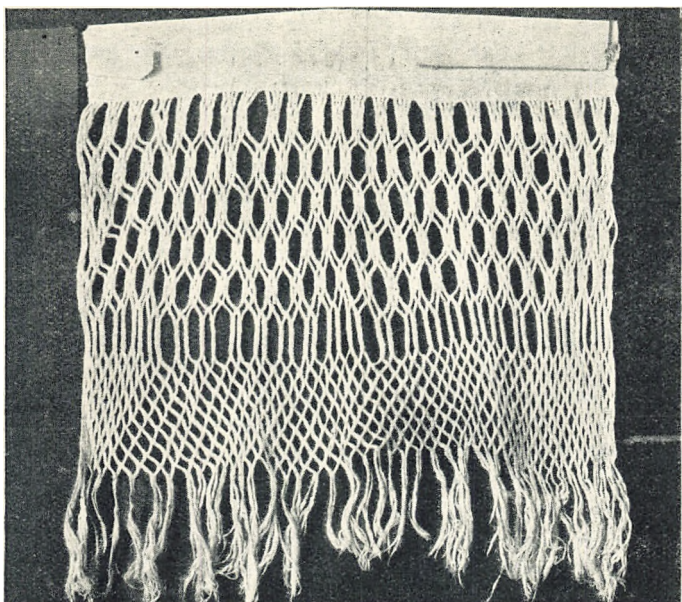

Fig. 13. Flettet Frynse af Haandklæde. (Museet i Ronne.)

rammer det ene Tæppe. Købmandsgaarden med Vægbeklædningerne kom i 1712 til Ægteparret Hjorts Plejedatter, Karen Lavridsdatter Hjort, gift med Købmand og Hospitalsforstander Herman Mortensen Bohn, og derfra videre i Slægten Bohn til Barbara Kirstine B, gift med Sandflugtskommissær Peder Dam Jespersen. Hun skænkede i 1864 Tapeterne til sin Dattersøn, Maleren Kr. Zahrtmann. Han har gengivet Tæpperne som Dronningkaabe paa »Kong Salomon og Dronningen af Saba« og forøvrigt anvendt dem som Motiver paa flere andre af sine Malerier. Senere skilte han dem og anvendte Billedfelterne paa sine blaa Gardiner, de flammede Striber paa Stole. Bornholms Museum, hvortil Zahrtmann testamenterede Tæpperne, har atter ladet dem samle. Meddelelserne om dem er velvilligt givne af Overlæge M. K. Zahrtmann.

Syet, flammert Udsmykning forekommer paa en 2 Alen lang Bænkedyne med spolskodet Underfor i et Skifte fra Snogebæk 1720. Ogsaa flammede Fifskafes Bænkedyner forekommer i Skifter. Da femskafede

Vævning har en glat Overflade maa Garnet sandsynligvis tildels have været farvet i Pletter. Det gøres ved Ombinding af Garnet med visse Mellemlum, saa Farven ikke trænger igennem. *Stenmosset*, (∩: farvet med Stenmos) nævnes af og til. Fire *Vipper* (Duske) kan forekomme paa syede Hjønder. Drag-Søm nævnes af og til til Sengetæppe, et Sted omtales 2 saadanne Hjønder med Skind under. Hvorledes denne Syning har set ud er umuligt at sige, der kan næppe være Tale om Syning med uddragne Traade i Lærred, som har været brugt bl. a. til Haandklæder, naar der udtrykkelig anføres, at Hjønderne havde Skind under.

Ofte nævnes Haandklæder med *Strig* (Strik), enkelte Gange er opgivet *flettet Strig*, med Strig for Enden. Det forekommer endnu hen mod 1800. Paa de Haandklæder, som findes paa Museet i Rønne, findes dels en Knytning forneden, i Udseende lignende Filering, men med Firkanterne paa skraa, dels flettet Rendegarn, andre Steder i Landet kaldet Træd eller Trænd. Skulde dette være det samme som Strig? Ordet kendes ogsaa andet Steds fra i gamle Skifter, men dets Betydning er ikke opklaret.

Ofte forekommer Kobb- eller Koppedrejl, nævnt til Duge og Haandklæder, som ogsaa kan være koppe-rændet. Ordet kendes ikke andet Steds fra, formodentlig er det en smaaknudret eller -kornet Vævning, maaske lignende det, der ellers kaldes Gaaseøjne eller Bygkornslærred.

Bornholm synes at have haft en meget rig Husflid, rigere end de fleste andre Steder i Landet. Det er ikke meget af al Rigdommen, der er tilbage, men det, der er, giver dog gode Prøver paa bornholmske Kvinders Dygtighed.

Tejn Fiskerleje.

A. Kjoller, Allinge, fot.

GAMLE VISER I BORNHOLMSK MUNDART

Af Kantor H. JOHANSEN, Rønne.

INTERESSEN for de gamle Viser, der som mundtlige Overleveringer i bornholmske Ord og Toner har gaet fra Slægt til Slægt som Bornholmernes aandelige Eje, er forholdsvis ny.

Nogle faa bornholmske Viser findes i *Svend Grundtvigs* og *A. P. Berggreens* Samlinger. Den første bornholmske Visesamling skyldes Operasanger *Fr. Brun*, der optegnede 15 Melodier; Grosserer *Chr. Erichsen* redigerede Viseteksterne, og Komponisten *Chr. Barnekow* bearbejdede Harmoniseringen, hvorefter »*Bornholmske Melodier*«, samlede af *Fr. Brun*, udkom paa *Wilhelm Hansens Musikforlag* 10. November 1888. Fire Aar senere udgav Bogtrykker *P. L. Gornitzka*, Nexø, paa eget Forlag »*Ældre og nyere Folke- og Skæmteviser i bornholmsk Mundart*«. Denne lille Tekstudgave paa 22 Sider indeholder bl. a. 6 Folkevisetekster i samme Skikkelse som i *Bruns Samling*. 2. og 3. Oplag (61 Sider) med Forord og Ordforklaring af *K. A. Petersen* er betydelig forøget, særlig med nyere Viser af navngivne Forfattere. I »*Bornholmske Samlingers III—VI Bind*«,

udkommet 1908—11 paa Colbergs Boghandels Forlag i Rønne, findes 95 bornholmske Viser og ældre Sange. Teksterne er forsynet med Melodier uden Harmonisering og foreligger som *Særtryk* i 4 Hæfter. De første 86 Viser er Folke- og Almueviser, Ramser og Børneviser m. fl. Foruden disse er jeg i Besiddelse af en Del Varianter og andre Viser, der paa Grund af deres anstødelige Indhold ikke egner sig til at komme paa Tryk.

De gamle Visetekster med tilhørende Melodier, som findes i »*Bornholmske Samlinger*«, bestaar af Optegnelser, som jeg foretog i Aarene 1894—1906. Allerede i min Barndom var disse Viser meget sjældne og saa godt som ukendte af de dannede Befolkningslag. Utvivlsomt var det paa høje Tid, at en Indsamling blev foretaget. Sansen for de gamle Viser var i stærkt Aftagende. Man skulde helst ud til Fiskerlejerne eller ind i Gaardenes Folkestuer paa Landet for at træffe Folk, der kunde huske Viserne; men selv her var det sjældent at træffe nogen, som kunde gengive Viserne i nogenlunde Helhed.

Mine Meddelere var for en stor Del ældre Folk uden boglig Dannelse, og adskillige var forhutlede Mennesker, der levede paa Livets Skyggeside (Per-Ost, Kage-Hans, Hanen-fedte-mig-Anton). Indsamlingsarbejdet gik ikke altid saa glat. Undseelsen spillede en stor Rolle, og det viste sig gerne, at Visesangerne til at begynde med ikke kunde huske andet end det almindeligste; men lykkedes det først at faa dem paa Gled, havde de ofte en forbløffende Hukommelse. De gengav som Regel Melodierne i streng Takt og i faste, klart formede Rytmer; skulde en Melodi for Nedskrivningens Skyld gentages, var det rent undtagelsesvis, at den blev sunget med tonale Ændringer.

Denne lille Artikel er ikke en systematisk Behandling eller historisk Undersøgelse af det interessante Visestof. Den indskrænker sig til nogle almindelige Bemærkninger om Tekster og Melodier samt Prøver paa forskellige Visearter.

I de fleste Tilfælde er det ikke vanskeligt at afgøre, om en Visetekst er oprindelig Bornholmsk. *Folkeviserne* (c. 20), hvoraf de fleste er Skæmteviser, er

enten Oversættelser eller Omdigtninger fra Rigsdansk eller Svensk. Undertiden er een enkelt Vise samlet af Strofer og Brudstykker fra andre Folkeviser: Visen om »Nilus å Ingelil« (Nr. 26*) og »Jå lå maj på grøna Høj« (Nr. 29).

Agnetevisen

gengives meget udførligt i 32 Vers og er interessant ved en Tilføjelse, som ikke er almindelig kendt. Maaske er det en Tildigtning, maaske er det Visens oprindelige Form, som er bevaret her. Medens den almindelig kendte Vise slutter med, at Havmanden vender alene tilbage, beretter den bornholmske Vise, at han atter kommer igen for at føre Agnete med hjem til Børnene.

Havmanden: „Å hør, du Ån-ge-ne - ta, va jå saj-jer daj, di Bæl-la-na¹⁾jemma, di Agnete: Å lå domm men lajn-lå²⁾ bod-de slo-ra å små, jå al-ri me-ra te

lajn-ta²⁾ æt-te daj; å ja, ja, ja; di Bæl-la-na jem-ma, di lajn-ta æt-te daj.“
domm vil gaa; å ja, ja, ja; jå al-ri me-ra te domm vil gå.³⁾

1) Børnene. 2) længes. 3) lad dem kun længes.

For at faa Agnete under sin Indflydelse, fortryller han hende ved at kaste et Guldæble i hendes Skød.

*Dejn Havmanj, hajn kåste et Gujlæbble ijn,
Ångeneta, hon fijkkje et ajned Sijn.*

Agnete griber Æblet og følger saa med ham til Havsens Bund.

De gamle Viser slutter hyppigt med en plat Tilføjelse; det gælder særlig om en vis Art Almueviser; men ogsaa Skæmteviser kan undertiden være krydrede med en Fløvs. *Torbisten og Fluén* (Nr. 4) slutter f. Eks. saaledes:

Der sprong en Loppa, der krev en Luz,
et fæzlit Sty**) holt di i Huz.

Af kendte Folkeviser, som findes i bornholmsk Tradition, kan foruden de omtalte nævnes »Besøget

*) Nr. henviser til »Bornholmske Samlinger«. **) en skrækkelig Støj.

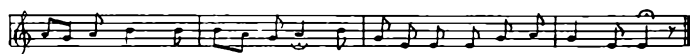
i Møllerhuset« (Nr. 7), »Bonden og Kragen« (Nr. 44 og 73), »Kongijn å Karna« (Nr. 27).

Jeg har hørt skånske »flickor« synge Viser, der næsten ordret minder om »Kongijn å Karna« og »Nilus å Ingelil«.

Kongijn å Karna (Nr. 27).

Kong-ijn åu - er Ræ-jed rår,¹⁾ - Har-re mijn²⁾ - men Dajn-sijn let í

Skåu-ijn går- om Som- ma-rijn, når anra små Fáu-la di sjun-ga væl³⁾

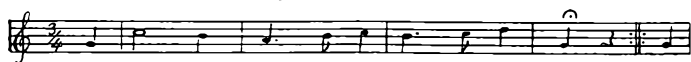
1) Kongen over Riget raader. 2) Herre min! 3) yndigt.

Almueviserne er ikke saa gamle som Folkeviserne. De er typisk bornholmske, idet de skyldes ukendte Almuesfolk, som har lavet dem paa det bornholmske Maal. (Viser af Rektor Espersen, død 1859, Urmager Møller, død 1891 og andre navnkendte Forfattere henregnes ikke under denne Kategori.)

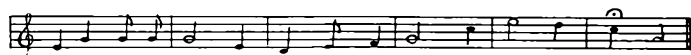
Der er nedskrevet ca. 40 af disse Viser; men det er ikke utænkeligt, at der endnu her og der sidder en enkelt gammel Mand eller Kone og gemmer nogle andre i Hukommelsen. *Almueviserne* har særlig Interesse ved de mange mere eller mindre dunkle Minder, som de gemmer om svundne Tider, og de giver ofte et godt Bidrag til den bornholmske Kulturhistorie for nogle Menneskealdre siden. De skildrer det daglige Livs Foreteelser i jævne, ofte naive Ord; Versene er gerne ubehjælpssomme Rimerier, og Indholdet for det meste gemytligt og meget ofte vrøvlet. Enkelte Kærligheds- og Sørgeviser (Nr. 66, 67 og 79) samt Visen om den lille Hyrdedreng (Nr. 31) danner en Undtagelse.

Man faar det bedste Overblik over de forskellige Viser ved at inddele dem efter deres Tekstindhold. Man kan opstille følgende Grupper: Kærligheds- og Sørgeviser, Nidviser og Danseviser; hertil kommer en større Afdeling Viser af mere alment Indhold samt en enkelt Børneviser (Nr. 49). I det følgende anføres 5 forskellige *Almueviser*.

Sørgevisen (Nr. 67).

Mijn Majn fallt frå,¹⁾ mi-na Bæl-la va små; å

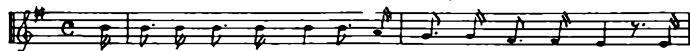
ijn-jn hadde jå, som Græz kujn-je slå-om som-ma-rijn.

1) Min Mand døde.

Visen minder noget om Folkevisestilen. En Enke synger om sine Bekymringer. Mens hun er paa Høstarbejde, gaar det, som det bedst kan, derhjemme: Gæslingerne dør, Faarene ødelægger Sæden, og hun kan ikke øjne Udveje for at skaffe Føde og Klæder til sine Børn. Visen slutter saaledes:

Å hadde jå maj så goer ejn Venn,
som kujn-je fø maj å Bællana små
— om Sommarijn.

Nidvisen (Nr. 71).

Der gjikkto fe-da Stu-da i Må-na-sjenn¹⁾ på Øjn,²⁾ di

brøgg-te³⁾ å gå u-da, når Fol-ken va i Sæjn. Men Kji-va rusk⁴⁾ snev⁵⁾ ijkjje, røi

an-ra Folk, di snev; for højn gjikkj om å snæj-de⁶⁾ å ræ-va-da⁷⁾ å drev. Høj,

kom, fal-de-ri, fal-de-rol-La-La, å ræ-va-da-å drev.

1) Maaneskin. 2) Eng. 3) plejede. 4) Øgenavn paa en Kvægtyv. 5) sov. 6) luskede. 7) røvede.

Visen skriver sig fra en Tid, da Kvægtyveri var almindeligt paa Højlyngen. »Kjivarnskijn» var en af de mest berygtede Kvægtyve, og i Visen skildres han som en meget slet og ondsindet Person. 1. Vers er kun anført her; de øvrige er lige saa platte, som Melodien er indsmigrende.

Danseviserne er Folkemelodier med Tekst. Man sang til Dansene, naar man ikke havde en Spillemand ved Haanden. Enten trallede man Melodien,

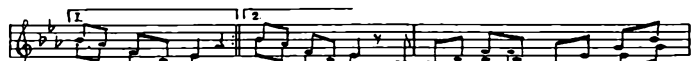
eller ogsaa benyttede man et Vers eller Rim, ofte et Brudstykke af en Nidvise. Dansteksterne er alle meget primitive.

Borddans (Nr. 60).

Violin.

Sang. Ez - ber Svært, ja Ez - ber Svært, hajn sodd te vårt¹⁾ å

spil - la - da Kært. spil - la - da Kært. Hajn sodd ver en Si - a å

spil - la - da Gni - å; hajn sodd ver ejn Kært, vår hajn

{ (al - ri)} vært. Hajn åd å dråk, så Bøggijn³⁾ sprog, å

al - ri nån - ti⁵⁾ fihj hajn nok, hajn åd å dråk, så Bøggijn sprog, å al - ri fihj hajn nok.

- 1) han sad hos os. 2) spillede meget forsigtigt. 3) saa at. 4) Bugen.
5) nogen Tid.

Under denne Form blev Borddansen ofte sunget paa Landet, hvor næsten hveranden Gaardmandssøn kunde spille Violin. Hvis Melodien afklædes sin moderne Dragt og iføres jævne Dagligdagsklæder, vil den være saaledes, som den almindeligvis blev sunget af Folk i Fiskerlejerne, hvor Violinspil sjældnere hørtes.

Mårtijn Knært¹⁾ hajn sodd te vårt, hajn sodd te vårt å

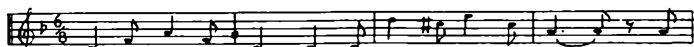
*spil - la - da Kært. spil - la - da Kært Hajn sodd ver en Si - a å
Hajn åd å hajn dråk, så a*

*spil - la - da Gni - å, hajn sodd ver ejn Kært vår hajn al - tid vært.
Bøjn - kijn knok²⁾ å Sjiin - jed sprog, hajn åd å hajn dråk, så a Sjiin - jed sprog.*

- 1) Lille Morten. 2) Bænken knagede. 3) Skindet.

Já va lidijn Horra (Nr. 31).

1. Já va li-dijn Hor-ra¹⁾ já skuj-le vau-ta Fær, ja
2. Já kom ud i Lyn-ijn, á Færn lóuv dor-ra Vaj,²⁾ lóuv

vou-ta Fær, ja vou-ta Fær, for já va li-dijn Hor-ra.
dor-ra Vaj, lóuv dorra Vaj, for já va li-dijn Hor-ra.

3. Já løvv ætte Kraitorn,³⁾ men hijnde⁴⁾ ijkkje domm.
:|: nai ijkkje domm. :|:
4. Já så Soln á sjunka;⁵⁾ men Færn va bâra væk,
:|: va bâra væk. :|:
5. Já løvv jemm te Gârijn⁶⁾ men Færn, di va'kje⁷⁾ dær,
:|: di va'kje dær. :|:
6. Já fijkj Pryl á Bonijn; men Moer gâ maj Mâd;
:|: hon gâ maj Mâd. :|:
7. Já e lidijn Horra; men God⁸⁾ bevârar maj,
:|: bevârar maj, :|:
for já e lidijn Horra.

1) Smaadreng. 2) deres Vej. 3) Kreaturerne. 4) naaede. 5) synke.
6) Gaarden. 7) var ikke. 8) Gud.

Børnevise (Nr. 49).

Klap-pe klap, klap, klap, klap-pe tral-la-la- „Vår monna Vou-va¹⁾ hårdi i Dâ?²⁾ „Tre

grajnja²⁾ Vouva mon ja hâ, tre grajnja Vou-va á ejn li-dijn Vjyst.³⁾

1) Hvor mange Hunde. 2) smukke. 3) lille Hund, bruges her som Kælennavn til Barnet.

For største Parten af Befolkningen gik Dagen med Slid og Slæb fra Sol stod op, til Sol gik ned, og Drengene blev ofte i 8 Aars-Alderen sendt bort fra Husmandshjemmet for at vogte Faar (Vise Nr. 31). Men naar Dagene kortede af, og Udearbejdet maatte hvile, naar Gamlefar ikke længer kunde se at bruge Økse

og Sav i Huggehuset: da tyede man ind i den fattige Stue, og ved den osende »Fedtplerka«*) kortede man Tiden for hinanden paa forskellig Vis. Gamlefar fortalte »Sansåger« om Underjordsfolk og Trolldøj, Gamlemor underholdt sine Børnebørn med Viser og Ramser, og Børnene gav hinanden »Spørgsmaal«, d. v. s. de gættede Gaader. Smaadrengen maatte tidlig lære den gamle Hyrdesang; for kunde han ikke »hå-driva«, inden han skulde ud at tjene, kunde han heller ikke samle Hjorden, naar den ved Aftenstid skulde drives hjem. Pigebørnene maatte ogsaa tidlig lære at synge »Vezzeliroa«; for Mor havde andet at syle med end at vugge de smaa.

Hyrdesang (Nr. 44).

Hå driv jemm! Hå driv jemm, så hå driv jemm, så hå driv jemm! Så hå,
hå driv, hå driv, hå driv, hå driv jemm! Så hå, hå, hå driv jemm, så hå driv
jemm! Hå driv, hå driv, hå driv, hå driv jemm! Hå driv jemm! Hå driv
jemm te Moer å lå Få-ra-milk å frød! Så, hå, hå driv, hå driv, hå driv, hå driv jemm.

Det var en ejendommelig Stemning, der greb en, naar man en stille Sommeraften hørte de lokkende Toner i det fjerne, mens Aftenklokken ringede Solen ned.

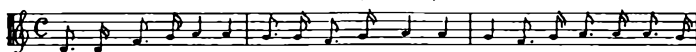
Vuggevise (Nr. 80).

Vez-zel-i-ro-a Bæl-lijn i Søun. Lut-la, lut-la,
lut-la, lut-la, la; lut-la, lut-la, lut-la, lut-la.

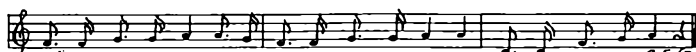
*) flimrende Olielampe.

Ramserne blev hyppigere sunget end fortalt. Melodierne bevæger sig kun i enkle Toneformler.

Eks. 1. (Nr. 46).

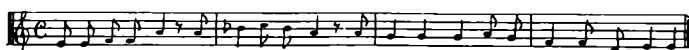

Ri - a, ri - a Rånka! He - sta - sko - na blån - ka! Vår ska vi ri - a hen? Te

Kongens Går å frej - a å fæ - sta voss en Pøj - ja te vår lij - la Dræjn.

Eks. 2. (Nr. 20).

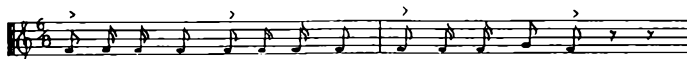
Pj - ze my - ze - måns, vår va - stu i - jåns? - J Præ - stens Ha - va å stål maj ejn Haa - va.

(Mogens Missekat, hvor var du for et Øjeblik siden?)

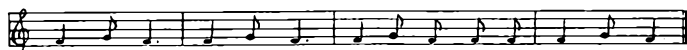
Ganske fornøjelige — og ofte træffende — var de gamle Stedramser. De fleste er desværre gaaet tabt; men en enkelt er dog bevaret, vel sagtens, fordi den blev sunget.

Va sajjer Gudjemmaklokkarna?

(Hvad siger Kirkeklokkerne i Gudhjem?)

Sijl på ejn Pijn, ¹⁾Sijl på ejn Pijn, ²⁾Sijl på ejn Pijn, ³⁾Pijn.

Sij - la - sø, ²⁾Te - ska - sø, ²⁾Søll - kje - kap - per, men ijn - jed Brød. ³⁾

1) Sild paa en Pind. 2) Det Vand, hvori Silden eller Torsken blev kogt. 3) Silkekapper, men intet Brod.

Ramsen hentyder til, at »Gudjemmabona« i gamle Dage var fattige. Levemaaden var yderst tarvelig; men Kvinderne var pyntesyge.

Ramserne var dog ikke altid lige godmodige. Jeg mindes saaledes et lille Vers om Rakkeren (den Mand, som flaaede selvdøde Kreaturer, Hunde og Katte). Naar han kom til Gaarden, plejede Ungdommen gerne at haane ham ved Porten med følgende Hilsen, som blev sunget brægende og vrængende:

Ti-ra Li-ra Farsjijn å Vær-sjijn å Lam-sjijn å
 Kall-sjijn å Kat-sjijn å Hujn-sjijn å Hu-er.
 (Faareskind, Væderskind, Lammeskind, Kalveskind, Katteskind,
 Hundeskind og Huder.)

Den samme Melodi blev ogsaa benyttet til en Ramse om seks Mandfolk, der plejede at besøge et berygtet Fruentimmer; hun gik under Navnet »Vinkeltitan«, fordi hun var skeløjet. Ramsen er saaledes: *Vinkeltitan—Blærbøggijn,¹⁾ Svidrikkijn,²⁾ å Ladrikkijn,³⁾ å Plâzhâzjijn,⁴⁾ Plerkijn⁵⁾ og Smæjlfeda-Pær.*

1) Den tykmavede. 2) »Ejn, der havde sveddet en Huzakâta å«: sat Ild paa et faldefærdigt Hus. 3) En ussel Person. 4) En, der er lige glad med, hvor han træder. 5) En, der »plerkar«, blinker stærkt med Øjnene.

Det var ikke ualmindeligt, at man svøbte Ondskabsfuldhederne i Toner og ikklædte dem en Melodi, naar man vilde gøre Nar eller smæde hinanden. Melodien blev hurtigt lært. Børnene sang den i Tide og Utide; den blev husket og gentaget af Generationer.

Ejendommelige for Bornholm er ogsaa de gamle *Sanggaader*. De fleste er glemte; her skal anføres en enkelt:

Der lå ejn Majn i Du-zen-då-la,¹⁾ hajn hø-re
 Træ-pik-kar-na²⁾ å gå-la, hajn hø-re Halm-hæ-sta-na å
 træ,³⁾ hajn hø-re Træ-hujn-ja-na å gjø,⁴⁾ så nøj hajn
 op å kjø-re Får i Fæ. Halm-hæ-sta-na træ, Træ-
 hujn-ja-na gjø, så nøj hajn op å kjø-re Får i Fæ.

1) Sengen (dysse, sove). 2) Hønsene, der pikker Korn af Truget. 3) Hestene, der træder Halmen sammen i Laden. 4) Plejslagene.

— Gaaden skulde løses saaledes: Der ligger en Mand i Sengen; han vækkes af Hønsene, Hestene og Plejlslagene fra Loen. Saa springer han op »å kjør Får i Fæ«: han stikker Uldstrømperne (Fødderne) i Lædertøflerne.

Ramserne, der ligesom *Børneviser og Sanglege* ikke kan grupperes under Folke- og Almueviser, er som Regel af fremmed Oprindelse. Nedenfor gengives en landskendt Leg i bornholmsk Tradition:

Bonden og Haren (Nr. 34).

1 - *Bo-nijn gjijk - kje på Mar-ken å drev-tral-la-*
 2 *å Bo-nijn tau Hå-rajn me jemm te . . . saj-tral-la-*

la-la-la, gjijk på Mar-ken å drev-hajn hi-te¹⁾ ejn Hå-ra, som
la-la-la, me jemm te saj- „Se hør du, min Mo-er, va

dær sodd å snev.²⁾ Tral-la - la - la - la, tral-la - la.
jå hør te daj.¹⁾ Tral-la - la - la - la, tral-la - la.

3. »Nai, sæll'ijn hævller,³⁾ så e du så rår,
å Pæjnja få vi, mijn jarta Får.«
4. Å Bonijn hænn te Præstijn gjijkj,
ejn Spillijn hajn udå haunøm⁴⁾ fijkj.
5. Men Hårajn rapt frå Præstijn sprong,
å Præstijn fløj ætte i Kjaulijn så long.
6. Men Hårajn sjylde saj båg en Re⁵⁾
- Tralla - la - la - la, saj båg en Re,
å Præst å Kjaul røj a Helvede te.
- Tralla - la - la - la, tralla - la.

1) fandt. 2) sov. 3) Sælg den heller. 4) ham. 5) en tæt Række Træer eller Buske.

En anden gammel Sangleg er »Sjøn Åge å Rosan« (Nr. 30). Saavel Tekst som Melodi er kommet fra Sverrig. Ingen af de gamle Sanglege er bevaret som Børnenes Ejendom. De har lidt samme triste Skæbne som Viserne.

Medens Folkeviseteksterne har været kendt over en stor Del af Europa, særlig i de nordiske Lande, synes de fleste *Melodier* at være knyttet til Bornholm. Der kan i Almindelighed ikke paavises Sammenhæng

mellem bornholmske og andre Melodier til samme Tekst. Jeg har kun undtagelsesvis fundet nogen virkelig Parallel til de bornholmske Melodier. Mange er gamle; de fleste har afgjort et nyere Præg.

Efter Overleveringerne at dømme har de gamle Bornholmere haft udpræget *Sans for Melodi*. Det synes derimod, som om de ikke har haft meget Begreb om *Harmoni*. Det Indtryk maatte i hvert Fald den faa, som havde Lejlighed til at høre de gamle Spillemande spille til Dans. Sekondspilleren skiftede som Regel kun med de to almindeligste Akkorder; den, der kunde finde et Par andre, blev anset for at være et Geni. Som rimelig var blev den Spillemand skattet højest, som kunde høres bedst og spille mest taktfast.

De gamle Viser og Sangrim, de mange Brudstykker af Folkeviser og Strofer af Melodier vidner om, at Bornholmerne var et sangelskende Folk. Af Teksterne faar man det Indtryk, at den verspoetiske Sans var ringe; Sproget egner sig heller ikke godt for den højere Stil, Melodierne har derimod deres Ynde og rummer en egen Stemning, der endnu kan gribe Bornholmerne om Hjertet. *Bornholmerkorets* mange Koncerter er en utvivlsom Bekræftelse herpaa.

Tidlig Sommermorgen ved Gudhjem. Efter Maleri af Professor L. Tuxen.

Stuehusgavl fra Bakkegaard
i Østerlarsker Sogn.

H. Zangenberg fot.

GAMLE BORNHOLMSKE LANDBYGNINGER

Af H. ZANGENBERG

EN af de mest iøjnefaldende Ejendommeligheder, som man møder ved en Rejse ud over Landet paa Bornholm, er den spredte Bebyggelse af Øen, idet man fuldstændigt savner den Fællesbosættelse i Landsbyer, som har været saa almindelig for Størsteparten af det øvrige Danmark. Hist og her findes Grupper paa ganske faa Gaarde, som bærer et Fællesnavn, der ender med Stavelsen -by, uden at der dog derved dannes nogen som helst Form for Landsbybebyggelse, f. Eks. Keldseby og mange andre, og selv hvor kun to Gaarde ligger paa hver sin Side af en forbiførende Hovedvej, kan Bynavnet ofte være hæftet til et saadant Par Gaarde, som f. Eks. ved Aabygaardene i Nyker

Sogn. Undertiden kan Gaardene være anbragte i lange og spredte Rækker langs en Færdselsvej eller en Aa, f. Eks. Læsaa, men intet Steds findes der nogen samlet Bebyggelse paa Bornholm undtagen i Købstæderne og Fiskerlejerne. I ældre Tider benævnedes Gaardene inden for hvert Sogn som 1. 2. o. s. v. Selvejer- eller Vornedegaard, det vil sige Gaarde, hvis Beboer uden at være berøvet sin personlige Frihed i sin Tid var »Vorned« (havde Gaarden i Fæste). Selvejergaardene laa i en vis Rækkefølge og Nummerorden, medens Vornedegaardene laa spredte, uden Hensyn til Nummer. I Løbet af det 18. Aarhundredes sidste Halvdel dukkede Særnavne frem for de enkelte Gaarde, og disse Navne bruges i Nutiden, dog ofte samtidig med den gamle Gaardbetegnelse.

Bygningerne i de bornholmske Gaarde og Huse har et vist Særpræg, som dog ikke gør sig saa stærkt gældende, at man ved en almindelig, flygtig Betragtning straks vil blive opmærksom paa, hvad det er, der karakteriserer dem som typisk bornholmske. Undersøger man den bornholmske Gaards Bygninger nøjere, vil Opmærksomheden især fæste sig ved Anbringelsen i Terrænet, idet Gaardene næsten altid er anbragt paa Bakkehæld, sikkert ofte med et vist Forsæt, og Terrænet hælder undertiden til flere Sider. Grunden til et saadant Valg af Byggeplads kan være den, at man ad naturlig Vej har villet lede Regnvandet bort fra Bygningerne og desuden herved har faaet en udmærket Kælder under den ene Ende af Stuehuslængen. Kældervæggen dannes af Kampestens-Fodmuren under Bygningens Bindingsværk, og denne Fodmur kan være af en ret anselig Højde under den ene Husgavl, medens den under den anden Gavl kun er hævet ganske lidt over Jorden. Ogsaa ved Ladebygningerne er der anbragt en saadan Fodmur for at danne et vandret Underlag for Fodtømmeret. Her er den dog sjældnen saa høj, men lægger alligevel en væsentlig Forøgelse i Højden til den bornholmske Lade, saa ogsaa her har den sin praktiske Betydning. Ved Anbringelse af Stuelængen paa en Fodmur, der udligner det hældende Terræn, hvad der dog ikke er gennemført ved *alle* bornholmske Landbygninger, opstaar da den karakteristiske, høje Stuehusgavl, som er saa ty-

Gamlevældegaard i Østerlarsker Sogn.

H. Zangenberg fot.

pisk for de fleste bornholmske Gaarde, med Kældermuren fornedet og herover et af Gaardens største Rum, »Salen«. Paa Grund af Øens Terrænforhold vender den høje Stuehusgavl med Salen paa Østlandet som Regel mod Øst og modsat paa Vestlandet, altsaa altid ud mod Østersøen. En saadan Gavl ses paa Billedet fra Bakkegaarden i Østerlarsker, men den er nu forsvundet som saa mange andre af disse Gavle, og allerede forinden Nedbrydningen savnede Gavlen en af sine væsentligste Enkeltheder, nemlig den lange Egestang i Gavlspidsen foroven, som kaldes »Husbranden« eller »Brandstangen«, et Gavlsmykke, der er kendt fra en af vore Folkeviser om Fuglen der sætter sig paa Jomfruens Burebrand. Brandstangen savnedes i ældre Tider vistnok kun sjældent paa den bornholmske Bindingsværksbygning. Den er endnu ret almindelig og er øverst enten udskåret i en eller anden dekorativ Form, eller forsynet med et Smedejernsspir, der bærer en Vindfløj, almindeligt udhugget som et Dragehoved, sjældnere i Form af en Fisk eller Delfin, og Fløjen bærer gerne Aarstallet for Bygningens Opførelse. Den ældst kendte er fra 1713 og stammer fra Østergaard i Østermarie Sogn.

Endnu en Stuehusgavl ses paa Billedet af Gamlevældegaards Stuelænge fra 1791 i Østerlarsker Sogn,

Gaardkone fra Marevadgaard i Klemensker Sogn.

H. Zangenberg fot.

og Billedet giver tillige en Antydning af en ældre og anselig Stuelænges Ydre og denne Længes høje Beliggenhed i Forhold til en af Gaardens andre Bygninger. Langs Længens Side ligger en velplejet Have, og fra Salens Vinduer, som sikkert tidligere var anbragt i Gavlen, har man her den videste Udsigt over et henrivende Marklandskab, der skraaner nedad mod den bornholmske Nordstrand, og længst ude ses Østersøen med Christiansø i det Fjerne.

Særegen for Bornholm er ogsaa den saakaldte »Gaardlænge« eller »Gaardkone«, en fritliggende større eller mindre Bygning inde paa selve den store og rummelige, firkantede Gaardsplads — se Billedet fra Marevadgaard — samt den meget rige Inddeling af Stuehuset i en Række Kamre og Rum, hvis Benævnelser ikke er kendt fra andre Egne i Danmark.

I Løbet af det 19. Aarhundrede er der forsvundet mange ældre Bygninger paa Bornholm, og i Nutiden findes næppe nogen Bondegaardsbygning, som er stort mere end 200 Aar gammel. Ikke sjældent finder man Gaardens Alder indskaaret i Tømmerstykket over Døren, »Dørhammeren«, og undertiden nævnes Navnene paa Manden og hans Hustru, samt en Datum, muligvis for Tømmerets Rejsning. Af særlig interessante In-

skriptioner kendes kun faa, saaledes en Bjælke i Salen paa Imminggaard i Nylarsker:

1769: PEDER PEDERSEN BLEM: MAGRET CHRISTENS
DATTER: TØMMERMAN VAR IENS BISTRUP.

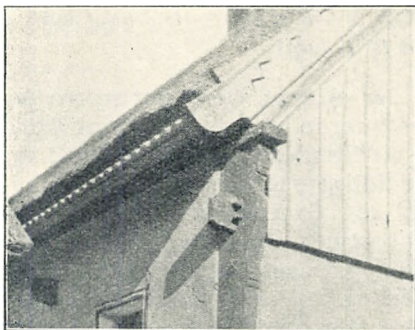
samt fra lille Lærkegaard i Olsker Sogn følgende, hvor selve Bygningen taler:

*ANO — 1797 — Har V H S — K K R D — Ladet sat mig
d 16 — Junis*

I ældre Tider har der sikkert været en større Afveksling mellem Gaardtyperne end nu. Da Kong Christian VI i 1744 solgte sit Bøndergods, som derved for Størsteparten kom i de tidligere Kronbønders Eje, fandtes der af dette Gods' 224 Gaarde og Huse ialt kun 51 firelængede, 82 trelængede, 72 tolængede Gaarde og 19 enlængede Gaarde og Huse. Heraf havde Tredjeparten af de tolængede og et Par af de enlængede et lige saa stort Jordtilliggende med Skovpart som flere af de tre- og firelængede Gaarde, og det var saaledes ikke Smaaejendomme. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev Gaardene brandforsikrede for første Gang, og de fleste af disse tidligere to- og trelængede Gaarde var da blevet tre- og firelængede, enten ved Nybygning eller ved Tilføjelse af flere Længer til den oprindelige to- og trelængede Gaard, og det er sikkert ikke utænkeligt, at Forholdet har været ganske det samme for de Gaarde, der ikke tilhørte Kronen. I Nutiden er vistnok alle Gaardene firelængede, medens Boels- og Husmandsstedet har fra én til tre Længer, og navnlig er Vinkelhuset og det trefløjede Sted saa stærkt udbredt, at man faar paa Fornemmelsen, at disse to Former for »Stedet« eller »Tohestes-Avlet«, som dette ogsaa kaldtes, har været de mest yndede.

Den gamle bornholmske Gaards Længer er ikke altid helt sammenbyggede, og navnlig ligger Stuelængen ofte frit, saaledes at der er en smal Slippe mellem denne Længe og Gavlen paa en af de tilstødende Sidelænger, og denne Slippe kan være lukket med en Bindingsværksmur. Selve Bindingsværket har en stor Lighed med det fynske og østjyske Bindingsværk, det er af Eg, ret svært, og Træet dertil stammer ofte fra Gaardens egen Skov, og er snart det eneste synlige

Vidne om svundne Tiders Rigdom paa Egeskove. Bindingsværkets Hjørnestolper har oftest en særlig Udsmykning, idet Stolpernes øverste Del er indtil 15 cm bredere end den underste og er udskaaret saaledes, at Stolperne faar Udseende af at være forsynede med en Knægt under den fremspringende Tagrem. Dette

Gavlstolpe fra den østligste Keldsebygaard i Østerlarsker Sogn.

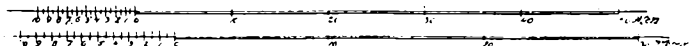
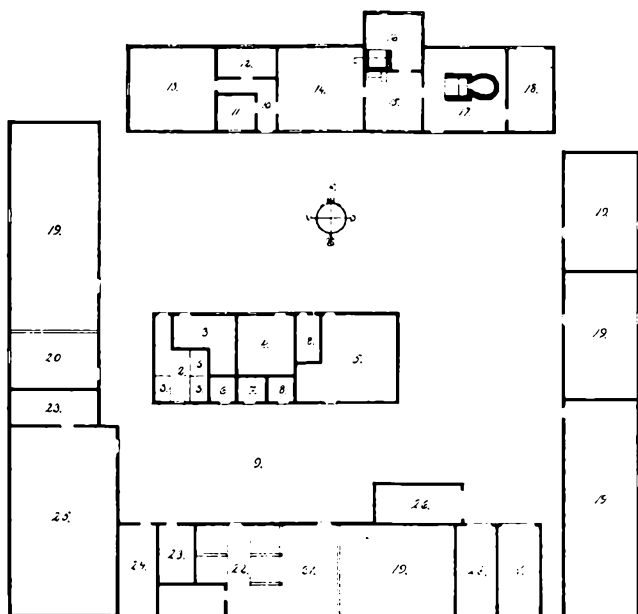
H. Zangenberg fot.

dekorative Træk ses paa Billedet af Gavlstolpen fra den østligste af Keldsebygaardene og er i denne Form særegent for Bornholm. Næsten overalt er Bindingsværksstolperne sortsvættede, derimod er der nu en livlig Afveksling i Kalkningen af de ældre Tiders ufarvede og klinede Lertavl. Paa Nordlandet er Tavlene gerne

hvidkalkede, men paa Sydlandet er Tavlene røde. Et enkelt Sted, som paa Marevadgaard i Klemensker, er de underste Tavl røde forneden og hvide foroven, og paa sine Steder er Tavlene paa Bygningernes udvendige Sider rødfarvede, medens de er hvide ind til Gaarden. Paa Neksøkanten, hvor man har haft nem Adgang til den rødlig bornholmske Sandsten, er Bindingsværkstavlene undertiden lukkede med én eneste Sandstensplade, ligesom ogsaa Skorstenspiberne kan være opbyggede af Sandsten. De spidse Overgavle, som tidligere var flettede om Staver med Ris, Kvikrod eller Halm, Tang eller Lyng, er nu alle bræddeklædte og undertiden sorttjærede. Igennem Gavllugen, der hyppigt sad skævt i Gavlen, blev Brændselstørvene taget ind og stablet paa Stuehusloftet, ogsaa kaldet »Tiljet«. Paa Tagrygningen af Bygningerne lagde man tidligere enten Lyng, der blev fastbundet med Rafter langs Rygningen, eller ogsaa Græstørv, de saakaldte »Gimper«. Gaardenes frodige og hyggelige Haver er for det meste omgivet med Stengærder af Kamp eller

ogsaa, især i Omegnen af Neksø, af Sandstensflækker, stablede i vandrette Lag, de saakaldte »Kniplingsgærder«.

For at blive bekendt med den typiske, gamle, bornholmske Gaards Indretning, vil vi se lidt nøjere paa Grundplanen af lille Strandbygaard i Nylarsker Sogn,

Grundplan af lille Strandbygaard i Nylarsker Sogn.

R. Mejborg maalt i 1889.

saaledes som denne saa ud, forinden den fik sin nuværende og helt ændrede Skikkelse. Stuehuset synes at være opført i 1782, hvad et Tømmerstykke fra Gaardens gamle Stuelænge oplyser os om. Gennem Gadeporten (1) i Sydlængen kommer man ind paa Gaardspladsen, og her fanges straks Øjet af den meget store Gaardkone, som indeholder »Drængehus« — Karlekammer — (2), Rullestue (3), Huggehus (4) og »Igge-

Gaard fra Arnager i Nylarsker Sogn.

H. Zangenberg fot.

len« — Svinehus — (5), samt Rum for Fjerkræet: Høns (6), Ænder (7) og Gæs (8). Mellem Gaardkonen og Sydlængen ligger Møddingen (9), der her er anbragt paa en særdeles praktisk Maade ved Staldene og ikke ses fra Stuelængen. Paa Steder, hvor man ikke har nogen Gaardkone, er Møddingen ligeledes anbragt inde i Gaarden, undertiden i en forsænket, kampestenssat Grube, saaledes som dette ses paa Billedet af Gaarden fra Arnager.

Gaardene er brolagte, og Brolægningen kan være mønstret med Striber, én ud for hver Bindingsværk-stolpe. Paa Gaardspladsen ved Stuehuset var der i de gamle Gaarde næsten altid anbragt en Vippebrønd med en Brøndkarm af store, tilhugne og sammenboltede Sandstensplader, hvori kunde være indhugget Navnetræk og Aarstal, ligeledes var de høje Trapper, som førte op til Stuelængens Døre, som Regel af Sandsten. Brøndvippe, Trappe og desuden et Halvtags skjul over Bagerovnen, ses paa Billedet af Bedegadegaard i Klemensker, som tillige er et udmærket Eksempel paa en ældre Bornholmergaards maleriske Ydre.

Det var dog vistnok kun sjældnere, at Bagerovnene i Gaardene var lagt uden for Stuehusvæggene, deri-

Bedegadegaard i Klemensker Sogn.

A. Kjøller, Allinge, fot.

mod var det mere almindeligt at se en Bihave her, thi Honning maatte ikke gerne savnes til de gamle Bornholmeres Julebrændevin. Uden for Stuelængens Gaardvæg kunde ogsaa findes et eller flere større Træer, og en Gaard med et saadant hyggeligt Gaardtræ ses paa Billedet af østre Keldsebygaard.

Gaardtræet kunde være af forskellig Art saasom: Lind, Kastanie, Valnød, ja endog, som tidligere paa Dam-aske-gaard i Østerlarsker, et Morbærtræ. Paa sidstnævnte Gaard fandtes desuden en ret ejendommelig Brøndstøtte, der var behængt med Hestesko for at hindre Troldtøj eller Sygdom i at fordærve Vandet.

Vi vender nu tilbage til Stuelængen paa lille Strandbygaard. Som de fremmede Folk, vi er, gaar vi op ad Forstuetrappen og gennem »de fornemste Dørrene« — Husets Hovedindgang, der bestaar af 2 Halvdøre — kommer vi ind i »Forstuen« (10), der her, som saa mange andre Steder paa Bornholm, er vinkelbøjet. Hvor Forstuen er mere rummelig, og ikke som her er formindsket ved et »Kammer« — Pige-kammer (?) — (11), kan der staa et større Egeskab til Overtøjet, og undertiden kunde man her i ældre Tider se et helt lille Vaaben-Arsenal: Rytterpallasker, Patrontasker og

Den østlige Keldsebygaard i Østerlarsker Sogn.

H. Zangenberg fot.

Bøsser m. m., som tilhørte den Del af Gaardens Mandskab, der var indskrevet i Bornholms Vævning. Nord for Forstuen laa »*Mælsalinj*» (12) — Mellemsalen —, en Slags Gæsteværelse uden Seng, med et Bord, Dragkiste og nogle Stole. Ved Gæstebud brugtes dette Rum som Samlingsplads for de Deltagere, som ikke dansede eller færdedes i Salen. Undertiden kunde en saadan Mellemsal være meget rigt smykket som for Eksempel paa Gaarden Skovsholm i Ibsker Sogn, hvis Mellemsal blev reddet ved en Ildebrand i 1879 og senere skænket til Dansk Folkemuseum. Denne Stues Vægge er dekoreret med store, barokke Acanthusranke, og paa de fire Døre er malet Allegorier paa Aars-tiderne.

En af disse Døre ses paa hosstaaende Billede, og Verset paa Døren lyder saaledes:

For Aaret.

*Mod For Aaret, sig Blomster Pryde
man dertil Lugter, det er Vist,
Gud lad os dog de Blomster nyde
som spirer ud, Fra Jesum Christ.*

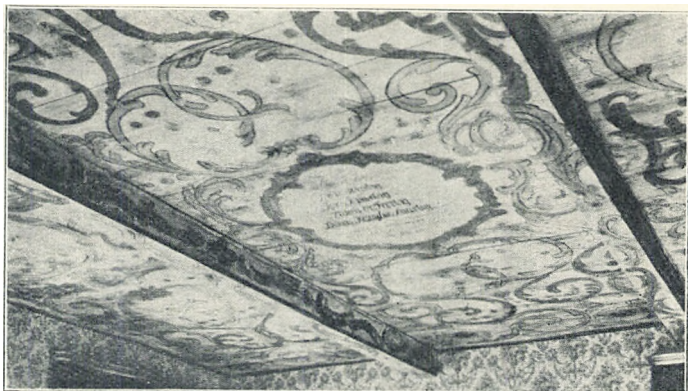

Forhæret.
Nid hælæra, sig Blomster Fryde
man derhl Zygter, der er Vist.
Gud lød os dog de Blomster ind
Saa bouer ind fra Jerum Christi.

Dør fra Mellemsalen paa det tidligere Skovsholm i Ibsker Sogn.

K. Uldall fot.

Loft fra Salen paa Lille Strandbygaard.

H. Zangenberg fot.

I Længens yderste Ende findes »Salen« (13), af ældre Bornholmere ogsaa kaldet »Huset« eller »Lof-tet«, naar der var Kælder under, og i Slutningen af 17. Aarhundrede »Lof-tt hus« som f. Eks. i Tejn, hvor der i et Hus i 1683 fandtes et »Lof-tt hus vesten for forstuen«. Det 17. Aarhundredes Loft eller Lofthus har ofte kun været et eller to »Stolperum« (Fag) bredt. Imidlertid er Salen i den sidste Halvdel af 18. Aarhundrede et af Gaardens største Rum, og havde her paa lille Strandbygaard, saavel som paa Skovsholm, et Loft, der var dekoreret paa lignende festlig Maade, som den ovenfor omtalte Mellemsal.

Dette Loft, der endnu findes i Strandbygaards ombyggede Stuehus, har i Midterfeltet (se Billedet) følgende manende Indskrift:

*Lev Warlig
Ter Sparlig
Tiden er Farlig
Døden Kommer Snarlig
Anno 1786.*

Salen paa denne Gaard afviger dog fra den almindelige Skik deri, at den har Vinduer i alle tre Sider, medens de sædvanligt andre Steder var anbragt samlede i Husets Gavl. Salens Bohave var mere eller mindre rigt, og her stod gerne en opredt »Topseng«

eller Himmelseng, en Dragkiste, én à to Kommoder og somme Steder højryggede Stole, udskaarne og forsynede med Aarstal. De bornholmske »*Hjemgifte*« — eller Himmelsenge kunde være smukt forarbejdede, og om den prægtigste af dem fortæltes, at Snedkeren lavede den, Aftenen og Natten før et Bryllup, i Salen paa en af Skarpeskadegaardene, — hjulpet af Underjordsfolk, og en af disse huggede Øjet ud paa en ulykkelig og nysgerrig Tilskuer, der kiggede ind gennem Nøglehullet paa en af Salens Døre.

Øst for Forstuen ligger »*Storstuen*« (14), hvis Bohave, som næsten overalt paa Gaardene, kunde være enten umalet eller rødmalet. Bohavet i Storstuen kunde bestaa af en »*Slagbænk*« ved Nordvæggen, i et af Stuehjørnerne en *Himmelseng* med Omhæng, til Husbondfolket, langs Vinduesvæggen et *større Egebord* med Stenplade paa en Fod med massive, drejede Ben, et *Glasskab* langs Væggen ved Forstuen, hvori ogsaa Sølvtojet gemtes, og langs Væggen ved Lillestuen et »*Skatol*« og en »*Klokke*« (Stueuhr). Desuden kunde der findes et *Fløjbord*, nogle Stole uden Ryg, de saakaldte »*Endestole*«, og en *Lænestol* ved *Bilæggerovnen*. Disse Ovne var vistnok tilvirkede paa et af de smaalandske Jærnværker (Huseby Bruk m. fl.), da deres Billedfremstillinger, som St. Jørgen og Dragen, Adam og Eva, den hellige Nadver o. s. v., er kendte fra Ovne, der er støbte i Sverige. I *Lillestuen* (15) fandtes en lignende Ovn, og her stod det daglige *Madbord*, som var fælles for hele Husstanden. Omkring Bordet var anbragt faste Vægbænke, og paa Bænken ved et af Stuehjørnerne kunde der staa et »*Stolpeskab*«, der bestod af et Over- og Underskab, adskilte ved et aabent Rum, i hvilket der i Forsiden mellem Skabene var anbragt to udskaarne eller drejede Stolper eller Søjler. Lillestuen paa Strandbygaard danner ogsaa en Undtagelse fra de almindelige Stuer af denne Art, idet der i disse oftest var anbragt en eller to lukkede Alkovesenge (se Grundplanen af Blæsbjærg), og dette leder Tanken hen paa, at Lillestuen maaske er identisk med det gamle »*Krobhus*«, et Rum, som var almindeligt i Slutningen af 17. Aarhundrede, og som havde faste Sengesteder. Nu vides intet om dette Rum i den bornholmske Gaard, men Navnet gaar sik-

kert igen i den hallandske Stues »Krobbahäbbare«, der er et Kistekammer, undertiden med vægfaste Senge. Af andre ligeledes nu forsvundne bornholmske Benævnelser maa nævnes »Herberghuset«, der muligvis i ældre Tider var en Del af Stuehuset, Øst eller Vest for Bryggerset og vistnok udelukkende har været et Sengekammer, maaske for fremmede.

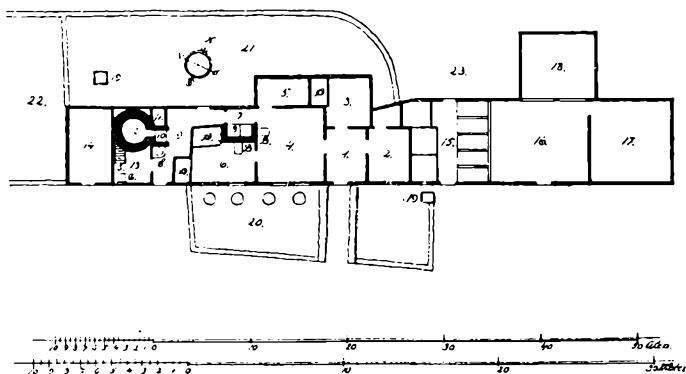
Bagved Lillestuen ligger Køkkenet eller »Steerset« (16), her udvidet ved en Tilbygning, en saakaldt »Tværbygge«. I Køkkenet findes det aabne Ildsted »Ildjarinj« i den store Skorsten, og det var enkelte Steder dækket af Jærnplader og havde Gruber til at sætte en »Trefod« over. Blandt Køkkensagerne, der ikke adskiller sig væsentligt fra andre Egnes, maa nævnes »Stegespidet«, som blev almindeligt anvendt. I »Bryggerset« (17) er Stuehusets anden Indgangsdør anbragt, og her staar Husets anden Skorsten med bagved liggende Bagerovn. Paa Siderne af denne er der sædvanligt anbragt en indmuret *Kobber-Bryggerkedel*, og til Bryggerset hører ligeledes: Pande, Mæske- og Svalekar, og undertiden en Maltkølle. Navnlig var den i Mur staaende »Brændevinspande« en saa vigtig Ting, at f. Eks. Aftægtsfolkene betingede sig Ret til den. I Stuehusets yderste Ende ligger Brændselsrummet (18). Om Udhusbygningerne er ikke andet at bemærke, end at der her var indrettet en Række Lader, »Gulve« (19), en Tærskelo (20) og en Foderlo (21), Hestestald (22), to Faarehuse (23), Kostald (25) og endnu en mindre Stald (24) til Kalve. Endvidere er her to Vognporte (26), den ene udbygget i en »Hodda«, en Sidebygning til Sydlængen. Udhuslængerne kaldtes i den gamle, bornholmske Gaard under ét Navn for »Ladebygninger« (den nordre o. s. v. Ladebygning). De har som Regel ingen Tagkviste; men en forskydelig Tagluge, som gerne er anbragt i Straataget nede ved Tagskæget, gør den samme Gavn.

I Hovedtrækkene har de gamle, bornholmske, firlængede Gaarde været indrettet som paa lille Strandbygaard. Der kunde naturligvis være nogen Variation, og navnlig var Tværbygget uden for Køkkenet ikke sædvanligt, og dette sidste var i Reglen langt og smalt, nærmest som en Slags Gang mellem Storstue og Bryggers.

Af de andre Gaardformer skal her blot omtales den enlængede, hvor Beboelse, Stald, Lo og Lade er samlet under ét Tag.

En saadan Gaard var Blæsbjærg — se Grundplanen — og Rummene er i Beboelsen i det væsentlige de samme som ved Stuelængen i den firelængede Gaard, blot med den Forskel, at her mangler Salen og Mælsalen, der er blevet erstattet med to Kamre, lagt umid-

Grundplan af Blæsbjærg i Østermarie Sogn.

Arkitekt K. Thorsen maalt i 1918.

- 1) Forstue — 2) Kammer — 3) Kammer (i Hodda) — 4) Storstue — 5) Fadebur (i Hodda) — 6) Lillestue — 7) Stegers — 8) Skorsten — 9) Bryggers — 10) Skorsten — 11) Maltkøle — 12) Bagerovn — 13) Melhus — 14) Rum til Fjerkræ, Svin og Faar — 15) Stald — 16) Lo — 17) Lade — 18) Lade (i Tværbygge) — 19) Brønde — 20) Bihave — 21) Kaalhave — 22) Gaard til Faar og Svin — 23) Mødding — A) Alkoveseng — B) Bilæggerovne — C) Bryggerkedel — D) Haandkværn — E) Loftstrappe.

delbart op til den ret store Forstue. Blæsbjærg er noget større end den ældst kendte Bygning af denne Art, som nu er forsvundet. Dette var en Præstegaard oven Gudhjem (se Billedet).

Den var 5 m (8 Alen) bred og 33,3 m (53 Alen) lang. Beboelsen, der kun var paa 4 Fag, bar Aarstallet 1692 indskaaret i Dørhammeren, og Resten, der udgjorde »Ladehus« (altsaa her Stald, Lo og Lade), var fra 1731 og 32. Bygningen blev indtil dens Nedrivning anset som Bornholms ældst bevarede Landbrugsbygning, og det er derfor et lykkeligt Tilfælde, at der er blevet taget et Billede af den inden Nedrivningen.

Præstegaard oven Gudhjem.

A. Kjoller, Allinge, fot.

Til enkelte af Gaardene kunde der høre en Vandmølle, de saakaldte »Plaske-Møller«. Disse var smaa Møller, som blev drevet ved et simpelt Skovl-Hjul, der laa vandret i Bækken. Vandet blev ved en Trærende ledet ned paa Siden af Hjulet, hvori den lodret staaende Mølleakse var fastgjort, og foroven paa denne sidste var den roterende Møllesten, »Løberen«, anbragt. Hjul og Møllesten gjorde saaledes det samme Antal Omdrejninger. Navnet er opstaaet af det bornholmske Ord Plask = Vandpyt, som antyder, at der kun behøvedes saare lidt Vand til at drive en saadan Mølle. Under Navnet Skvatmøller har de været kendt og meget udbredt i det øvrige Danmark; men blev forbudt ved Chr. d. V's danske Lov, da disse private Smaamøller var til Gene for de anerkendte og skattepligtige Møller. Imidlertid var det ikke saa nemt at udrydde dem, og Bornholm var det Sted i Danmark, hvor de bevaredes længst. Af de 72 Vandmøller, der i Begyndelsen af 19. Aarhundrede fandtes paa Øen, var de 18 Plaskemøller, Resten var Møller med lodret stillede Møllehjul. I Nutiden findes en af Øens faa gamle og mest ejendommeligt liggende Vandmøller i Fiskerlejet Vang, men desværre henligger den

her som Ruin. Den illustrerer dog endnu de gamle og smaa Vandmøllehuse, som fandtes i Begyndelsen af 19. Aarhundrede, og som Brandtaksationerne f. Eks. beskriver saaledes:

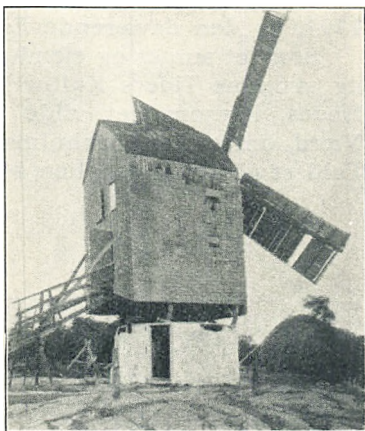
»Møllen (ved 48. Selvejergaard i Rutsker Sogn) er $8\frac{3}{4}$ Alen lang, $7\frac{1}{2}$ Alen bred, 2 Alen høj, opført af Bindingsværk med klinede Vægge og Straaetag, af forskielligt Tømmer, er gammel og Qværnen liden, vurderes for 40 Rd. n. V. (navne Værdi).«

Til Slut skal Opmærksomheden henledes paa de bornholmske Stubmøller. Antallet af disse Møller har tidligere været

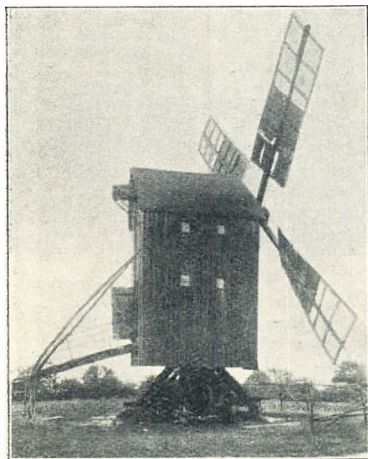
ret stort, saaledes i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede ialt 63. Nu er der vistnok kun tre tilbage, Resten er

forsvundet. De er af en lidt anden Form, end den der kendes fra det øvrige Danmark, og har kun én Kværn, dog har Svaneke Møllen, hvis ældste Dele er fra 1634 og 1656, to Kværne. For det meste har disse Møller været meget smaa, og for mange af dem har man vist kunnet gøre den samme Bemærkning gældende, som den, der blev gjort om Bodilsker Sogns 6 Møller i Begyndelsen af 18. Aarhundrede: »Alle ere smaae Stubbe Møller, der ofte forflyttes fra et

Sted til et andet.« — Møllen i Egeby er den eneste, der har bevaret den gamle Vingeform og de gamle

Stubmølle i Tejn, Olsker Sogn.
H. Zangenberg fot.

Stubmølle i Egeby, Aaker Sogn.
H. Zangenberg fot.

Træskodder, kaldet »*Split*«, paa Vingerne i Stedet for Sejl. Den bærer paa Stenbjælken under Møllens Kværn: Jesu Monogram, ·I·H·S·, Aarstallene 1787 og 1794, og den daværende Ejers Navne-Forbogstaver.

Som et smukt og ejendommeligt Minde om gamle og svundne Tiders Kultur burde en af disse Møller fredes, ligesom det vilde have sin kulturhistoriske Værd, om en af Bornholms gamle Gaarde, eller i alt Fald et gammelt Stuehus, blev bevaret for Eftertiden.

Udmarksgade i Ruthsker.

A. Kjeller, Allinge, fot.

Disse Gader var for det meste Fægader for Kreaturet ind til Højlyngen, der i ældre Tider betragtedes som alle Mands Ejendom.

Gammel Fisker fra Melsted. Efter Maleri af Bertel Hansen, Svaneke.

EN SIJLAVRÅGENAT

Af Fisker HANS P. HAAGENSEN, Gudhjem.

ALT Fiskeri faijler ju ijnhillu ustogga, aa seddan ed âu me Sijlen, enkla Aar kajn der varra tjt aa Sijl, aa anra Aar e der men bårt. Jâ hâuser for toltre Aar sijn, a der va bårt aa Sijl paa Forsommarijn, men paa Ættesommarijn aa helt hen a Fiskjed va der Sâger nok. De va ded Aared, jâ vrågada me dejn gamla Koffedijn aa Nels Dâua. Vi hadda sailt Hawed tynt bodde i Øster aa Vester; men Sijl fijkje vi alri nân. Saa vad ejn Ættemidda om Sântehåndâtider, vi laa klâra te aa tâ a Sjøijn, saa kom dejn gamla Dâuajn, Fâr te Nels, ner te Baadijn aa så: »Va lijggja ni aa dâmpa saa majen Olja væk for, hvafor præwa nied ikke lijd nærmere mina Horra, præwed paa Kjærkjemeden ejlle Tryntan paa Gaarana.« Dæjn gamle Koffe-

dijn ble hal nagger, for hajn mente nok, hajn hadde sijlavrågad i saa monga Aar, sa Dâuajn hadde ikje behâu aa komma aa gjorra sej kloger. Men nok om ded. Hon va ikje fri for aa staa aa trækja me Torden, hon hadda Knajla om Synner, aa saa ble vi enia om aa prævad en Nat paa Kjærkjemeden, der va men ejn Times Dâmpnijn der ud. Der va næt østelig Loft, daa vi dâmpada idaa Hawn; men ijnan vi rajte derud, bled Hawblæj. Vi grådada Vanned, aa der va goa Grâder. Vi gjore saa vaara Liner seks Fawna, aa saa bakkada vi Garn ud. Daa vi hadde faad vaara Garn ud, satte vi vos paa Dækked aa tâu vaar Måd. Jâ håusar saa ævent, a de va senijn apârta nætter Solanergaang. Vi sad læjne aa lydes aa saa paa Hærlighedijn, mens vi røjte vaar Piva. »De e minsajn livæl dajlit aa se paa,« så dejn gamla, daa Soln va ibåg, aa de begjynde aa sjymma, »men la vos nu gaa te Kaajs; men vi ska slet ikje liggja læjner ijn te Klokkan ejllua (ejlla laa vi, te hon va tâl), for de kajn gjærna varra, hon kommer op me en Torden-Karpa, naar Maanajn sæjkjar.« Vi satte vaara Lanterner op, aa saa gjik di to te Kaajs, mens dejn tredde holt Vajt. Der va nu ijnijn, der saw dejn Awtanijn, for dejn gamla laa aa fortalde om Sijlavrågnijn i gamla Dâ, daa di vrågada paa âvena Baada udan Motora, aa svenska Sejlæjer kom i snesaviz aa saalde Sijlen paa Borriijnholm. Aa Nels Dâua fortalde om sijn Sjøfart Alvarden âuer. Maanajn sto saa blånker aa nætter. Hajn jawada Tordensjyen væk, aa hajn sænde en laang, bre Guilstriva hen âuer Sjøijn aa Baadijn. Imens ble Klokkan ejllua, aa vi gå vos te aa håla vaara Garn. Ni kajn tro, vi ble bodde forbawsta aa glâ, daa vi fijk dejn fosta Majnsan i Baadijn, for der va trijlefira Ola Sijl paa Garned. Aa daa vi hadde hålad nonna, avenserde di te fijleseks Ola paa Garned, aa di siste hadde tijlletal-fjâurtan Ola paa Garned. Vi fijke mere Sijl dejn Natten, ejn vi hadde faaed forra ajle di anre Nætterna tesammen, aa vi hadde væl livæl vrågad filleseks-aata Ygger. De va au paa høja Tid, vi fijk vaara Garn i Baadijn, for nu kom hon håuse op om Vester me ejn Børaas, som de bodde lynada aa dønnada i. Dejn gamla Koffedijn va altid lijd baange, naar hon sto me Torden, aa daa vi fikj Motorijn igaang, så hajn: »Lâjn nu bâra trø te saa

Silderogeri i Allinge, Skumring. Efter Maleri af Olaf Rude.

arit hajn kajn, sa vi kajn komma i Lan, forijn hon bler for on.“ De ble nu ikke ajned ejn lijd Rajnstænkja, for Byan gjik Noran om vos. Der kom lijd Vijn fraa Lanned, aa lânt ud i Sjøijn kojne vi låuta Blomster aa Græz, der låutada som Mozzika. Daa Klokkan va tre, laa vi ver Bryjggjan, aa sikkenijn dajlier Mårn de va. Fåwlana saang saa arbarmelit, aa Gjøjn kaakkada, aa Baadana kom suzanes for Motorana, sa de smajl i Kløpperna. Di hadde tyyt aa Sijl ajle, aa ja ska låwa for, der kom Gong i Slævarna. For Sijlen skjolle ju røjas aa sennes te Kjøvvenhawn. De va om aa faa saa mejen astå som måulit dejn fosta Dåjn, for sijn viste vi, der ville ikke ble nån Priz paa na. Konner aa Pijbla aa Bælla aa ajle, som kojne jælpaa te, kom i Arbai læje fraa tilia Mårn te sijla Awtan. Sijn va der tyyt aa Sijl i toltre Dâ; men saa fikje vi Stop. Hon kojne ikke sælles, aa saa motte vi hojla i nonna Dâ. Ja seddan ed altid me Fiskeried. Naar der ijned e, e der altid en dæwla høj Priz; men saa snårt vi faa nåd, kajn vi ikke sællad.

LIJD OM SIJLARØJNIJNEN

Ded æ æjla Plasér, naar der e ijnhillu Sijl, for de gjer seddan Liv i Folk. De gjæjler om aa flytta Knaagana. Hver Sijl ska haannas áwer fillefæm Gongá, ijnan hon bler klár te Røjnijn. Hon ska fost pillas idaa Garn, aa saa rives ud, aa saa baanas, aa hæjnes ud aa spres aa stæjles. Aa naar hon saa bler passeli tor, e hon fost klár te aa bæra ijn paa Ijlarijn. Naar hon saa e kommed der ijn, ska en Konna ejlle ejn Kar, som har gaat Haanalaw paaed, passa Røjnijnen, for de e et nagt Arbaj. Varmajn ska flyttes ota fram aa tebâges paa Ijlarijn, aa hajn ska passas majed akkorât me Vanddystarijn. De târ et Pâr Tima, aa Sijlen, der glinsada som Søl, mens hon va raa, har nu sjeft Kolør. Hon sjenner nu som blánktpossad Kower. Hon bler strajs pakkad ner i Kassa me Pergamentpapir idi aa strøt me lijd Salt aa saa astâ te Dâmparijn, aa Dâjn ætte e hon i Kjøvvenhawn. Ded bler for lânt aa sjilra udførlit alt ded, en Sijl maa gaa igjennem, ijnan hon naar fram te Mâdabored, aa derfor vil já bâra saj, a seddan i majed korta Træjk gaar ed te aa lava ded, Kjøvvenhawnarna kajla »røjada Borriijnholmara«.

»Sillagodt!«

Sti ved Allinge.

ÅLIJNA

*Der liggjer ejn By ver en blæsenes Strân,
hvor Sjøna di skvalpa mod Kløpper aa Sån.
Aa Gâdan e krogu, aa Husen e smaa,
men Tajltâgen lysa saa hæjlut ejndaa,
aa Husen di liggja aa lyes mod Sjøjn,
som sjunger for Bøjn.*

*Der serlar ejn Bækj, aa der sjunger en Aa,
aa Blomstarna vousa paa Kløpparna graa,
aa Starrana fløjta i Åvil og Hyjl
saa house som Kløpparna slæppa sin Kyyjl,
aa Sjiynara sidde paa Blomstarnes Stol
i blårenes Sol.*

*Om Sommarijn kommer lid sent paa dejn Le'en,
saa træjkkjer dejn Blomster aa Kløppa aa Sten.
Aa Græsed staar grønt omkræjn Gjåre aa Goul,
aa Almer aa Aska e fujla aa Foul,
som sjunga aa hoppa mæl Kvista aa Blå
saa nætta aa glå.*

*Men Morkjnijnen fajler om Hækkja aa Træ,
aa Foulana taija aa kriva i Læ.
De nunar i Læued mod Autan aa Nat,
aa Jylkattijn påslar i Boska aa Krat,
aa Stjærnerne blyjnkja — di våga dejn Stujn
a Bøjn e i Blujn.*

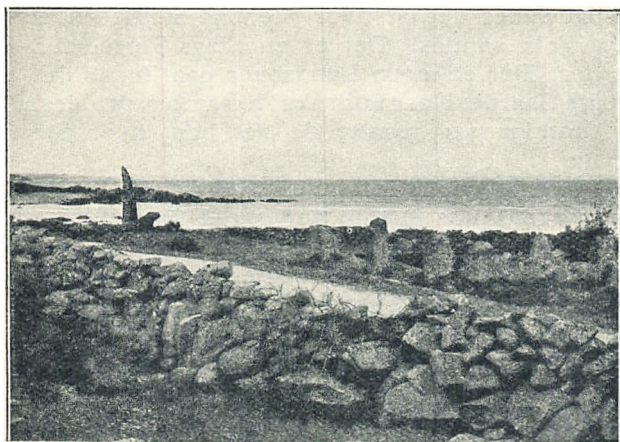
*Saa stille gaar Sommarijn ouer te Høst,
aa Sjøjn grommar te, aa de blæser fraa Øst,
aa Almerne møsta ijen sina Blå,
aa Svåler aa Starra di rajsja astå,
mens Maagarna skræja om Kløpper aa Sjær
mod ustogga Vær.*

*Men jå drou astå forrijn Sommar va gaad,
aa Hauajn va vissijn aa Sånstrån va vaad —
aa Stormijn, som fløjer i hastenes Trau
faar bæra mit Bodd som ejn Foul ouer Hau,
faar bæra mit Bodd te mijn Hjimy, aa saj:
Jå lajntar mod dig!*

Christian Stub-Jørgensen.

Alijna — Allinge, hæjlut — smukt. lyes — lytte, serla — risle, house — hurtigt, Kyyj! — Kulde, Sijnara — Sommerfugle, blårenes — blændende, paa dejn Le'en — paa den Kant, Morkjnijn — Tusmorke, Jylkat — Pindsvin, gromma te — morkne, ustogga — ustadig.

Bavtastenen Helligkvinde ved Svaneke.

BORNHOLMERNE

LIDT OM FOLKETYPEN

AF THORKILD GRAVLUND

Mage til Bornholms Natur findes ikke i Danmark og ej heller Mage til Historien om Stenøen, der trofast holdt ved Riget i gode og i onde Tider, men i de værste maatte klare sig helt alene.

Ellers ligner Bornholm det øvrige der er dansk. Gode Gaarde i frodig eller skarp, altid veldyrket Mark, frisk Strand, høj Himmel over Sletten.

Men op af sin Agermark hæver Bornholm sine graa Stenheller, det er Grundfjældet, det faste Fjæld, der stiger frem fra Jordens Indre, underligt for vort Øje, der kun kender de løse Sten.

Bornholmeren har dyrket sit Fjæld, har oprejst det i Bavtastene rundt om paa hele Øen. Der staaer de enkeltvis eller i Skarer, høje slanke Sten, oprejste som Fjældstykker af Jorden.

Stenhellerne og Bavtastenenene, det er Landets Natur og Historien i et, lige gaadefulde. Hvad ved vi om dem? Ingen siger os, hvorfor disse Bavtastene er rejst. Men

tydeligt synes det, at hvor Stenene samledes, skulde ogsaa Folk samles. Det er en Slags Tingsteder, Bystævner. Der er ingen Landsbyer paa Bornholm, kun spredte Gaarde. Naar Folk skulde samles, og det skulde de stundom, saa maatte de vel hen, hvor Stenene knejste.

Igennem Taagen set synes de Sten mig lig en Flok høje, duknakkede Mænd, der skred frem til Stævne.

Op mod tusind Bavgastene er der vist talt paa Øen. Nu er saare mange af dem borte. Nutidens Oplysning har her som saa ofte dummet sig mere end Aartusinders Vankundighed og har raat skovlet væk af Fortidens Minder, men Bornholm er endnu rigere paa Bavgastene end nogen anden Landsdel.

De er Historien der staar.

Bornholms Historie — et Digterværk, større end nogen Digter kunde drømme.

Folket kendes i Stenalderen, lidt svagere maaske end i det øvrige Rige, viser sig særegent i Gravskikke senere i Oldtiden, menes at have haft egen Konge, men samles med de andre Landsdele, da Riget faar Fælleskonge. Enekongen kan have været en Vikingehøvding der værnede Landet mod Fjender udefra, en Blod Egil som den der maatte lide Døden under Knud den Hellige, fordi han vilde raade sig selv.

Lidt sent vandt Kristendommen frem paa Øen, og det var ikke alt godt den førte med sig. Landet blev delt mellem Kongen og Ærkebispens i Lund. Kongen overlod Bispens de tre Herreder og holdt kun selv det ene.

I samme Tid blev ogsaa Sønderjylland skilt fra Riget og lagt under en Hertug.

I følgende Tider kæmpede Kongerne med Hertugerne om Slesvig og med Bisperne om Bornholm.

Det ender med, at Slesvig pantsættes til holstenske Grever og Bornholm til Lybækker Kræmmere.

Bornholmerne rejste sig mod Undertrykkerne. Ved Eglå Enge ved Aakirkeby stod Slaget, en af de mest gribende Kampe i Danmarks Historie.

Vi tabte, Bønderne faldt. De kæmpede paa gammel Vis med skarpe Vaaben, men Kræmmerne havde Krudtet, som ikke Bønderne kendte. Folket segnede. Uretten gik sin Gang til sin Tid. Der er ogsaa Grændse

for den, og Bornholm blev atter fri og kom tilbage til den danske Krone, som først havde overgivet sin Klippeø til Bisper, dernæst til Kræmmere og endelig gav Slip paa den sammen med Skaane, Halland og Blekinge til Broder Sverige. Men Bornholm slaar sig løs fra Svensken og fra sine nære Slægtninge derovre og giver sig atter over til Dankongen.

Stærkere dansk Historie er ikke set end i dette lille Øland der i hele den historiske Tid atter og atter løsrevet vender tilbage til sin Sammenhæng med Riget.

Gælder det om at kunne tro paa Danmarks Fremtid, det vil sige: paa den ubrødelige Sammenhæng i vort historiske Hele — saa kan man vende sig til Bornholm. Ingen har knyttet sig fastere og kæmpet taprere i de danske Landsdeles Rige end den yderste Klippeø — og Sejer vandt den.

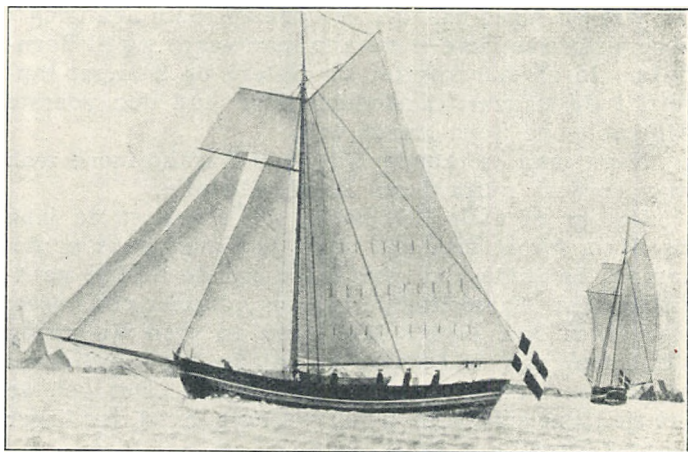
Naar man vil kende Nutidens Bornholmere maa man se dem udfra deres Lands Historie.

Det er et stolt Folkefærd, saa stolte at de ikke har Brug for at vise det. Men lidt mistroiske er de, somom de stadig var paa Vagt: om de skulde pantsættes igen. Faamælte, de gaar og gemmer paa noget: tror de os ikke rigtig? Men med en egen Varme og Venlighed kan de komme en imøde, blot fordi man er dansk. Der er ingen anden Grund. Det ved de vel sjældent selv, men hvad ved Folk, hvad der ligger i deres Type.

Bornholms Stilling: den afsides Ø kunde have gjort den til Molboland. Der er ikke Tanke om det i vore Folkeminder. Og saavidt jeg har mødt Bornholmere i Ungdomslag, i Soldaterliv og lignende, har jeg aldrig, set nogen af dem blive holdt for Nar, endskønt deres ofte noget mutte Færd kunde indbyde dertil. De fik Lov til at skøtte sig selv som de vilde, og havde de Sind til at være med i Legen stod den ogsaa aaben for dem. Der er noget mandigt gammeldansk over dem, som uvilkaarlig agtes. De fremtræder som Selvejerbønder hvor de kommer. De er ikke indladende, langt mindre indsmigrende, ikke smaahandlende eller smaadrillende. Udadtil er de som Storbønder, tvære, tunge — ikke hovmodige og pralende som en nybagt Pengeherre — men noget gammeldags, aristokratisk lige glade med andre Mennesker.

Deres Vid er ikke et tindrende Spil, men stundom en dump Haan. De udfolder sig ikke festligt i en broget Landsmandsflok som Sjællænderen. Deres kolde Ro er hverken Jydens eller Fynboens sporende Lytten og afventende Spænding efter at gribe til.

Bornholmeren skal ingenting have udrettet ovre paa Sjælland saadan som de andre. Han staar som den store Selvejer — eller som Skipperen der lige er kommen i Land, bare ser til og skønner at alt dette kommer ikke ham ved.

Jagterne »Karen« og »Sine«. (Farvetegning fra Museet i Rønne.)

Ligesom Falstring og Lollænder er Bornholmeren ofte kun Tilskuer til det sjællandsk-jysk-fynske Samspil, og drages de ind i Legen paa en eller anden Vis, gør de sjældent ret meget ud deraf. Det kan synes, som de med deres gode Evner kunde gøre mere, træde stærkere frem i Folkeliv. Men det er nu ikke deres Skik.

Som Vendelboerne — og her aldeles modsat Falstring og Lollænder — har Bornholmerne haft megen gudelig Vækkelse, men hvor vidt den har virket i Landet, og hvor meget der egentlig er bornholmsk i Sekten »Bornholmerne«, tør her ikke dømmes om.

At et Drag af mørkt Tungvind og barnlig Blidhed tilsammen kan give stærk Religiositet synes naturligt,

men den Sjæleuro, som ogsaa skulde til at skabe Vækelse, mærkes lidet hos Bornholmere. Ro og Ligevægt præger dem oftest.

Folketypen har ævnet at sammensmælte noget tilsyneladende uensartet stenhaardt og barneblødt i en Samklang af dyb Sjælsro.

Det kendes i Sproget, der kan lyde som et ramt Skippermæle. Naar man i københavnsk vil sige, at han talte bornholmsk til ham, saa er det en haard Tale, men Sproget kan ogsaa, og selv i voksen Mands Mund, falde saa mildt, lidt drævende, at det næsten bliver kælent, alligevel klangrent, helt ægte.

I Folkets Ydre ses samme Præg. Ansigterne kan have strænge, benede Linjer eller være mærkeligt rundede, barnebløde. Skellet her er ikke netop mellem Mand og Kvinde, men den bornholmske Kvindetype kan være af en egen spæd eller barnlig Ynde, omend af kraftigt Legem. Den blege mod Strandblæst skærmede Lød findes ofte hos Kystboer af Søfarerslæggt. I det stille fredelige Skipperbo udvikles en Kvindetype som paa en Gang er baade moderlig og barnlig i sit Udtryk — en særegen fint kultiveret Type.

Bornholmerne er mest Bønder. Men hvordan de Bønder? De boer paa enlige Gaarde nær Havet. Landsbyer kender de ikke. Fællesdriften af Jorden kan aldrig have været synderlig udviklet i disse udflyttede Selvejergaarde. Og gammel Bondekultur, som vi kender den fra andre Egne, findes her lidet af. Bornholms Museum i Rønne har ikke kunnet fremstille en hel Bondestue.

Det kan ikke være, fordi Bornholmerne var saa vidt fremskredne i Købstadskik, at alt gammelt Bohave skulde være borte, men snarere at deres Kultur aldrig har været det rene Landsbyliv. Kvindedragterne viser ogsaa i Nationaldragt Præg af Købstaden. Men det er ikke Købstaden af Embedsmænd, Købmænd og Haandværkere, det er Skipperkulturen med et eget Præg af Helligdag over sig. Det er som den stadig minder om, at Far har været hjemme med noget fint, og at han skal komme igen.

Dette særegne Sømandspræg kan ogsaa findes, hvor Folk ikke mere har noget med Søfærd at gøre. Almindelig dansk er det, at Skipperen og hans Ætlinge har Jord, og den længes de efter, naar de er ude,

men altid vil de være lidt anderledes i deres Udtryk og Type end de rette Landsbybønder.

Den særlig bornholmske Arvelov, hvorefter den yngste Søn eller ældste Datter skulde arve Selvejergaarden, maa have Forudsætning i en Skipperskik, at de ældste Sønner drager i Viking, udrustet hjemmefra, mens yngste Søn eller ældste Datter bliver den, der maa tage Forældrene til sig i deres Alderdom.

Havet er stort, og for Bornholmerne er det en Skæbne. Deres Klippeland er Havets Land, men det er lidet mod Havet. Der lyder et Ord derom, som skal være sagt af en Mand fra »Øen« (Kristiansø).

»Det er vel sandt, at Landet (Bornholm) er stort«, sa han, »men saa stort som Havet e de ligodt ikke«.

Det lyder i Skæmt, men det er mere en gammel Trosætning.

Hvor Landet kendes som det største og Havet som et Sund maaske Mile borte, dær har vi Bønder, men hvor Hav kendes større end Land, dær er Søfareræt.

Den har altid noget stort at tænke paa. Smaapolitik og Bynyt ligger ikke ret for den. Men for den er Landet ogsaa virkeligt Land og ikke kun et »Samfund«, hvor forskellige »Interesser« og »Klasser« søger at faa det mest mulige fra hverandre.

Udfra dette Havsyn har vi Bornholmernes stærke og klare Nationalfølelse. Deres Land er en Enhed og udaf en Helhed. Deres Folk er en Stamme mellem slægtslige Stammer, og over dem har de en Konge.

Kongemagten staar i bornholmsk af en gammel-dags Enfold og Kraft.

— Det var en stor Dag, da en Prins engang kom derover og satte sig i nogle Skipperes Kirkestol i Gudhjem. De lod derom et Minde male i jævne Ord paa en Trætavle, der blev ophængt i Kirken. Nu er den i Museet i Rønne.

»Paa 6. Søndag efter Trefoldighed den 25. Juli 1824, har Hans Højhed Prinds Christian Frederich til Danmark bivaanet Gudstjenesten i Gudhjems Kirke i dette vort Stolestade, da høistsamme, ved sin Bortreise herfra Landet, opholdt sig i vor Bye. Jø... Henriksen, Capitain. Niels Thomsen, Th... Pedersen. N. Diderichsen«. —

— Det maa alle vide, at Prinsen var her paa Landet, og inden han drog bort, sad han her i vort Stolestade. Det vidner vi for jer alle, vi undertegnede. — Disse Sømænd i Gudhjem har ingenlunde været Hofkryb. Men de vidste hvad det vilde sige, at en Konge eller Kongesøn var her, at han drog Land om Land til Riget. Tavlen burde endnu hænge i Gudhjems Kirke. Den skæmmer ikke.

Sagnet fortæller om en anden Gang, Kongen var i Landet. Han drog fra Allinge mod Rønne, men ude paa Lyngen kom han i Lag med de underjordiske Konge, Ellekongen, og efter at have kæmpet med ham vendte Rigskongen om og drog tilbage, bort fra Landet.

Her hævdes atter en Kongemagt, Bygdevætten, der ikke vil se nogen anden Konge i Landet.

Det samme har vi paa Stævns, hvor Ellekongen ikke vil lade Rigskongen komme ind.

Stævns og Bornholm har et andet Fællessagn. Skipperen i Havsnød med Kone og Barn lover at bygge Kirke, om han kommer frelst i Land. Han gjorde det paa Stævns Klint i Højerup og paa Bornholms Klipper i Gudhjem, hvor Sagnet fortælles om Ruinerne af et Kapel, men her var det en Greve, som frelstes af Havsnød. Paa den Vis kom der ogsaa en Konge i Land, Kirkebyggeren med Fællestroen.

Men hvormeget der end byggedes Kirker og raadede Bisper, og hvor stærkt Folket end knyttedes til Riget og Rigskongen, den underjordiske Høvding og hans Hær blev altid paa Landet, og aldrig høres det som andetsted, at de underjordiske maatte drage bort, da de ikke taalte Kirkeklokkeklangen. De maatte blive for at værne Bornholm.

Hvorledes skulde Bornholmerne ellers have værget deres Land imod det store Hav, hvor der fra alle Sider kunde komme Fjender, om ikke de underjordiske havde givet deres Kraft til.

Naar den ensomme Strandvagt ved Kysten saa et fjendtligt Orlogsskib staa ind mod Land, saa hørte han Røster omkring sig: Skyd, skyd! lød det. Og saa snart han skød sin Bøsse af, knaldede mange Skud. Orlogsmanden maatte trække sig tilbage. Det var de underjordiske der skød, men de skulde have en levende Mand til at fyre Bøssen af først. Det hørte ham til

at sætte Historien i Gang, men der krævedes de underjordiske Kraft til at føre den igennem.

Nutiden skal kun løse Skuddet. Historien kan ved sin indre Kraft, de underjordiske, føre til Sejr.

Det er Folketanken i det bornholmske Sagn, og den mørke Overtro viser sig at være Folkets Livsfilosofi.

— Men hvordan har nu de levende Bornholmere stillet sig overfor dette Underjordsfolk. Man skulde synes: venligt, taknemligt. Det gik ikke altid fredeligt til mellem dem. De smaa drillede de store, det blev gerne til Fejde. En Sagnskikkelse fra Sydlandet, Bondevedde, Søn af en Bonde og en Havfrue, laa i stadig Strid med de underjordiske, der var ham saa haardt imod, at de vilde stjæle fra ham, ja endogsaa røve hans Hustru. Men han var dem altid for klog, og som en Eventyrhelt vinder han i Folkesagnene over de smaa Højfolk, narrer dem paa alle Maader, ja, slaar dem og driver dem bort tilsidst. Der er ikke Tale om, at de nogensinde staar som Kampfæller, eller at han hjælper en Trolde imod en anden, saaledes som den jyske Helt Svend Felding.

Det er ikke blot Havfruesønnen Bondevedde, der kæmper mod Landvættene, ogsaa en almindelig Soldat maa slaa et Slag mod dem.

En Dragon havde faaet Tilhold i en Gaard, hvor der var underjordiske. Han vaagner en Nat og ser Stuen fuld af dem, springer op og hugger om sig med sit Sværd uden at ramme. Tilsidst springer en af de smaa op i Sengen. Dragonen slaar, saa Klingen gaar gennem Sengen. Den underjordiske laa død — Dragonen smed sig ved Siden af Liget og sov — men om Morgenen da han vaagnede, var Liget borte. — Saa tapre Mænd var der i den bornholmske Væbning — der nylig blev lagt ned, fordi den efter Sigende ikke duede — men hvor findes vel Mage til Krigskar!

Bornholmerne har i visse Ting kunnet bære sig ad lignende deres Dragon. Naar de saa noget der hørte Fortid til hændte det, at de foer løs paa det som Dragonen paa de underjordiske.

Bavtastene i Hundredvis er kløvet — skønt der ikke manglede Sten. Gamle Kirker er revet ned og ligger i Ruiner ved Siden af nye. I hele det øvrige Dan-

mark skal man ikke se et Syn som i Østermarie, hvor en gammel Kirke staar halvt revet ned lige op ad en ny. Nogen rimelig Grund til slikt Hærværk har der ikke været — omend der maaske kan have været Ønsker om større Plads eller lignende. Der fortælles fra Bornholm, at Grunden til en ny Kirke gravedes ned i friske Ligkister paa Kirkegaarden. Præsten var vild — men tossede Præster har der været andetstede, uden at saa store Ulykker fulgte paa. — I Østermarie Kirkeruin ligger Runestene og Gravstene henslængt. — Ser ingen efter dem? — Jo, der skal vist være et stedligt Tilsyn?

Paa hele Bornholm ses meget sjældent et slet holdet Hus. Saa meget værre synes en Kirkeruin med Mindesmærker henslængt som paa en Losseplads. Man stilles overfor det samme Spørgsmaal i Skaane: Hvorfor bygges nye Kirker, naar de gamle staar saa godt som de stod i Hundreder Aar? Skaane har maaske ikke rene Ruiner at fremvise, men gamle Kirkebygninger der staar øde findes.

I det Omraade der historisk tilhører dansk Kirkekultur, har man i Øst faret haardt frem mod Mindesmærkerne. Man har gjort det paa flere Maader. Baae Bornholm og Skaane synes ofte mere fjærnede fra Fortiden end Sjælland og Jylland.

Jeg maa tænke paa Dragonen der farer op af Søvn, ser Syner, Vætter, hugger løs — og lægger sig til at sove ved Liget. Naar han vaagner er der ingenting.

Denne Bersærkergang overfor det underjordiske, sammen med at man af alle Kræfter alligevel holder fast paa det særegne, det nationale, fortidsgivne, særtegner ofte Bornholm. Hvert Folk maa have sit Problem og sit Paradoks. Bornholmerne er ikke de mindst modsætningsrige.

Man møder aldeles ypperlige Sagnfortællere, men oftest er det kun spredt og stykkevis Bornholmerne husker af det gamle der blev fortalt i »min Bællatid«^{*)}. Det hindrer dog ingenlunde, at Overtroen kan være meget levende.

Troen paa Hekse — og paa Tudser i hvilke Heksene kan tage Bolig — er ikke borte paa Bornholm.

Den Kone, som kunde hekse Æg fra andres Hønse-

*) Barndom.

hus over i sit eget, er for kort Tid siden død, men det er muligt, at hun ikke har taget Kunsten med sig i Graven.

Heksen bruger en »Smørbare« til at tage Smør fra andres Køer. Saadan en Ting plejer at være lavet af tre Harvetænder og et Hoseskaft og skal vel forestille Haren, i hvis Billede Heksen ogsaa optræder. Smørbaren kan tage flere Skikkelser. En Hyrdedreng stod og prikkede med sin Kæp i en Kokasse. Med étt foer den op som en Hare og var væk. Det var en Smørbare. — En anden Dreng legede med en Tudse paa et Vippebrædt, hvor Tudsens faldt paa Ryggen. Drengen blev skrutrygget, fik samme Skade som han voldte Heksen. Tudsens kan ligesom Smørbaren drage Mælk af Køer. — Havearbejderen er derfor meget varsom overfor Tudsens. Og selvom han oplyst kan være med til at ødelægge gammel Kultur, vil han vist aldrig nogensinde skade en graa Tudse. — Skovarbejderen i Almindingen nægtede at fælde en Birk, fordi en Mand — Esper — havde bedet her — skriftet Synder ind i Træet, og disse vilde som Ulykker komme over den, der fældede det, før det var gaaet ud, før Synderne var gaaet i Jorden.

At saadan Overtro findes endnu skulde nødig komme Bornholmere til Last. Enhver der kender lidt til Almue ved, at det ikke er hos de ringeste Folk, at den Slags Forestillinger har Rod. Fri for alt arvet Tankeliv er i vore Dage især de ligegyldigste mindst selvstændige Karakterer. Det er særtegnende, at Skovarbejderen der frygter et Træ netop er den Mand der straks imødekommes af de overordnede.

Og »Espers Borkj« vil blive staaende, til den falder.

En »Bornholmer« er i daglig Tale over hele Danmark — uden Bornholm — et gammelt Stueur af den kendte Slags i en stor Trækasse.

Det bærer sit Navn med Rette — omend det vist ikke kan siges, at Bornholmerne er Klokkelsesmenesker.

Det gaar sin støtte Gang uden Sideblik til noget. Det er stilfuldt enkelt uden Fantasi. I gode og onde Dage bliver det ved at gaa, altid sig selv ligt. Og det nyder allevegne — hos rige og fattige — en vis vedtagen Agtelse, som ej bliver noget andet Klokkeværk til Del.

Det er en Bornholmer helt igennem.

En Opkøber gik paa Sjælland og spurgte efter gamle Bornholmere. Han blev vist hen til en Mand, som sikkert havde en saadan. Opkøberen kom snart tilbage, vred over at være narret. For Manden blev gal, da der spurgtes. Han havde nemlig ingen anden gammel Bornholmer end hende han var gift med — og hvormed der ikke skulde spøges.

Lidt Grin ynder man derovre — og det er der ikke meget af i Bornholmeren.

Under vidt forskellige Vilkaar mindes jeg Bornholmere, men aldrig at jeg saa en af dem le. Det skal jo vel kunne hænde, at de giver sig over i en Latter, men deres tørre, lidt bitre Vid er ellers ikke af det, der skal lees af.

Man skal vare sig for »Smaasyppa, Plukgæld og Haslebo«, siges der. Det er Pimpedrik, Klatgæld og Folk fra Hasle. Jeg ved ikke, hvad de tre har med hverandre at gøre, men jeg tænker det er det der kan vejres hen med et Smil og lidt Vid, som Bornholmeren vil advare imod. Vogt dig for det der tages let! tyder jeg Ordsproget. Letsind er svigefuldt. Det tunge og haarde skal vi vel klare.

Haarde og mørke er de bornholmske Sagn oftest, og naar et dansk Fællessagn, stedfæstet flere Steder, ogsaa findes paa Bornholm, skal det være et af de mest tragiske vi kender, saaledes som det der kvædes i Folkevisen om Hr. Truels' Døtre. Hr. Truels har tre Sønner, som tidligt kommer hjemmefra — røves af Sørøvere. Siden faar han tre Døtre. Sønnerne kommer engang i Land paa Bornholm og møder de tre Piger, som de ikke kender, paa Kirkevejen. Her dræber Brødrene deres Søstre. Paa Stedet er oprejst smaa Stenhobe, »Pilte«, hvor Søstrene udgød deres Blod. Mindet om den bitre Nød skal ikke glemmes.

Uden at spørge kan man herovre finde vilde Sagn fra Svenskekrigen, ingenlunde med Brod mod Svensken, blot som et Minde om det haarde Sind i Bornholm.

Svenskerne havde taget Landet og laa rundt om paa Gaardene. Det vedtoges, at de til en vis Tid alle skulde dræbes, og Tegnet var, at Klokkerne ringede over hele Landet.

I Kofodgaarden i Klemensker sad en Enke med sin Datter og sytten atten svenske Krigere. Hun dækkede godt op for dem. Med Mad og Drikke blev de gjort mødige, og da Klokkerne lød, var der kun en af dem der gad vaagne saa meget, at han kunde sige:

Nu klemter det for Øl og Brændevin!

Nej, svarede Enken, det klemter for din fattige Sjæl.

Saa gjorde de to Kvinder det af med de sytten Soldater.

Det samme Sagn findes paa Sjælland, men ikke saa klart, og det stærkeste deri: de to Kvinders vilde Daad kendes ikke, kun Folkets Svar: det ringer for din arme Sjæl! — Men dette Svar viser ogsaa hvad det gælder, at det ikke var Fjender, men Brødre man slog. De skulde stedes til Hvile med Klokkeklang. Fra Saksos Sagn var det altid Lov mellem Nordboer, at de stedte dem hæderligt til Jorde, der faldt i Kampen. En Sydbo vilde Sagnet aldrig lade falde paa denne Maade. Thi Sydboen staar ikke i Sagn som tapper Kæmpe.

Der er maaske det rigtige deri, at Nordboen har det psykologiske Mod der i fuldkommen Sindsligevægt aldrig bliver til Dødsforagtsens Ekstase.

Nu er et saadant gammelnordisk Mod saa lidet i Ære, at man vist ikke roser Bornholmerne altfor meget ved at nævne dem blandt de tapreste Folk i Norden. Man vilde ikke have kunnet gøre det i gamle Dage uden at krænke andre.

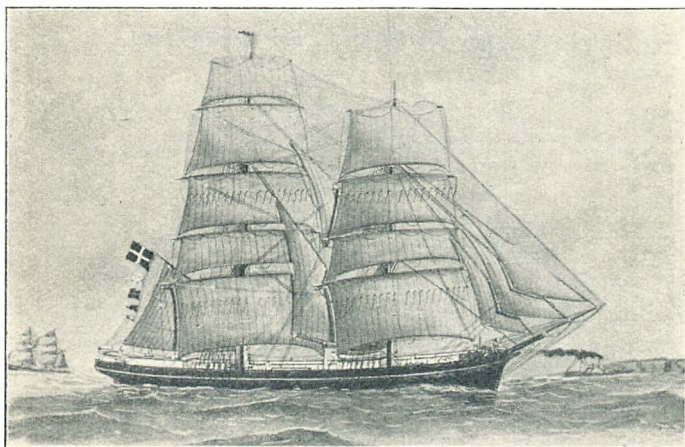
Bornholmerne nævnes blandt Verdens dygtigste Søfolk. Og at dette ikke lyves dem paa kan ses af en lille Historie som er kendt i Søfartskredse.

Da Verdenskrigen brød ud, laa en dansk Dampers med en bornholmsk Kaptajn i en russisk Østersøhavn. Russerne spærrede straks Havnen ved at sænke Skibe i Indløbet. Saa kom tyske Skibe og bombarderede Byen. Lufttrykket af Bomberne var saa stærkt, at de indespærrede Skibe i Havnen gyngede som i stærk Søgang. Der laa et dansk og et andet nordisk Skib Side om Side. Den ene Kaptajn gik straks i Land, rejste hjem og lod Skib være Skib. Men den anden, Bornholmeren, sendte blot sine Folk ind og blev selv paa sin Skude. Den blev ramt af Bomber nitten Gange.

Forskibet sank, men Agterskibet blev tæt og holdt sig oppe. Bornholmeren gik ene derude og trissede om i Kuglereggen og undersøgte sindigt, hvad Skade der kom. Andre Folkefærd undredes over hans Ro, den havde han taget med hjemmefra og holdt Livet med i de fjorten Maaneder han havde ligget indespærret. Nu indtog Tyskerne Byen og aabnede Havnen. Saa kunde Bornholmeren endelig tænke paa at komme hjem igen. Men Skuden skulde han jo have med, og den var læk. Han fik købt en gammel Jernplade, og sammen med sin Styrmand og sin Maskinmester — de andre Søfolk var sendt hjem for længe siden — lappede han Forskibet og tættede det. Arbejdet tog tre Uger. For Hullet i Forskibet var saa stort, at en Mand kunde krybe igennem. En Dag dukkede Bornholmeren atter op i København med Skuden, der var bødet saa godt, at det ikke kunde gøres bedre paa Skibsværft. Rederiet takkede. Det var jo kun min Pligt! sa Bornholmeren.

Og det var rigtigt. Det var ikke andet og mere end hans Pligt, jævn Skik og Brug, hvor han hører til.

For som han reddede sit Skib har hans Stamme reddet sit Land til Danmarks Rige.

Brig »Atlas«. (Farvetegning fra Museet i Rønne.)

»Turistforeningen for Danmark« udtaler sin bedste Tak for de til denne Aarbogs Udgivelse tilstaaede særlige Bidrag fra det af Landbrugsministeriet bestyrede Etatsraadinde Kofoeds Legat og fra Bornholms Amtsraad samt fra andre interesserede paa Bornholm.

Ved Hjælp af disse Bidrag er det blevet muligt at gøre Bogen større end oprindelig planlagt.

Januar 1926.

Bestyrelsen
for »Turistforeningen for Danmark«.

Ved Udgangen af 1925 hørte følgende Lokalforeninger under »Turistforeningen for Danmark«s 4 Afdelinger:

Ud for hver Lokalforening er anført Formandens Navn.

1. Afdeling:

Kjøbenhavn og nærmeste Omegn.

Formand: Konsul Erik Andersen, Kjøbenhavn.

2. Afdeling:

Sjællandske Afdeling.

Formand: Overlærer Bang, Nykjøbing F.

Herunder sorterer følgende Lokalforeninger:

Bornholm: Amtmand Ove Koefoed, Rønne.	Roskilde: Boghandler A. Flensborg.
Gilleleje: Redaktør Carl Behrens, Kbhvn.	Rønne: Dampskibsekspeditor Th. Herrig.
Helsingør: Overretssagfører V. Mortensen.	Skjelskør: Boghandler H. Ibsen.
Hillered: Driftsbestyrer Kuhlmann.	Frederiksværk: Overlærer Carl Christensen.
Korsør: Arkitekt Erlangsen.	Vordingborg: Seminarieførst. Th. Halse.
Kjæge: Godsekspeditor Engelstoft.	Sors: Købmand S. Hjorth.
Møn: Redaktør A. Funck, Stege.	Hundested: Barber P. Simonsen.
Nykjøbing F.: Overlærer Bang.	Næstved: Boghandler Demuth.

3. Afdeling:

De samvirkende Turistforeninger i Fyns Stift.

Formand: Forfatteren Nordahl-Petersen, Odense.

Herunder sorterer følgende Lokalforeninger:

Assens: Boghandler Fr. Plum.	Nyborg: Murermester Andersen.
Faaborg: Overlærer Christophersen.	Odense: Stadsingeniør Rygner.
Kjerteminde: Købmand P. Fahrenholtz.	Svendborg: Kgl. Vejer og Maaler C. Jensen.
Langeland: Sagfører Clausen, Rudkøbing.	Ærøeskjæbing: Købmand Bernh. Hansen.
Middelfart: Redaktør J. Ejlersgaard.	Vestfyn: Trafikassistent Jacobsen, Tommerup.

4. Afdeling:

De samvirkende jydsk Turistforeninger.

fung. Formand: Redaktør Sophus Sørensen, Silkeborg.

Herunder sorterer følgende Lokalforeninger:

Aalborg: Stadsingeniør Niels Olsen.	Kolding: Forstander O. C. L. Espersen.
Aarhus: Overpostinspekt. Jacob Andersen.	Lemvig: Fabrikant P. Jensen Nygaard.
Broagerland: Hotelejer R. Heyer, Broager.	Morsø: Apoteker A. Sonne, Nykjøbing M.
Ebeltoft: Boghandler S. H. Elle.	Nordborg: Boghandler Carl Andresen.
Esbjerg: Bankdirektør Koppel.	Randers: Købmand Bolt Jørgensen.
Flensborg Fj.: Dir. V. R. Perriard, Sønderhav.	Ribe: Redaktør Willemoes.
Fredericia: Forsorgelsesinspektør Larsen.	Ringkjøbing: Bogtrykker Rasmussen.
Frederikshavn: Forstander Lund.	Ry: Forstelærer Fjeldsted.
Grenaa: Boghandler Hellemann Nielsen.	Silkeborg: Redaktør S. Sørensen.
Haderslev:	Skagen: Kantor Chr. Hansen Larsen.
Hjørring: Redaktør Borgstrup.	Skanderborg: Trafikassistent Akselline Jensen
Hobro: Købmand Johs. Andersen.	Sæby: Bogtrykker Chr. L. Andreassen.
Holstebro: Amtsf. Kammerjunker Bauditz	Sønderborg: Redaktør A. P. Møller.
Horsens: Redaktør J. Andersen.	Vejle: Overretssagf., Branddir. F. Knudsen.
Jels-Rødding-Gram: Red. C. Nielsen, Rødding	Viborg: Købmand Johs. Jørgensen.

Ronne.

Nexo.

Aakirkeby.

Allinge-Sandvig.

Hasle.

Svaneke.